ReaderWorks

Standard

Mircea Malița

Pietre vii

Societatea Culturală Noesis

Volum editat cu sprijinul

Caseta tehnică

Coordonator al publicaţiilor Noesis
Remus Cernea
remus@xnet.ro
091.98.20.56; 240.53.80
Web-editor
Gabriela Bagrinovschi

ISBN 973-8342-01-5

© Societatea Culturală Noesis

www.noesis.ro

noiembrie, 2001

Repere asiatice

Sfatul lui Krishna

„De aceea îndeplineşte întotdeauna acţiunea care trebuie îndeplinită, fără ataşament. Căci omul care îndeplineşte acţiunea fără ataşament se ridică la cel suprem."
Bhagavad-Gita

Vă văd, domnule, cam dezorientat. E drept, Kurukshetra nu este trecută pe hărţile turistice.
Nici nu avem înlesniri pentru vizitatori. Dacă aţi ajuns aici înseamnă că aţi citit cîndva *Mahabharata*. Sau cel puţin poemul său central, *Bhagavad-Gita*. Nu aţi greşit drumul. Bătălia cea mare, aici s-a dat. "La Kurukshetra ce au făcut ei pe cîmpul împlinirii dharmei?" - întreabă regele bătrîn în primul vers al *Bhagavad-Gitei*. Priviţi lacurile calme cu trestii. Cei ce stau pe margine sînt guru, oameni sfinţi. Rătăcesc din loc în loc, pustnici într-o lume a aglomerărilor. Oricum, nu se găseşte un ghid. Călugării de la templul vechi nu ştiu englezeşte. Dacă doriţi, vă conduc eu. Studiez la o şcoală tehnică din localitate. Mă plimb deseori cu prietenul meu - scuzaţi-l, e cam tăcut, - pe malul lacului. E tradusă *Mahabharata* în limba dumneavoastră ? Nu ştiu cît e de răspîndită în lume. Este şi foarte lungă. Homer ar fi trebuit să scrie şaisprezece *Iliade* ca să egaleze volumul *Mahabharatei*, povestea despre marea luptă a bharaţilor. Apogeul conflictului celor două tabere a fost atins pe locul unde stăm acum. Vedeţi, Sudul e dominat de *Ramayana*, cealaltă epopee. Peripeţiile lui Rama în căutarea Sitei, soţia sa, eliberarea ei cu ajutorul zeului-maimuţă sînt simple, pline de poezie şi de imaginaţie. În tot sudul Asiei veţi vedea dansatoare interpretînd scene din *Ramayana*. În nordul Indiei, ne este mai aproape de inimă *Mahabharata*, cu istoriile ei lungi şi tenebroase. Care este mai veche din cele două? Argumentele sînt împărţite, iar discuţia savantă. Noi credem că *Mahabharata* este anterioară *Ramayanei*. Are mai multe ecouri din cărţile sfinte ale *Vedelor* şi corespunde migraţiei de la Nord la Sud. Arienii au intrat prin Punjab în India şi s-au suprapus peste vechile aşezări dravidiene ale localnicilor cu faţa neagră. În *Ramayana*,

amestecul celor două populaţii este mai avansat. Diferenţierea socială este şi ea mai accentuată, deosebirile între caste în lumea lui Rama fiind mai aspre. În *Mahabharata*, o mînă de clanuri se zbat la marginile istoriei. Oamenii sînt îmbrăcaţi în piei, au pretenţii minime. Nu avem palate cu decoruri somptuoase, nici măcar în capitala clanului Kaurava, care era ceva mai jos, spre New Delhi, la Hastinapura. Cred că regii invocaţi în epopee nu aveau mai multă putere decît are astăzi primarul din Kurukshetra. Aţi trecut prin tîrg. Aţi văzut înghesuiala străzilor. Dacă ar izbucni o ceartă serioasă, ar fi mai multă lume angajată decît în marea bătălie de acum trei mii de ani. Omenirea era pe atunci rară. Acum avem în Punjabul nostru peste douăzeci de milioane de locuitori. Natalitatea e foarte ridicată la noi, mai mare decît în oricare alt stat al Indiei. În fiecare an sînt 900 000 de nou-născuţi. În *Mahabharata*, spaţiile sînt largi, oamenii trebuie să meargă mult pînă să dea faţă unii cu alţii. Păduri peste tot. Lacul pare să fi fost acelaşi. Să ne aşezăm puţin, să-l privim, dacă nu aveţi nimic împotrivă. Şi totuşi existau conflicte.

În *Mahabharata*, pretextul bătăliei e aproape ridicol. Krishna, zeul aţîţător, prietenul familiei Pandava, se duce la Duryodhana, pentru negocieri diplomatice. Îşi reduce pe rînd cererile de la cinci sate la un sat, apoi la cinci case, în sfîrşit la una singură. Cînd Duryodhana refuză, începe bătălia cea mare de la Kurukshetra. Nu cred ca omenirea să fi evoluat prea mult de atunci încoace. Aroganţă, intransigenţă, prestigiu: în toate bătăliile contemporane, reale şi potenţiale, pe marginea cărora ne strecurăm cu atîta nesiguranţă, ne e dat să le întîlnim. Poate ar fi bine să vă împrospătez memoria. Dhritarashtra, regele cel orb, are o sută de copii. Acesta este tribul cel încăpăţînat Kauru

şi numele lacalităţii de la el se trage. Duryodhana e cel mai mare băiat al său. De cealaltă parte sînt Pandava, cei cinci fii ai fratelui regelui, care au şi ei pretenţii îndreptăţite. Cel mai mare dintre fraţii Pandava este Yudhishtira, dar cel mai demn de atenţie este Arjuna. Pandava sînt departe de perfecţiune. Yudhishtira îşi pierde la joc Drepturile la regat, îşi pierde temporar şi soţia.

Totuşi Kauru reprezintă tabăra cea rea şi Pandava, pe cea bună. Duryodhana palpită de dorinţa de a-l distruge pe Pandava. Ezitantul Dhritarashtra încearcă să facă dreptate, împărţind regatul în două. Pasiunea de joc a lui Yudhishtira e exploatată din nou de Duryodhana, şi fraţii Pandava trebuie să plece într-un exil lung de doisprezece ani. Au fost în Nord, spre Himalaya. Spuneţi că aţi fost şi dumneavoastră la Pinjore? Ah, domnule, ce splendide locuri. Ce pace domneşte în grădinile terasate ale împăraţilor moguli. Dar aceşti moguli militari şi constructori îşi luau tema de la indianul asuprit. Au tras cu urechea şi au auzit că în locul acela s-au oprit legendarii şi străvechii Pandava. Mogulii au lăsat clădiri, dar nu şi filosofie. Ei se cultivau citind *Mahabharata* asupriţilor, tradusă în persană. Şi eu sînt mai de la nord. Nu se compară aerul rarefiat din Pinjore cu praful de la Kurukshetra. Acolo, cea mai mare parte a anului e primăvară. Nimeni din afară nu ştie prin ce trecem în cîmpia indiană. Cînd dau căldurile cele mari, văzduhul pare un dans de flăcări roşiatice. În *Mahabharata* soarele e realitatea cea mai nemijlocită. Totul străluceşte, arde, pîrjoleşte: şi frumuseţea femeii, şi mînia zeilor, şi dorul răzbunării. Cînd vin ploie, ne contopim cu alt element primordial. Noi trăim anual potopul, ca pe un sezon obligator. La dumneavoastră, natura poate e mai blîndă. Aici ea are ieşiri extreme,

năvăleşte în existenţa noastră la fiecare pas, ne zgîlţîie, ne înfricoşează. Este în *Mahabharata*, printre numeroasele istorii ale acestei epopei, e poveste de dragoste a regelui Nala şi a frumoasei Damayanti. Nala, cel care învăţase caii să îngenuncheze, ca omagiu adus zeilor, îşi pierde minţile şi o lasă pe Nala singură în pădure. Plînsetele ei nu sînt altceva decît veşnica spaimă a omului în faţa stihiilor naturii. Duhuri, şerpi şi monştri o înconjoară. Culmea este că, în singurătatea ei, după ce, în versuri nemurioare, ne-a descris ostilitatea pădurii, suferă mai mult la ideea că soţul ei a rămas fără ea, neajutorat şi solitar. La noi, femeia este foarte devotată soţului. Nu e lipsită de drepturi sau roabă. E chiar foarte locvace şi, pe plan social, activă. Dar, în delicata convieţuire umană, ea simte răspunderea atmosferei ce se va crea. Fetele se pregătesc pentru acest rol. De cîteva trăsături elementare: modestie, graţie şi cunoaşterea artelor, depinde dacă prezenţa lor va însemna destindere şi pace, sau încordare şi furtună. Mai este un episod semnificativ în *Mahabharata* în privinţa menirii femeii, acela al prinţesei Savitri, care se căsătoreşte cu un prinţ, deşi ştie că acesta v-a muri în cursul anului. În ziua fatală, ea se angajează cu zeul morţii într-un dialog de o subtilă dialectică, amînînd mereu moartea soţului şi obţinîndu-i, în final, viaţa.

Şi acum, domnule, să facem cîţitva paşi spre templu. Nu este aşa cum vă aşteptaţi dumneavoastră. Cu greu veţi găsi tipărituri. O simplă curte pietruită. La dreapta, o prispă mare, pe care cîţiva călugări întreţin un foc, suflînd din nişte foale. Nu sînt imaginea austerităţii. Nu personifică principiul contopirii eului individualist în unitatea universală, nici al fuziunii cu Brahma. Sînt graşi. Cel ce mănîncă mult şi doarme mult nu poate practica yoga. Ei nu reprezintă

hinduismul. Sînt o sectă marginală, care exploatează mulţimea ignorantă. Vindecă boli, dau sfaturi, împacă sau aţîţă certurile. Sînt în şedinţă permanentă de comentare a micilor pasiuni ce bîntuie în Kurukshetra. La stînga, după grilajul de lemn, ca într-un fel de cuşti, sînt pictaţi pe perete, în mărime naturală, eroii *Mahabharatei*. Cinci de o parte, cinci de cealaltă. Lumea vine, priveşte. Bătrînii povestesc copiilor şi îi familiarizează cu istoriile vechi. Pictura e naivă, culorile proaste. Arta tîrgului e inferioară artei satului. Totuşi, trăsăturile lor încearcă să urmeze caracterelor din epopee. În *Mahabharata* eroii au personalităţi foarte conturate. În comportarea lor se pot afla nuanţele unui joc incomparabil de lumini şi de umbre. Yudhishtira este pasionat la joc, dar prudent în acţiunile politice. Din exil nu vrea să se întoarcă înainte de împlinirea celor doisprezece ani. Îşi ţine cuvîntul dat. Bhima cel puternic e numai clocot. El e gata întotdeauna de acţiune, fericit să se dezlănţuie. În mijlocul lor, drept ca stindardul lui Indra, stă Arjuna. El e şi înţelept, şi puternic, şi pasionat. Numai lui i se dezvăluie Krishna, ştiut fiind că zeii frecventează pe cei mai nobili dintre muritori. De cealaltă parte sînt Kauru. Pe faţa lui Duryodhana, pictorul a vrut să pună încăpăţînare şi dispreţ. Alături de el stă Drona, profesorul care i-a învăţat pe toţi meseria armelor. Karna prezintă un caz aparte. El, de fapt, este fratele lui Arjuna, dar a fost părăsit de mama sa, Kunti, şi crescut de un căruţaş. El a suferit întotdeauna de un complex al inferiorităţii, şi a fost recunoscător lui Duryodhana că i-a permis să fie kshatriya: luptător. Nici cînd mama sa, înaintea bătăliei, îi mărturiseşte adevărul ca să-l scoată din luptă, nu renunţă la fidelitate. Nu ţii cu cine te-a născut, ci cu cine te-a crescut. Cred, domnule, cu toată sinceritatea, că sufletul

omenesc nu e mai nuanţat după trei mii de ani. Percepem tot atîtea culori, distingem tot atîtea gusturi, iar în materie de sentimente nu avem o gamă mai bogată. Sînt mai multe cuvinte pentru stările sufleteşti în *Mahabharata* decît în orice limbaj de azi. Dar, vedeţi, călugărul v-a adus cartea. E în sanscrită. Păstraţi-o ca amintire. Dincolo e templul cel nou. Să intrăm puţin. Trebuie să vă descălţaţi. Facem doar înconjurul, şi plecăm. N-are nimic în afară de zidurile albe. Din loc în loc, picturile şi inscripţiile în hindu. E darul unui raja bogat. Lumea priveşte picturile, citeşte inscripţiile, meditează. Acestea sînt scene de la începutul *Mahabharatei*. Iat-o şi pe Draupadi, soţia celor cinci Pandava. Am uitat să vă spun cum s-au întîmplat lucrurile. Un rege, Drupad, a organizat o swayamvara, întrecere între flăcăi pentru mîna preafrumoasei sale fiice, Draupadi. Deasupra unei fîntîni era un inel şi deasupra inelului se mişca un peştişor metalic. Trebuia să ţinteşti cu săgeata peştişorul prin inel, privind doar în oglinda apei din fintînă ca să fii declarat cîştigător. Arjuna a îndeplinit performanţa şi a cucerit-o pe Draupadi. S-a dus acasă şi i-a strigat mamei sale, Kunti: “Vino, mamă, să vezi ce am dobîndit”. Kunti, crezînd că este vorba despre mîncare sau vînat, a spus: “Împarte cu fraţii tăi”. Din vorba mamei nu se iese. Aşa a devenit Draupadi soţia celor cinci fraţi. Din cînd în cînd, vedeţi în tablouri un chip întunecat. E zeul Krishna, cel negru. În mitologia noastră, trinitatea clasică e formată din Brahma, cel care creează Shiva, cel care distruge, şi Vishnu, cel care conservă. Krishna a apărut mai tîrziu. El este o încarnaţie a lui Vishnu, una dintre cele nouă cunoscute. Cînd Vishnu se va încarna a zecea oară, v-a fi pace pe pămînt. Dacă aţi fost la Aggra, atunci aţi trecut prin Mathura. Acolo este locul de

naştere a lui Krishna. Zeitatea e simpatică, vioaie, plină de farmec. E foarte populară. Aici a ajuns la maturitate. La Kurukshetra el era prieten şi vizitiul carului de luptă al lui Arjuna. Să părăsim templul şi să mergem spre copacul sacru, unde el i s-a arătat lui Arjuna, drept zeu, înaintea bătăliei. Krishna este, în timpul *Mahabharatei*, regele unui trib vestic. El ţine partea clanului Pandava. Se amestecă în certuri, apare uneori ca negociator între ei şi Kauru. Este în realitate un zeu implicat. La începutul bătăliei, vrea să pară obiectiv. Întreabă pe Duryodhana cu ce-i poate fi de folos. Acesta îi cere armata sa. Bine, oamenii lui Krishna vor lupta alături de Duryodhana. Dar Arjuna ce-i cere? Pe Krishna. Arjuna va fi, deci, învingător. Căci armata fără căpetenie nu înseamnă nimic. Hinduismul e străbătut de primordialitatea ideii asupra maşinii. Ideea aparţine conducătorului. Eu voi fi tehnician. Între o fabrică şi un specialist, aş cere întotdeauna specialistul. Căci cu el poţi avea şi fabrica, dar fără el fabrica stă sau decade. Arjuna face alegerea cea bună. Am ajuns. Trebuie să vă descălţaţi din nou. Statuia de marmură reprezintă carul lui Arjuna, mînat de aliatul şi prietenul său, Krishna. Copacul este un bodhi. Reprezintă vechimea. Din crengile lui ies alte tulpini. O pădure întreagă poate să fie un singur copac. Cine ştie? E poate acelaşi trunchi viu, care a văzut bătălia de la Kurukshetra. Femeile acelea întinse pe rogojini sînt bolnave. Au venit să se vindece sau să moară într-un loc sacru. Împietrite, aşa cum stau, nu le tulbură spectacolul vizitatorilor din sate. Ne aflăm chiar pe locul care despărţea taberele. Certurile mici, jignirile, mîndria acumulate timp de decade între cele două clanuri, au dus aici la confruntarea directă. Nu vă mai descriu bătălia, care a durat optsprezece zile. E un carnagiu povestit în detaliu. Războinicii şi-au

impus reguli: nu se înfruntau luptătorii decît în condiţii de absolută egalitate. Lance cu lance, elefant cu elefant, car de luptă cu car de luptă, vorbe cu vorbe. Şi acum am ajuns în inima epopeii. Nu lupta e importantă, ci scena dinaintea bătăliei. Dialogul între Krishna şi Arjuna reprezintă o cotitură în gîndirea hindusă. Este trecerea de la brahmanismul negativist la restabilirea rolului acţiunii. Este prima reabilitare a activităţii, urcarea ei pe acelaşi piedestal cu meditaţia, considerată înainte drept singura cheie spre cunoaştere şi fericire. *Bhagavad-Gita - Cîntecul preafericitului* - reprezintă acest moment istoric. Nehru numea poemul "mama sa cea bună". A învăţat sanscrita ca să-l poată citi. Portretul lui Nehru, răspîndit în casele indiene, era însoţit de inscripţii din *Bhagavad-Gita*, căci ea conţine principiul acţiunii. Cînd Arjuna a privit chipurile cunoscute, pe unchi şi dascăli, prieteni şi rude stînd în linia inamică, a refuzat să se bată. De ce să-i omor pe ai mei? Simt cum gura îmi seacă, picioarele se înmoaie şi corpul meu tremură, zicea el. Cum vom putea fi fericiţi, ucigîndu-ne propria familie? Atunci Krishna răspunde îndoielilor lui Arjuna. E adevărat că înţelepciunea stă în reacţia egală la durere şi plăcere, la cald ca şi la frig. Interesul naşte ataşament, ataşamentul dorinţă şi dorinţa - mînie. De aceea, nimic nu echivalează, în drumul spre suprema fericire, cu desprinderea de tot ce este material şi contingent. Dar nu este vorba decît de stagii tranzitorii; ceea ce există nu poate înceta să existe; sufletul îşi schimbă vechiul corp aşa cum omul îşi schimbă haina; lupta trebuie să se dea. Acţiunea este superioară inacţiunii. Ai dreptul la acţiune, dar la una detaşată, fără mobil, fără să te gîndeşti la fructele ei. Aşa îi vorbea Krishna pe aceste locuri lui Arjuna. Spuneţi că un filosof european a desprins

acţiunea etică de motivaţia sa? Kant? Imperativul categoric? Se poate. În orice caz, acţiunea permisă de Krishna e incompletă. E mai curînd o mişcare fie în bine, fie în rău. "Fă aşa ca durerea şi fericirea, pierderea şi cîştigul, victoria şi înfrîngerea să fie egale inimii tale; apoi aruncă-te în bătălie; aşa nu vei păcătui". Nu ştiu dacă Krishna l-a convins pe Arjuna în versurile acestea, ce sînt perla literaturii noastre. Ştim că i s-a arătat în ipostaza înfricoşătoare de zeu cu ochi, guri, braţe şi burţi multiple, aşa cum e reprezentat Vishnu în templele din Sud. Arjuna şi ai lui au învins. Dar cu ce preţ ! Cîmpia era pină departe acoperită de cadavre sfîşiate şi străbătută de tînguiri. Soţia bătrînului rege, Gandhari, vine să-şi plîngă toţi copiii morţi. Gandhari, din respect faţă de soţul ei orb, purtase toată viaţa o banderolă pe ochi. Pentru întîia oară, ea îşi dezveleşte privirea ca să contemple un spectacol al distrugerii. Bătălia se încheie astfel cu apariţia mamei, pe care *Mahabharata* o pune deasupra oricărei iubiri, refugiu etern, umbră răcoroasă, fără de care lumea devine vidă. Mama, izvorul vieţii, vine pe cîmp la Kurukshetra ca să-i plîngă rătăcirile.

E bun sfatul lui Krishna: ridică-te şi luptă. Dar dacă lupta duce la un cîmp de hoituri? Nimic din soarta ulterioară a eroilor din *Mahabharata* nu justifică bătălia. Învingătorii nu-şi găsesc pacea decît prin retragerea în Himalaya. Noi în Asia sîntem mulţi, dar respectăm viaţa, nu numai a omului, ci a tuturor fiinţelor. Măcelurile ne provoacă repulsie. N-am uitat Hiroshima. Ceva nu funcţionează bine dacă repetăm erorile de acum trei mii de ani şi dacă mama eternă e mereu chemată să plîngă viaţa sacrificată. Dar, domnule, cred că nu vreţi să înnoptaţi la Kurukshetra. În cîteva ceasuri sînteţi în Capitală. Nu, nu ne-aţi reţinut. Avem rareori

prilejul să arătăm lacul, cîmpia şi copacul nostru vreunui străin. Amintiţi-vă de noi. Drumul să vă fie uşor şi plăcut.

De la Buddha la Ioasaf

„Există numai o singură religie, deşi are sute de variante!”
G. B. Shaw

La Sarnath, în decorul calm al cîmpiei indiene, nu departe de Gangele cu săruri miraculoase, unde Buddha, după iluminare, şi-a ţinut prima predică, mi-am adus aminte de Udrişte Năsturel. Ce a însemnat pentru cărturarul de la Fiereşti să dea limbii române romanul de circulaţie medievală, în care povestea lui Buddha era îmbrăcată în termenii creştinismului oriental ? Cum a ajuns Buddha pe meleagurile noastre, în manuscrise slavone, în cele treizeci şi două de picturi murale de la Mănăstirea Neamţului şi, în sfîrşit, în Calendarul ortodox, unde Varlaam şi Ioasaf sînt sărbătoriţi (fenomen hagiografic !) la 19 noiembrie ?

Cu această asociaţie m-am distanţat de pîlcurile albe de buddhişti ceylonezi şi de grupurile ordonate de buddhişti japonezi, veniţi la unul din locurile de pelerinaj. Eram bucuros că itinerarul meu indian intersecta drumul pelerinilor tocmai la Sarnath. La Bodh Gaya descoperi pe Siddharta Gautama, în momentul in care devine Buddha, iluminatul. La Nalanda sînt urmele primelor aşezăminte şi mănăstiri. La Lumbini, nu departe de Kapila Vastu, oraşul tatălui său, regele Suddhodana, s-a născut tînărul prinţ. Alte oraşe ca Rajgir, Ianchi şi Kasia sînt asociate cîte unui moment din viaţa lui Buddha. Dar Sarnathul are o semnificaţie deosebită. Aici a avut loc primul act de difuzare a doctrinei sale şi primul gest de instituţionalizare a inspiraţiei ce-l luminase anterior.

Sarnathul îşi impune tema implacabil. Nu poţi străbate parcul căprioarelor fără a reflecta la circulaţia ideilor. În anul 528 î.e.n.. Buddha a vorbit în acest parc despre drumul salvării şi undeva, departe, la capătul unui proces de propagare şi rezonanţă, istoria vieţii sale este tradusă în română, în 1648 e.n., de cumnatul lui Matei Basarab.

Povestea lui Buddha este simplă. Fiul de rege, răsfăţat cu toate bucuriile şi plăcerile, este ţinut departe de durere şi suferinţă. Dar în cursul unei călătorii, reuşeşte să depăşească înscenarea fericirii (toţi zîmbeau şi dansau, din ordin regal) şi să cunoască bătrîneţea, boala şi moartea. Mă vor atinge şi pe mine? se întreabă prinţul Siddharta. Plecînd de la componenta suferinţei, comună tuturor religiilor, el intră în faza izolării şi căutării, la o vîrstă relativ tîrzie (douăzeci şi nouă de ani). Lasă deci pe frumoasa Yashodara şi micul lor prunc, şi, în păduri şi pustiuri, încearcă să caute adevărul şi mîntuirea. Şase ani consecutiv îşi mortifică trupul supunîndu-l la extreme încercărăcari, care simbolizează iarăşi, în toate religiile, preţul scump al revelaţiei. Aceasta se produce sub un copac la Bodh Gaya. După o ultimă verificare a soliditătii adevărului dobîndit, prilejuită de ispitele demonului Mara şi ale fiicelor sale (fetele dansează lasciv în toate cultele pentru a simboliza tentaţia), Buddha ajunge să predice la vîrsta de treizeci şi cinci de ani, în parcul căprioarelor. Numele locului vine de la legenda convertirii unui rege, pasionat vînător, care, în urma iradierii cu idei buddhiste, cruţă căprioarele din parc. Cele de astăzi mă privesc cu un aer de deplină siguranţă, apărate cum sînt de o doctrină milenară. Urmează faza instituţională, constînd în organizarea de mănăstiri, reguli de conduită, prozelitism sistematic, convertirea de şefi de comunităţi. După moartea lui Buddha, la vreo două sute de ani, iluminarea sa ia formă imperială, fiind resortul spiritual al înfloririi din timpul lui Ashoka, care presară în toată India stîlpii cu inscripţii buddhiste, în pali. Un stîlp al lui Ashoka l-am admirat la New Delhi, în nord-vestul ţării.

După legile ciocnirii particulelor, ale răspîndirii microorganismelor, după legile ondulatorii la care se supun radiaţiile (analogia este subiect de cercetare contemporană), ideile buddhiste au străbătut în două direcţii mari. În Asia s-a produs o reacţie în lanţ şi s-a format o religie. Spre occident, ele au avut de străbătut mediul compact, moderator şi încetinitor al altor credinţe constituite, neputînd, circula decît pe traiectorii singulare. Ideile buddhiste au fost supuse la modificări succesive şi au suferit devieri de refracţie la trecerile dintr-un mediu într-altul.

Iată treptele fascinante ale călătoriei lui Buddha pînă la noi. *Etapa persană*. În epoca Sassanizilor pătrunde şi circulă în Persia vecină, ţară de mare şi sensibilă receptivitate ideologică. Este tradus în limba pehlevi, în formă creştinizată. Dar perşii sînt în raport de contiguitate cu arabii. *Etapa arabă*. Tradusă în limba arabă, istoria scrisă circulă pînă în Siria, unde este influentă cultura greacă. *Etapa greacă*. Cartea arabă ajunge la Mănăstirea Sf. Saba de lîngă Ierusalim, unde este tradusă în limba greacă. *Etapa slavă*. Dar greaca era vehicul clasic în Balcani şi legenda creştinizată a lui Buddha este tradusă de slavii din sudul Dunării în limba slavă. În secolele al XV-lea şi al XVI-lea, manuscrisele slave circulă prin mănăstirile noastre, într-un moment cînd, după cucerirea Constantinopolului, ele deveneau, ca şi cetăţile italiene, loc de refugiu pentru valorile spirituale sud-est-europene. Din manuscris slav, la 1648, logofătul Udrişte Năsturel pune legenda, intitulată *Viaţa sfinţilor Varlaam şi Ioasaf*, în frumoasă limbă românească. Traducerea a cunoscut o largă difuzare. (La Biblioteca Academiei se păstrează aproape tot atîtea copii cîte are şi *Alexandria*.)

Dacă ar fi cunoscut acest exemplu, istoricul Arnold Toynbee l-ar fi folosit ca ilustrare la teoria spectrală a culturii.
În această călătorie, tinărul Siddharta, care, înainte de iluminare, cînd devine Buddha, este un Bodhisattva (aspirant la iluminare), se transformă în *Yuddsatf* în etapa arabă şi Ioasaf în cea românească.
Cadrul, în romanul românesc, este acelaşi. Un tînăr prinţ, Ioasaf, fiul regelui indian Avenir, este izolat de suferinţele vieţii, cu care face, totuşi, cunostinţă întîlnind în cale un bătrîn, un bolnav şi un mort. "Amărîtă este această viaţă şi plină de durere, dacă acestea aşa sînt. Şi cum ar putea cineva să nu aibă grijă de aşteptarea neştiutei morţi, a căreia venire nu este numai necercată, ci şi nearătată?"
Străduinţa întru descoperirea adevărului este ajutată de apariţia lui Varlaam, care îi spune că totul e deşertăciune în această lume, în care "unii vin şi alţii se duc". În cuvinte identice se adresează brahmanul Channa tînărului Siddharta. Pe ambii tineri aflaţi pe calea mîntuirii îi încearcă duhul răului. Mara în cazul lui Buddha, Nahor în manuscris românesc. Binele învinge şi aici, şi acolo. Cele două legende sînt deopotrivă pretexte pentru înfătisarea unei doctrine centrale. Mă izbeşte izomorfismul celor două religii, scos la iveală de împrejurarea neobişnuită a unui suport epic înrudit. Aş enumera pentru o discuţie ulterioară următoarele momente comune: problematica suferinţei; căutarea penibilă a adevărului; revelaţia; miezul doctrinei; formula etică; încercarea rezistenţei formulei; răspîndirea imediată a ideilor; organizarea răspîndirii ideilor; laicizarea prin contopirea cu o structură statală.
Atît legenda vieţii lui Buddha, cît şi *Varlaam*, şi *Ioasaf* sînt pline de parabole simple. Un împărat vrea să arate curtenilor cît de înşelătoare sînt aparenţele. Îi pune să aleagă

între patru racle, două împodobite cu aur, în care se găsesc însă "oase împuţite şi scărnave", şi celelalte două unse cu smoală, pline de nestemate. Capacitatea neobişnuită de penetraţie a parabolei e atestată de reluarea alegoriei în basme româneşti populare, cum este *Fata moşului şi fata babei*. Desigur, sînt diferenţe considerabile, ţinînd de esenţa celor două religii. Adevărul este o cucerire a omului, după Buddha, refractar la metafizică. În ediţia creştină, Varlaam îndeplineşte un mandat divin, convertind pe tînărul Ioasaf şi prezentîndu-i în mod sistematic din afară şi de sus dogmele credinţei adevărate.

Formula iarăşi diferă. La Sarnath, în predica sa, Buddha arată "drumul de mijloc" care conduce la Nirvana. El constă în cele opt nobile căi: credinţa dreaptă, aspiraţia dreapta, cuvîntul drept, acţiunea dreaptă, viaţa dreaptă, eforturile drepte, gîndirea dreaptă şi concentrarea dreaptă. În acelaşi stil aritmetic, propriu gîndirii asiatice, el vorbeşte despre *cele patru adevăru*ri referitoare la durere, cauza durerii (dorinţă), suprimarea durerii (suprimarea dorinţei) şi eliberarea (prin cele opt căi).

Pe locul elaborării acestei formule, ce recurge la procedee mnemotehnice, atenţia îmi este reţinută nu atît de substanţa credinţei buddhiste, cît de alianţa ei necesară cu o organizaţie de stat. Sarnath aminteşte prin toate construcţiile în ruină, prin obiectele de artă unice, prin stîlpii săi de piatră, de împăratul Ashoka. Datorită lui, Sarnath a devenit un centru al buddhismului. Ashoka aparţinea dinastiei Maurya, care defineşte o epocă distinctă de înaltă civilizaţie în istoria Indiei, întinsă sub el, aproape patruzeci de ani, pînă la 232 î.e.n. (Călătoria mi-a reamintit şi existenţa unor coincidenţe, neexplicate de ştiinţa istoriei. Secolul al VI-lea

î.e.n. cuprinde în compasul său bogat pe Lao-Ţe. Zarathustra, Buddha, Confucius, ca şi pe Pitagoras şi Thales din Milet. Maurya sînt paraleli cu Seleucizii şi cu Ptolemeii din Egipt. Renaşterea europeană e contemporană cu înflorirea aztecă, construcţiile mogulilor şi dinastia Ming.) Pe Ashoka, singurul său război îl întristează. Devine buddhist şi asiduu propagator al religiei noi. Acest călugăr încoronat a lăsat amintiri nepieritoare prin toleranţa sa şi prin vastele construcţii de interes social. Peste tot a trimis misiuni. Un fiu al său a dus buddhismul în Ceylon. În locurile unde pătrundeau religia şi administraţia sa, noţiuni neseparate, se ridicau stîlpi cu inscripţii din învăţăturile lui Buddha şi precepte morale. Se spune că ar fi construit optzeci şi patru de mii de mănăstiri. (Cifra revine în alte legende indiene ca o unitate de măsură a impozantului.) De la Ashoka au rămas multe urme, căci epoca lui reprezintă tranziţia de la argilă şi lemn, la cărămidă şi piatră. Este impresionantă stupa de la Sarnath (construcţie monolită uriaşă), cu un brîu de piatră sculptată. Stupele sînt ridicate în toate locurile memorabile pe unde a trecut Buddha. În muzeul de la Sarnath stau în faţa statuii cu cei patru lei, de pe emblema Indiei de azi, altădată împodobind un stîlp ai lui Ashoka. Cei mai buni sculptori ai Athenei ar fi dorit să ajungă la perfecţiunea ei.

Mă întreb unde este buddhismul adevărat: în predica cu cinci discipoli din grădina căprioarelor, sau în construcţiile puternice şi în maşina uriaşă a administraţiei lui Ashoka? Cît este partea de contribuţie la difuzarea noii religii a celor patru adevăruri pure, şi care este ponderea celor patru lei ai puterii?

Iată cum a rezolvat problema Ioasaf, în traducerea logofătului. După preluarea unei jumătăţi din împărăţie, “puse semnul cinstitei cruci prin toate turnurile şi dărîmă capiştele şi

altarele idoleşti şi pre idoli de pre stîlpi îi surpă. Şi zidi în mijlocul cetăţii întru care îşi avea scaunul împărătesc biserică mare şi frumoasă...". Sugestia Sarnathului privind faza administrativă a expansiunii religiei buddhiste are deci valoare universală.
Cu toate acestea, mesajul buddhismului a rămas în cultura lumii prin efortul individual de a suprima dorinţa ca rădăcină a durerii. Cartea biografică a lui Nikos Kazantzaki, *Scrisoare lui Greco*, e o mărturie recentă a acestui apel, cu ecouri semnificative pentru un intelectual ce parcurge calea inevitabilă a eliminării fricii şi turmentaţiilor.
Buddha îi apare plin de milă şi de reflecţiune, fără frică şi tristeţe, cu un surîs profund, îndemnînd spre acceptarea ineluctabilului, spre armonizarea inimii cu fluxul universal.
Buddha contestă ascetismul brahmanic. După ce îşi umileşte şi zdrenţuie trupul timp de şase ani, el înţelege că a luat-o pe un drum greşit. Adevărul este la mijloc. La Sarnath îşi începe discursul afirmînd că sînt două extreme: complacenţa mediocră şi vană, pe de o parte, şi automortificarea dureroasă şi nefolositoare, pe de altă parte. El oferă o soluţie moderată şi calmă. Revine din singurătate şi reintră în circuitul activităţii.
Doctorul Albert Schweitzer, marele umanist contemporan, care s-a ocupat nu numai de Bach, dar şi de gîndirea hindusă, scoate în relief trăsătura activă a buddhismului, bazat pe o etică a compasiunii. Etica nu se poate reconcilia cu renunţarea la lume, aceasta este ideea călăuzitoare a comentariului lui Schweitzer. După el, Buddha a semănat sămînţa eticii sale în cîmpul negaţiei lumii. Vîntul duce sămînţa în cîmpul vecin al afirmării .
Ioasaf procedează altfel. După ce îşi serveşte credinţa, de pe tron, folosind puterea laică, se retrage în pustie. Este ciudată această

inversare de funcţiuni. Pustiul este o experienţă negativa la Buddha. La Ioasaf este o împlinire, după încheierea misiunii pământeşti. Cea mai emeţionantă parte din *Varlaam şi Ioasaf* este o anexă cuprinzînd *Cîntecul lui Ioasaf cînd a intrat în pustie*. Datorită lui, Buddha travestit în Ioasaf a devenit prieten al călugărilor moldoveni, cu rolul de îmbărbătare. Chemarea pustiei este patetică: “Primeşte-mă, pustie, ca o maică pe fiul său în sînul tău cel iubit şi negîlcevitor, care au fugit de rea şi amăgitoare lumea aceasta”.

Înţeleg la Sarnah, cu monumentalele sale relicve ale puterii imperiale şi formulele ponderate ale lui Buddha, că apelul pustiei nu este buddhist. El a fost introdus, ca nostalgie medievală şi motiv local, la capătul lanţului care leagă valorile celor patru adevăruri cu mănăstirile moldovene în mişcarea neistovită a ideilor.

Perșii

„Noi, civilizaţiile, ştim acum că suntem muritoare.”
Paul Valéry

Ce s-ar fi întîmplat dacă perşii i-ar fi bătut pe greci la Marathon sau Salamina? Care ar fi fost cursul a două mii cinci sute de ani de istorie? Cum ar fi arătat Evul Mediu european? Dar Renaşterea? Ai cui moştenitori spirituali ne-am proclama astăzi? Istoricul Ernest Lavisse îşi avertizează breasla: "În istorie nu trebuie să te întrebi de ceea ce s-ar fi întîmplat dacă ceea ce s-a întîmplat nu s-ar fi întîmplat". Dar eu nu sînt decît un călător în mijlocul marii platforme a Persepolisului.

Întrebarea s-a născut de la intrarea cu trepte majestuoase, de unde l-am văzut pe Xerxes plecînd spre Acropole ca să-i dea foc. Peste un veac şi jumătate a urcat pe aceste trepte Alexandru Macedon, şi atunci a fost incendiat Persepolisul. Am repetat întrebarea în faţa statuilor reprezentînd uriaşe făpturi cu corpul de taur, aripi de pasăre şi cap de om, grave în bărbile lor creţe. Mi-a revenit în sala de audienţe a lui Darius şi în haremul lui Xerxes, lîngă efigiile împăratului străpungînd leul şi între capitelurile grele cu duble capete de cai şi duble capete de vulturi.

Întrebarea m-a ţintuit în faţa acelui monument care a aceeptat să intre în dialog cu mine pe tema ce mă frămînta. Curtea regală, sala celor o sută de coloane şi tezaurul nu sînt dispuse, în ziua aceasta de primăvară, pentru colocviu. Dar scara dinspre răsărit a palatului central, al Apadanei, pe care sînt sculptate popoarele supuse de perşi, aducînd împăratului, de Anul nou, în festivalul Nauruz, ofrande şi daruri, este înclinată spre comentariu. Şi din acel moment perşii nu mai sînt pentru mine nici mormîntul în chip de sarcofag al lui Cyrus de la Pasargade, nici mormintele lui Darius şi Xerxes săpate în munte la Nagsh-e-Rustam, nici ruinele de la Susa sau amintirea Ecbatanei, ci scara convoiului ce mărgineşte palatul Apadanei la Persepolis.

Vorbeşte scara Apadanei. Imperiul persan a apărut ca un trăsnet. În douăzeci şi cinci de ani s-a întins de la Golful Persic pînă la Mediterană. Întîi a fost Cyrus din Achemenieni, care a cucerit Asiria. Cambyse a ajuns pînă în Egipt. Darius, cel mai faimos fiu al dinastiei, a ajuns în Sciţia şi Grecia. Sub Xerxes au început înfrîngerile. La 500 î.e.n. construieşte Persepolisul. La 490 are loc Marathonul. La 480 flota persană e zdrobită de greci la Salamina. La 330 vine Alexandru cel înfumurat. Cît am existat ca imperiu, am stăpînit douăzeci şi opt de populaţii ilustrate aici. Acest număr simbolic revine mereu. Îl găsiţi pe mormîntul lui Artaxerxes, săpat în muntele din spate, în numărul de personaje cu mîinile ridicate. Tot aşa în tablele din apartamentul reginei şi care enumeră riguros douăzeci şi opt de naţiuni. "Eu sînt Xerxes, marele rege, regele regilor, regele ţărilor care au multe feluri de popoare, rege pe acest vast pămînt, fiul lui Darius, Achemenianul", spune Xerxes, regele. "Acestea sînt ţările, în afara Persiei, peste care, prin voia lui Ahuramazda, am fost rege. Le-am stăpînit, mi-au plătit tribut. Legea mea le-a ţinut ferm..." Priviţi scenele.Mezii duc vase şi pumnale, elamiţii arcuri şi o leoaică cu pui, parţii o cămilă cu două cocoaşe, sagdienii pe lîngă cămilă poartă vase şi piei, egiptenii un taur. bactrienii pot fi cunoscuţi după încălţăminte. Alţi mezi duc haine şi un cal. Mai departe armeni, babilonieni, cilicieni şi acum să ne oprim. Te interesează să-i vezi pe sciţii sau tracii cu căciuli ducînd un cal, brăţări de aur, stofe şi îmbrăcăminte. Nu e rău pentru economia ce-o simbolizează. Mai sînt asirienii şi locuitorii Samarkandului. În ultimul rînd vin fenicienii cu un car tras de cai, capadochienii, lidienii şi locuitorii din Afganistan şi India. Cinci scene completează imaginea largului imperiu, deasupra unui leu şi a unui taur. Cei din

Macedonia de răsărit aduc scuturi, săgeţi şi un cal, urmaţi de arabi, asiatici neidentificaţi, somalezi cu o capră şi etiopieni cu fildeşuri şi girafe.
Iată imperiul care, dacă nu ar fi fost tolerant, n-ar fi putut ţine în sfera sa douăzeci şi opt de naţii. Organizarea a fost perfectă, comerţul înfloritor. La ţărmurile albastre ale Mării Ionice erau nişte cetăţi greceşti certăreţe. Pentru ele ne-am stricat cu Atena. Grecii nu erau mai bogaţi decît noi. A fost nevoie de trei mii de cămile pentru a transporta tezaurul de la Persepolis la Susa. Grecii aveau, ce-i drept, pomi fructiferi, o mică pasiune a regilor noştri. Creau multe lucruri bune, dar societatea lor era bazată pe sclavi. Persepolisul nostru e făcut de meşteri plătiţi. La perşi, susţinem noi, n-au ezistat sclavi. Iar civilizatul de Macedon a pus să fie arsă, deşi a negat, minunea aceasta de cetate.
Iată răspunsul la întrebarea ta: dacă i-am fi bătut pe greci, ei ar fi figurat astăzi în suita mea aducînd lui Xerxes fructe şi măsline. pacea persană s-ar fi întins pînă la limitele ei naturale.
Vorbeşte Eschil. Povestea scării şi a naţiunilor supuse o cunosc bine. Eu a trebuit s-o redau în chip poetic. Perşii ne-au obsedat. Le cunoşteam puterea şi întinderea. Cînd am înfăţişat urnirea armatelor lui Xerxes, am citat căpeteniile cu felurite nume, aparţinînd tuturor populaţiilor: “s-au revărsat şi de la Nilul larg”; “s-au dus spre Grecia aleşii lidieni”, “şi a trimis şi Sardesul de aur puhoi de luptători în mii de care”. Arătînd zecile de seminţii mobilizate de Xerxes, n-am făcut decît să adaug emfază virtuţii greceşti şi să scot în relief meritul victoriilor ei. Subiectul era delicat, cu un conţinut ce greva asupra conştiinţelor. Sînt acuzat de părtinire şi de înfăţişarea perşilor într-o lumină proastă. Dar luptele erau recente. Ceva mai înainte fusese

scrisă o piesă despre căderea Miletului, care n-a putut fi reprezentată pentru a nu afecta moralul grecilor. Ei bine, în piesa mea, strecor o idee, dacă ai observat. Într-un vis al mamei lui Xerxes, protagoniştii stau pe picior de egalitate:

Se făcea
Că două fete mîndre se-arătau
Strălucitor înveşmîntate. Una
Purta veşmînt persan. Costumul doric
Cealaltă îl purta. Ţinuta lor
De-naltă, uimitoare maiestate,
Şi frumuseţea fără de prihană
Deopotrivă parcă aminteau
Străbunele din adormite veacuri!
Surori erau şi fiice coborîte
Din osul vechi al aceluiaşi neam,
Dar soarta le-a prescris să locuiască
În două patrii: una în Elada,
Cealaltă însă în pămînat barbar...

Eu nu-i consider pe perşi inferiori. În limba mea, barbar înseamnă vorbitor de grai necunoscut. Mai tîrziu, luptele au adăugat tentă emoţională cuvintelor. Trebie însă să recunoaştem: Xerxes era un autocrat asiatic. Nimeni n-a dictat niciodată cetăţilor greceşti. Xerxes nu dă socoteală nimănui.

Am pus aceste cuvinte în gura reginei. La noi generalii au fost traşi la răspundere. Lui Miltiade, cînd a eşuat la Paros, i s-a intentat proces. Eroii greci au fost mai degrabă anonimi. Eu nici nu amintesc în *Perşii* că acela care l-a atras în cursă pe Xerxes la Salamina a fost Temistocle. Pe scurt, puterea s-a înfruntat cu inteligenţa. Fiecare reprezenta cîte un mod de a gîndi şi organiza. Ei nu puteau concepe lumea decît sub semnul unităţii şi grandorii. Noi trăiam în varietatea noastră, aparent dezordonată, dar profund creatoare. Păcatul mortal al perşilor a fost trecerea Hellespontului. În acel moment a

început sfirşitul. Cît au aplicat schema lor la cele douăzeci şi opt de naţii, am putut convieţui. Cînd au vrut să-i adauge pe grecii imbatabili (şi am fost martorul încleştării ce m-a zguduit), a sunat dezbinarea şi răzvărătirea limbilor supuse. Grecii au luptat ca un singur om, cîntînd chemarea la eliberare în cuvinte ce par a fi inspirat Marseilleza. Exemplul lor s-a răsfrînt dincolo de strîmtori. Zice corul persan:

Puterea noastră şi-a aflat momînt
În glia cea de sînge încruntată
Pe insula lui Aias, bîntuită
De valurile mării.

Vorbeşte Herodot. În cartea a III-a am enumerat seminţiile supuse de perşi. În cartea a VII-a am descris expediţia nu numai cu cele douăzeci şi opt de componente, ci cu şaizeci şi unu de neamuri. Eu am făcut fresca de pe scara Persepolisului în mişcare şi în război. Nu sînt însă frecventat de turişti şi nici privit la teatru, ca Eschil. Cobor pînă la detaliu. Cuvîntul sculptează mai bine decît dalta. "Perşii purtau pe cap un fel de căciuli de pîslă moale, numite tiare, şi se îmbrăcau în hithoane cu mînecă lungă, în culori vii... Zale de fier care păreau a fi solzi de peşte. În jurul pulpelor purtau anaxyride şi în loc de scuturi gherra; sub aceste gherra atîrnau tolbele. Aveau lănci scurte, arcuri uriaşe, săgeţi din trestie. În afară de asta, purtau atîrnate de cingătoare, la şoldul drept, pumnale".
Pe toţi cei din suita cu daruri eu i-am pictat în ofensiva nefericită pentru perşi. Etiopienii erau în piei de panteră şi leu, iar săgeţile mici de trestie aveau în vîrf, nu fier, ci piatră ascuţită. Tracii aveau căciuli din blană de vulpe, colchidienii scuturi din piele de bou, mezii - cai şi măgari sălbatici. Ce vedeţi la Persepolis drept popoare paşnice şi supuse,

noi i-am văzut descinzînd ca luptători înverşunaţi. Iar ceea ce a fost dar pentru Xerxes, pentru noi au fost arme distrugătoare. Nu ştiu de ce a venit Xerxes în Grecia. Cînd îi întruneşte pe mai-marii perşilor, ca să le asculte părerea (şi aici mă contrazic puţin cu Eschil), el citează ca argumente ale expediţiei: creşterea gloriei, continuarea politicii de expansiune, dobîndirea de produse noi, răzbunarea şi prestigiul. "Dacă îi vom supune pe atenieni şi pe vecinii lor, locuitorii ţării frigianului Pelops, ţinutul Persiei se va învecina cu bolta cerească a lui Zeus; căci soarele nu va mai lumina nici o altă ţară vecină cu a noastră, iar eu, după ce voi fi străbătut întreaga Europă, voi face cu ajutorul vostru o singură ţară din toate aceste regiuni". O amestecătură de idei. Pentru mine, Xerxes a fost om cu slăbiciuni, presimţiri şi sfetnici. Partida greşită de la curte l-a dus spre dezastru. Nu i s-a explicat realitatea pe care o avea în faţă, deşi erau greci la curtea lui. Un calcul eronat l-a îndemnat să-şi continue operaţia de adiţiune. Noi nu eram însă al douăzeci şi nouălea. Grecii erau compuşi din mai multe entităţi decît seminţiile sale compacte. Imperiul persan nu se putea mări cu atenienii, spartanii, macedonenii de apus, cu illirii şi cu locuitorii Epirului sau cu toate cetăţile peloponesiene. Nu poţi să confunzi Elida, Messenia, Argolida şi Platea. O minte obişnuită cu întinderile fără personalitate nu putea sesiza diferenţa dintre Corint şi Argos. Pe scara de la Persepolis popoarele supuse sînt înşirate în cea mai tristă monotonie. Specificul este de-abia semnalat, ca să nu stînjenească nota comună de supuşi ai lui Darius sau Xerxes. O imensă piramidă ierarhică. Cine nu i-a cunoscut pe greci nu a putut înţelege rezervele de forţă care zac în marea lor diversitate. Cyrus conta pe dezbinarea noastră şi vorbea de Grecia cu

dispreţ “ca de locul unde fiecare jură strîmb pentru a-şi înşela vecinii”.
Perşii au aşezat toţi magneţii noştri în aceeaşi direcţie. I-am înfrînt. Nu se putea altfel.
Vorbeşte un astronom babylonian, aflat întîmplător în preajmă. Pe noi ne-a cucerit Cyrus mai demult, cu vreo jumătate de veac înainte de cearta dintre perşi şi greci. Apariţia perşilor nu m-a surprins. Eram obişnuiţi cu imperiile, după caldeeni şi asirieni. Ideea plutea în aer. Imperiul îşi cerea actorii, iar stelele au favorizat cîteva triburi obscure. Schema se va repeta cu arabii şi mongolii. Observ că şi alte părţi ale lumii oferă similitudini. Roma Antoninilor seamănă cu Persia lui Darius şi Xerxes. Nici o îndoială că sămînţa expansiunii o am în sînge. Grecii nu sînt fără păcat. Ei se întindeau prin comerţ şi obiceiuri. S-au întîlnit două ofensive cu limbaje deosebite. Perşii au scos sabia, după ce grecii îi supăraseră. Nimeni din jur n-a răspuns încă la întrebare. După mine perşii puteau foarte bine să-i înfrîngă pe greci. Herodot nu admite decît sensul univoc al faptelor. Istoria nu e ca o tulpină solitară, ci ca un boschet, ale cărui ramuri multiple conduc la fructe identice. Monumentele persane se plîng de distrugerea greacă şi Acropole poartă urma devastării persane. Cînd nu ne uităm la cer, noi, cei de la observator, jucăm zaruri. Cu cît le rostogoleşti de mai multe ori, cu atîtea rezultatele părţilor devin mai apropiate. După două mii cinci sute de ani harta lumii ar fi aceeaşi, dacă perşii îi băteau pe greci.
O bătălie este o confruntare de sisteme mari. Regele regilor cu schema lui închegată s-a războit cu un mozaic de cetăţi republicane. În lungimea secolelor, aceasta înseamnă puţin. Hotărîtor este mecanismul intim al relaţiilor umane. Şi el ar fi mers în aceeaşi direcţie, indiferent de abaterile temporare şi aleatoare, indiferent de egidele protectoare. Căci, în timp

ce sistemele se ciocneau, astronomii celor două continente lucrau la proiecte identice, folosind aceleaşi instrumente de calcul. Comercianţii greci şi perşi făceau acelaşi negoţ şi atelierle lor produceau bunuri ce puteau fi schimbate între ele. Războiul greco-persan, în ciuda pasiunii celor două părţi, nu este semnificativ pentru asimptota la care au tins în ultimă instanţă cele două civilizaţii.

Ruinele sînt ca şi concertele frumoase. Puterea lor se măsoară în expresivitatea lor. Dacă, uitînd de loc şi timp, te fură întrebările şi gîndurile, însemnează că ele îşi păstrează intact apelul. Persepolisul e mare dacă antrenează şi astăzi în discuţie basoreliefuri de piatră, gînditori faimoşi şi astronomi sceptici.

Emirul și poetul

„Pentru mine poezia este o prelungire a geometriei.”
Ion Barbu

Puţine locuri pe lume mi s-au părut mai potrivite pentru o meditaţie asupra poeziei ca grădina cu chiparoşi care înconjoară mormîntul lui Saadi la Shiraz. Odată pe an, seara, oamenii se adună în grădină, fiecare curtînd cîte un opaiţ şi ascultă versurile sale în timp ce luminiţele pîlpîie.
Locul în care este omagiat cu religiozitate un poet de acum opt veacuri, în care dialogul cel mai banal se sprijină pe cîte o frîntură de gazel şi unde părinţii şi emirii sînt ţinuţi minte după poeţii pe care i-au protejat, merită statutul de cetate a versului.
Virtuţiile poeziei le explorasem altă dată, într-o pădure întunecată irlandeză. De fapt, poezia îl acompaniază pe om, dincolo de rigorile climei. Pădurea era populată de spipriduşi, zîne şi legende. Mi-am amintit ce spunea epopeea *Kalevala* despre moşul vajnic Väinämöinen, cînd el s-a apucat să-şi facă o luntre. O construia fără unelte, rostind versuri, la întîiul cînt, s-a terminat talpa vasului; la al doilea, marginile. La sfîrşit – cu trei cuvinte care i-au lipsit – ar fi ridicat prora şi pupa. Colindă satele în căutarea lor, ca şi cum ar fi căutat scînduri. Numai în fundul pămîntului, la vraciul Vipunen, reuşi să obţină versurile hotărîtoare. Luntrea *Kalevalei* nu-i cioplită, nu sare nici o aşchie, ea este construită cu puterea neobişnuită a cuvîntului, care ţine loc de bîrne, cuie şi topor.
Altă dată, într-un decor cu totul diferit, sub soarele arzător al deşertului, vizitam mormintele modeste îngropate în nisipul egiptean. Pe pereţi erau desenate toate obiectele casnice. Personajele familiare ale răposatului, dansatoare, păsări, cămile, toate erau pregătite să învie în momentul pronunţării care elibera cele trei suflete ale mortului. Îndată ce erau rostite cuvintele, detaşate de verbul zeu, mumia ce se prefăcea că doarme, şi obiectele care o aşteptau înşirate

cu grijă căpătau o nouă existenţă.Cuvîntul *lumină* dădea lumină în mormînt, cuvîntul *bucate* ducea la ospăţuri pline de belşug. Cînd cel ce trecea pragul imortalităţii se prezenta în faţa judecătorilor subterani, trebuia să pronunţe cuvinte juste. Ermetismul Egiptului, din care s-au hrănit Pitagora şi Platon, ca şi alexandrinii vine de la *her* – voce umană, şi *mes* – creator. În misterele care presupuneau exerciţii şi iniţieri îndelungate, figurează şi această linie: "verbul făcîndu-se realitate prin vocea mea justă". O notă falsă, o eroare de ritm sau de măsură, confuzia între două sunete, puteau să fie un eşec ireparabil, o chestiune de viaţă şi de moarte în sensul cel mai propriu. În toate mitologiile, cuvîntul scoate lumea din neant.

În Nordul ceţos şi în nisipul arzător cuvîntul e putere. În experienţa primitivă a omenirii, rostirea cuvîntului înseamnă crearea unui dublet pentru obiectul real. Spun duşman, şi posed o replică a duşmanului real. Pe duşmanul rostit îl pun în cadrul unui blestem. Acţionez asupra dubletului prin cuvinte. Ucid duşmanul cuvînt, moare duşmanul real. Mînuind cuvintele încărcate de mister, înzestrate cu putere, îmbrăcate în cadenţă, melodie şi ritmuri percutante, se pot face bărci, se poate cîştiga nemurirea.

Fascinaţia modelului verbal a continuat la greci, curăţită de zgura magică. Efectele nu erau atît fizice, dar ţineau de domeniul schemelor adevărului. "Nu mă asculta pe mine – spune Heraclit – ci cuvîntul, şi mărturiseşte că toate lucrurile sînt unul."

De la Socrate, discutînd cu Agathon şi Aristofan despre esenţa poeziei şi a dramei, literatura consacrată miracolului cuvînt şi artei sale nu a încetat. În gîndirea contemporană pare că dă un adevărat asalt fenomenului, mecanismului şi esenţei poeziei.

Stau în grădina autorului *Golestanului* care nu e decît un alt nume pentru grădina florilor, şi totul mă invită să cred că poezia este în natură, în narcise, irişi, crini, lalele, garoafe şi, mai ales, trandafiri, în cupolele albastre ale moscheilor, în înălţimile cu contururi clare, în lumina bună şi senină care scaldă totul. Nu zicea Dürer că arta stă fixă în natură şi numai cine ştie s-o scoată de acolo o posedă cu adevărat?

Shirazul pare o mină de poezie, care-i invită pe poeţi la minerit. Un clasic şi un realist ar fi delectaţi. Un expresionist şi un modernist ar denunţa decorul ca viciind termenii dezbaterii. Căci, după alţii, frumuseţea nu stă în lucruri, ci în mintea care o contemplă. La Shiraz, contemplaţia este predeterminată. Susur de fîntîni, parfum şi roze, jocuri de lumini, beţie de culori. Shirazul pare o expoziţie de elmente poetice şi metafore. Cu puţină pacienţă vezi privighetoarea îndrăgostită de trandafir, decorul abundă de blînde filomele.

Doctrinele constructiviste, creatoare, imaginative, care au avut o puternică priză asupra mea, sînt la mare încercare aici. Ce poate adăuga un vers menit să potenţeze realitatea şi să o intensifice, în această lume saturată de parfum, sunet şi culoare?

Departe de a fi uşuraţi în misiunea lor de decorul poetic, poeţii persani au fost dezavantajaţi de existenţa lui strălucitoare. Versul lor a trebuit de la început să se ia la întrecere cu privighetoarea şi să ia drept punct de plecare o stare eminamente poetică. Să fie sub nivelul ei, ar fi reprezentat o performanţă rizibilă. Nu numai că au reuşit, dar au construit o cultură în jurul poeziei. Miniatura persană este o ilustare de vers. Poeziile au luat locul citatelor din Coran în decorarea clădirilor, fixîndu-se în

ceramică şi marmură. Poeţii au scris istoria Persiei în versuri. Au transpus în poezie toată înţelepciunea vieţii lor. Au pus în ea calmul îndeletnicirilor productive ale grădinăritului, ale meşteşugurilor, ale comerţului. Au îmbrăcat în poeme toate învăţămintele a sute de ani de rezistenţă în faţa năvălitorilor. La 1220 vin mongolii. Pîrjol, devastare, moarte. Genghis-han cucereşte Samarkandul, Buhara şi nordul Persiei. Mongolii se îndreaptă spre nordul Indiei şi spre sudul Rusiei. Faptul că timp de trei sute de ani, pînă la o renaştere persană, Shirazul îşi păstrează intactă fiinţa este una dintre cele mai patetice dovezi pe care istoria le aduce în favoarea puterii poeziei. Undeva, mongolii îşi pierd avîntul cotropitor. În contactul cu civilizaţia care le era superioară cîştigă bătălia armelor şi o pierd pe aceea a culturii. Desigur, se poate spune că ceea ce le-a îmblînzit moravurile a fost comerţul, administraţia unui mare imperiu, pasiunea nouă a liniilor de comunicaţie şi a organizării. Înclin să iau, însă, ca simbol al schimbării lor existenţa poetului persan. Odată ajunşi într-un loc, hanii puneau să fie adunaţi toţi meseriaşii: aurari, zidari, cioplitori în lemn şi, împreună cu ei, poeţii. Poetul se număra printre meşteşugari. A avea un pictor bun la curte sau a avea un poet faimos era acelaşi lucru. Poeţii ca şi zidarii, erau furaţi, atraşi, sustraşi. Condiţia eternă a intelectualului a fost aceea de muncitor de înaltă calificare. Care han nu a auzit de *Cronica şahilor*, scrisă de Firdusi pe la anul 1000? Ce folos să cucereşti o provincie sau o cetate, să ai toate prăzile şi să te bucuri de beneficiile imediate, dar să nu fii enumerat în linia glorioasă a personajelor istorice? Cuceritorii s-au gîndit la eternitate. Mauzoleele lor sunt o dovadă. Clădirea este însă supusă pieirii. Cîntările poeţilor se răspîndesc în popor şi sînt transmisibile de la

generaţie la generaţie. Meşteşugarul numit poet este bun mediator cu eternitatea. Hanii războinici au devenit emiri, protectori de poeţi.
Nepotul lui Genghis-han construieşte la Maragheh un imens observator astronomic şi moare înconjurat de cărţi, poeţi şi magi. Ghazan-han face din Tabriz un oraş al marilor clădiri, iar Oleitu împodobeşte Sultania. Timurizii sînt grijulii de soarta şi faima poeţilor din timpul lor.
Cînd a murit Genghis-han, Saadi era copil. A plecat din Shiraz, oraşul natal, în călătorii îndepărtate. Pentru o vreme a fost – se spune – prizonier la cruciaţi. Poetul, care a fost cel dintîi persan tradus în Europa şi care a fost cunoscut, după cum scrie Virgil Cândea, graţie lui Dimitrie Cantemir în literatura română şi greacă a secolului al XVIII-lea, face studii la Bagdad, vizitează Siria şi Yemenul, Armenia, Golful Persic, Egiptul şi India. Lucrul nu pare imposibil dacă ţinem seama că lumea în care trăia era brăzdată de caravanele neguţătorilor, că drumurile erau bune şi relativ sigure. Viaţa lui aminteşte de acel comerciant care i-a spus lui Saadi într-o zi că are de gînd să exporte sulf din Persia în China, să ia din China vase pentru Roma, să ia de la Roma pentru India ţesături şi de acolo puţin oţel pentru Alep, în Siria. De la Alep să ia oglinzi pentru Yemen şi de acolo ţesături pentru Persia. “Ce zici, Saadi, de proiectele mele?”. Şi Saadi răspunse:

N-auzişi ce-a spus acel nabab
ce-n deşert căzu sub calu’ arab?
Ochii înguşti şi lacomi de averi,
care-n lume dornici se înholb,
umple-i vor sau scîrba de plăceri
sau al criptei sale nor de colb.

Saadi scrie cartea la bătrîneţe. De aceea are tristeţea lui Goethe cînd îşi prefaţează *Faust*:

Viaţa mea cea scumpă, vai, s-a scurs nisip
tot sperînd că visuri mari o să-ntruchip.
Vechi speranţe-apuse le-mplinii din plin,
ce folos că anii duşi nu mai revin
Mîna soartei bate-n darabana-i grea,
ropotul plecării parcă m-ar striga.

Este un vers care ne aminteşte de Ronsard: "Trebuie să plîngem viaţa ca pe un boboc de roză, fiindcă rumena ei gură ne zîmbeşte doar cinci zile". Peste tot scurtimea vieţii introduce o înţeleaptă indulgenţă:

Dacă vezi un om prea fericit
pe altul adînc în inimă mîhnit
mai aşteaptă o vreme. Ţărîna
le-o goli de creier căpăţîna
şi ursita şterge-va în praf
treptele dintre stăpîn şi sclav.

Universul poetic al lui Saadi este animat, populat divers, ca şi bazarurile orientale. Aşa sunt şi caracterele oamenilor: unu-i blînd şi altul se mînie-n-dată. Unul răbduriu e, altul se răzbună. Unu-noată bine, altul n-are o pîine. Unul e emirul, lumea strălucirii, altu-i prins ostatic în arcanul vremii, unul odihneşte în grădină, altul are sfetnici numai chinul şi necazul".
Cînd ajunge la iubire, Saadi, pierde simţul relativităţii şi prudenţa înţeleaptă: "N-am fost niciodată pizmăreţ nici pe rang nici pe avuţie, ci doar pe acela care-n braţe-şi strînge lîngă inimă iubita".
În grădina lui Hafiz, alt loc de pelerinaj de la porţile Shirazului, îmi continui meditaţia începută la predecesorul său Saadi. Cei moderni îl iubesc mai mult. Saadi este cronicar. Vorbeşte despre şahi, dervişi, cumpătare, tăcere, dragoste şi tinereţe, neputinţă şi bătrîneţe, educaţie, bun-simţ.

Tonul poate să fie didactic şi moralist. Hafiz, unul dintre cei mai mari poeţi ai lumii, te întîmpină cu o explozie de petrecăreţ:

Vino să zvîrlim potop de roze,
să zvîrlim în cupe roşul vinul
tot tavanul cerului să-l spargem,
visuri noi zvîrlind prin tot seninul.

Al doilea mare val de năvăliri de pe vremea lui Timur, atinge din nou, cu aripa pustiirii Iranul. Hafiz parcă nu iese din cramă:

La beţie pot să bîigui
că sunt şah şi tuturor
să le spun de-mpărăţie
cînd eu sînt un cerşetor.

Politica pare că-l intresează prea puţin:

Lumea are iarăşi capul
plin de uneltiri, dar eu
unelti-voi doar cu cupa
şi-ochiul dragostei mereu.

Boileau a spus că pentru a fi poet trebuie să fii îndrăgostit.

Dacă Hafiz la tălpi se pleacă,
nu-l dojeni căci nu-i de vină,
păgîn de dragoste, iubitei
ca un păgîn i se închină.

Are o infinită nostalgie a dragostei:

Hafiz din ceruri cere lumină
şi această veşnic verde grădină,
colo pe buză de rîu să aducă
la bătrîneţe un chipeş tînăr,
pururi să şadă umăr la umăr,
zile, nopţi, veacuri fără de număr.

Emirul și astronomul

„La-ntoarsă oală zisă cer
Sub care mişunăm pigmei,
Nu apela cu glas mizer:
Legată-i şi mişcarea ei.”
Omar Khayyam

În anul 1400 doi turci stăpîneau lumea: Baiazid, sultanul Imperiului Otoman, era la poalele Constantinopolului. Celălalt turc, Timur, era stăpînul Samarkandului. Imperiul lui Timur era fără pereche. Se întindea din Rusia Centrală la Zidul chinezesc şi de la Gange la Amur. Samarkandului i se spunea şi Roma Orientului. Înainte de a fi fluviu, turcii au fost pîrîiaşe. Din înălţimile de la Afrasiab de lîngă Samarkand, mă uit înspre răsărit, pe unde trece drumul mătăsii. Ce mecanism ascuns stă la baza năvălirilor periodice care au supus Orientul arab înfloritor şi Europa în faşă la încercări atît de grele? Mecanismul acesta nu este atît de complicat. Ţine de dezechilibrul care se produce într-o situaţie în care o populaţie se bazează pe o singură resursă. Periodic, păşunile devin insuficiente pentru triburile nomade. Păstorii se mişcă după sezon. Este o ecuaţie simplă în matematica populaţiior, care arată la cîţi ani o dată o populaţie sprijinită pe o singură resursă o ia din loc. Nu am văzut încă, dar este plauzibil un studiu matematic al marilor migraţii. O avalanşă mare s-a produs cu Genghis-han, pe la 1200. Cam două veacuri mai tîrziu, şeful unui trib mongol turcizat, care invoca o descendenţă vagă din tribul lui Genghis-han, dovadă că nu şi-a spus niciodată han, ci numai emir, a repetat performanţele războinice ale înaintaşului său şi în 18 expediţii şi-a construit un imperiu uriaş. Europa l-a privit cu o oarecare simpatie. Timur cel Şchiop, fiind rivalul lui Baiazid, l-a oprit pe acesta literalmente de la un asediu al Constantinopolului . A ţinut de asemenea în şah şi hoarda de aur, care ameninţa Rusia. Soli între monarhii europeni şi împăratul Bizanţului mergeau pînă la ei pe drumurile destul de sigure, punctate de caravan-seraiuri. Dar Timur era înainte de toate un războinic. Fluviul, care îşi încetinise mersul, dînd de

civilizaţia molatecă şi fără griji a Orientului persan şi arab, îşi regăseşte prin el cataractele. A clădit mult, dar cu sabia în mînă.
La Şahi-Zinda, unde sînt mauzoleele Timurizilor, a cerut arhitecţilor ca nici o cupolă să nu semene cu alta. Există o temă arabă a variaţiei în unitate, care se manifestă atît în cupolele de la Şahi-Zinda din Samarkand, cît şi în versurile lui Hafiz, în poveştile Şeherazadei sau în fiecare moschee, în lanţurile de arabescuri, care nu sînt niciodată aceleaşi. Şahi-Zinda înseamnă "prinţul care trăieşte". Un văr al lui Mahomed a ajuns în secolul VII aici, dar a fost atacat de necredincioşi şi omorît. Kussam Bin Abbas - acesta era numele lui - a fost stropit cu apă sfinţită şi s-a aruncat într-un puţ cu capul în mînă. De atunci multe pelerinajuri s-au scurs la mormîntul său, iar Timurizii s-au grupat şi ei în jurul unui simbol al apariţiei pe lumea cealaltă. Mauzoleul surorilor, nepoatelor şi al prinţeselor timuride formează un cartier al morţilor, de mare valoare arhitectonică; un adevărat concurs al maeştrilor din şcoala azerbaidjană sau cea persană. Reţin o cupolă restaurată cu grijă, care a refăcut şi gipsul finelor stalactite din cupolă. Este mormîntul lui Kazi Zade Rumi, astronomul, cu cel mai mare turn din aglomeraţia de clădiri. Deci vizitatorul se pleacă cu respect în faţa savantului ce doarme lîngă emiri.
În altă parte a oraşului se ridică moscheea Bib Hanîm. "Cupola de la Bibi Hanîm ar fi unică în lume, dacă cerul n-ar imita-o" - spune un vers.
În timpul campaniei împotriva lui Baiazid, terminată cu o înfrîngere a acestuia, spre marea satisfacţie a europenilor, s-a ridicat această moschee de vineri, care poartă numele soţiei lui Timur. Coloane de marmoră, lambriuri cu motive geometrice şi vegetale, mozaicuri policrome, picturi murale formează

un ansamblu cu patru corpuri de clădire reunite de galerii. N-a rămas mult din clădirea marii moschei, dar o parte din boltă şi unul din cele patru minarete, astăzi de treizeci şi şapte de metri, arată toată măreţia construcţiei.
Legenda spune că Bibi Hanîm, tînăra şi frumoasa soţie a lui Timur, dorea să termine lucrarea pînă la întoarcerea soţului din bătălie, dar arhitectul nu a vrut să continuie lucrările pînă cînd Bibi Hanîm n-a permis să o sărute. Urmele sărutului au rămas pe obrazul ei, şi de atunci femeile - se spune - poartă văl. Meşterul a zburat în Iran cu aripi de lemn. Moscheea îşi are o legendă asemănătoare, deci, cu a bisericii meşterului Manole.
Am fost dezamăgit cînd am constatat că datele istorice infirmă frumuseţea poveştii. Bibi Hanîm însemnează *doamna bunică*, şi aceasta era în vîrstă în momentul campaniei. Era totuşi foarte puternică. Ea se ocupa de educaţia nepoţilor, căci fiii erau îndepărtaţi cu grijă de la curte, ca guvernatori la Herat şi Saltania.
Între monumentele lui Timur vine la rînd Guri Emir, unde este înmormîntat. Cupola reprezintă piesa cea rară. O tulpină împărţită în 64 de felii, cu un diametru de 15 metri şi 12 înălţime. Cu toate acestea, pare mai degrabă înaltă decît lată. Înăuntru, Timur stă înconjurat de fiii săi, la dreapta este mormîntul profesorului Mir Sid Birike, care reprezenta puterea religioasă în sfaturile lui Timur. Ulug Beg este la stînga lui Timur, Mohamed Sultan, în faţă. Mormîntul este făcut dintr-o piatră de un verde închis. Localnicii povestesc că Timur ar fi spus că, dacă se va turbura praful de pe mormîntul său, o invazie mai puternică decît a lui va avea loc. Antropologii au desfăcut mormîntul în 1940 şi, după cercetări intense, care au dus la

reconstituirea chipurilor lui Timur şi Ulug Beg, le-au pus înapoi în 1943.
Timur a reflectat mult la problema succesiunii, avînd proaspătă în minte sfărîmarea imperiului mongol la moartea lui Genghis-han. Bănuitor, şi-a ţinut proprii copii departe de centrul puterii. Dintre nepoţi, simpatiile lui mergeau spre Muhamed Taragai, zis şi Ulug Beg, care avea scriere frumoasă şi ştia să recite Coranul pe de rost, supremă încercare a înteligenţei şi erudiţiei unui om de pe vremea aceea. Ulug Beg ajunge, după moartea lui Timur, guvernator al Samarkandului, sub suzeranitatea tatălui său, care domina Sultania. Timp de aproape 40 de ani el se ocupă de construcţii şi mai ales de astronomie. Rămîn după el mănăstiri, moschei, mauzolee la Şahi-Zinda, palatul cu coloane, chioşcuri, dar, înainte de toate, observatorul. Dacă n-ar fi fost rege, n-ar fi fost mare astronom, dar dacă n-ar fi fost astronom, ar fi putut rămîne rege, cam aşa se poate rezuma destinul acestui ciudat personaj. Nu era norocos la război, şi după o luptă pierdută a înţeles că este mai bine să se dedice ştiinţei. Puterea îi dădea posibilitatea să mobilizeze mijloace largi pentru astronomie. Cu elefanţi din India, cu mii de robi, cu meşteri aduşi din toate părţile, s-a construit la Afrasiab observatorul care avea sextantul uriaş de 40 de metri. Astăzi n-a rămas pentru vizitator decît partea subterană, cei zece metri ai sextantului din subteran. Instrumentele s-au pierdut, dar pe trepte se coboară în şanţul în care era aşezat unul din cele mai fine instrumente de observaţie ale vremii sale.
Ulug Beg se înscrie în linia lui Ptolomeu, Hiparc, Aristot şi a savanţilor arabi, ca Al Horezmi, Al Binuni, Al Bubacer şi Omar Khayyam. Celebrele tabele ale lui Ulug Beg cuprindeau longitudinile şi latitudinile a peste 1000 de stele. Catalogul său de stele fixe este

de o mare precizie şi, spre deosebire de alte cataloage arabe, nu se baza pe observaţiile altuia, ci pe propriile sale observaţii. Iată, de pildă, rotaţia pământului de 365 de zile, 6 ore, 9 minute şi 6 secunde, el o calculează drept 365 de zile, 6 ore, 10 minute şi 8 secunde. Un istoric, Grousset, spune că Ulug Beg "a făcut din Samarkand ceea ce visa Timur, adică centrul civilizaţiei musulmane".

O echipă mare de savanţi sprijinea lucrările, în frunte cu Salah Ad-din, Hasan Celebi, unul şi acelaşi cu Kaai Zade Rumi şi al cărui fiu a comentat opera lui Ulug Beg, Al Din-Djamzid şi Al Din-Kaşani.

Întrebarea încă nedezlegată de istoria ştiinţei este dacă tabelele lui Ulug Beg au influenţat ştiinţa europeană, sau au ajuns să fie publicate în Europa tîrziu, cînd observaţiile lui Tiho Brahe atinseseră un grad mai înalt de precizie. Oricare ar fi situaţia, Ulug Beg este ultimul moment de înflorire al ştiinţei arabe. Nimic după el nu mai repetă din gloria unei civilizaţii care o luase mult înaintea celei europene. Şcoala lui nu era doar o echipă izolată de savanţi, ci se înscria între marile instituţii de învăţământ create în Samarkand.

În piaţa Reghistan, piaţă în care se făceau anunţurile, jucînd rolul unui forum al oraşului, se găseşte medresa lui Ulug Beg, construită în 1417. Medresa este în principal un seminar, o universitate, o instituţie de învăţământ. Însă, pe lîngă Coran şi doctrinele religioase, Ulug Beg introduce masiv ştiinţele şi astronomia. Clădirea este tipică pentru Asia, avînd un arc cu o săgeată adîncă la poartă şi patru minarete. Pe frontal este cerul înstelat. Medresa lui Ulug Beg a fost un loc de întîlnire pentru tot Orientul. Paralela cu universităţile europene medievale se susţine. Înainte de a fi urcat pe colină, observatorul fusese instalat aici. Unul din minarete, cel din nord-est, s-a înclinat ca şi turnul de la Pisa şi a

fost îndreptat în zilele noastre prin abile manevre arhitectonice ale constructorilor sovietici. În I965 a fost readus la verticală şi turnul din sud-est. Şahul Bagadur a mai construit o medresă faţă în faţă cu aceea a lui Ulug Beg, de dimensiuni identice. Ea se numeşte medresa cu lei şi a fost terminată în anul scrierii *Cidului*, în 1636. Pe frontispiciu, tigri imenşi vînează antilope, iar în fundal străluceşte soarele. În curţile interioare vizitatorul e copleşit de o senzaţie de claustrare. Elevii duceau o viaţă ascetică, plecau numai vineri din instituţie. Studiile se făceau de la 9 la 20 de ani. Numărul elevilor, atent selecţionaţi, era de circa 100. Se ţineau atît lecţii individuale, cît şi colective, căci sub cupolă găsim un auditoriu. Cele două medrese au la mijloc o moschee aurită, care închide piaţa, completînd decorul.

Totul a mers bine pentru Ulug Beg atîta timp cît nu trebuia să se dedice războiului şi cît rămînea în rîndul prietenilor săi astronomi. Cînd moare însă Şahruh, tatăl său, Ulug Beg lipseşte de la succesiune. Ezită cam o lună de zile, timp suficient pentru declanşarea unor mari lupte între pretendenţi. În buna tradiţie a bunicilor active, mama sa, Gafhar Şad, sprijină pe băiatul lui Ulug Beg, Abdal-Latif, la tron. Acesta nutreşte pentru tatăl său o ură profundă, explicată şi prin faptul că numele lui a fost înlocuit în comunicatul unei bătălii prin fratele său Abd-al-Aziz.

Astrologia era în floare şi lipsa de încredere a lui Ulug Beg putea să provină din consultarea constelaţiilor. Evenimentele ce se succed sînt departe de a fi liniare. Diferiţii pretendenţi fură rămăşiţele pămînteşti ale lui Şahruh, o iau pe bunică în captivitate. Este trecut fluviul Uxus şi bagajele sînt pierdute. Un erou fuge cu captivii, altul ucide pe captivi. Bagajele sînt recuperate, bunica eliberată, în sfîrşit, Şahruh îngropat. Diferiţi prinţişori sînt otrăviţi,

asasinaţi, în funcţie de paşii greşiţi pe care-i fac. Sfîrşitul este foarte trist. Abd-al-Latif dă pe tatăl său morţii după numai doi ani de domnie. Cine spune că luptele politice din cetăţile italiene, că intrigile Florenţei, că uneltirile Veneţiei sînt un monopol european? În furia lor, răzvrătiţii distrug observatorul din temelii. Este a doua moarte, mai crîncenă, pentru Ulug Beg. Cu el se stinge cea mai mare instituţie ştiinţifică din Orient şi se închide capitolul astronomiei arabe. Ruinele de pe Afrasiab ne fac să întrebăm de ce s-a sfîrşit această civilizaţie. Mersul paralel al curţilor europene şi al celor din India de nord şi din Iran se menţine multă vreme, şi Renaşterea italiană îşi are un corespondent în înflorirea iraniană de sub Safavizi. După ce au fost secole tributari ştiinţei arabe, europenii nu întrec în bogăţie, putere şi întindere pe contemporanii lor iranieni şi pe moguli în secolele XV şi XVI. Unde a fost pierdută cursa? Cred că nu în negoţ, nu în meşteşuguri, nu în armate; nu în capacitatea de administrare, nu în poezie şi nici în subtilitatea filosofică. Timidă şi ponegrită, în Europa apare ştiinţa experimentală, care dă o lovitură hotărîtoare scolasticii.

Observatorul lui Ulug Beg ar fi putut stimula experimentul, căci astronomia presupune instrumente şi măsură. Pretendenţii la tronul emirului n-au ştiut că ucigînd un astronom închid un mare capitol al istoriei.

Cetatea fără apă

„Omul este fără îndoială complet nebun; el nu poate face o muscă, dar fabrică zei cu nemiluita.”
Montaigne

***C**ivilizaţia este mogulă*. Mi-este greu să asociez splendidele monumente ale arhitecturii mahomedane din nordul Indiei Hoardei de Aur.

Descendenţii lui Timur, duşmanul lui Baiazid şi cel care a dat un răgaz lui Mircea cel Bătrîn prin victoriile sale asupra Otomanilor, Timurizii, se considerau turci, nu mongoli. Ei erau nobili cultivaţi din jurul Samarkandului şi îşi petreceau vremea disputind regate mici. Şi o dată unul dintre ei, amintindu-şi de incursiunea lui Timur la Delhi, cucereşte India. De data aceasta nu era un raid de pradă, ci întemeiere de civilizaţie. Imperiul din nordul Indiei este turc. Secolul al XVI-lea e turcesc. Bătălia de la Mohács, care deschide Europa Centrală turcilor, are loc în acelaşi an (1526) cu bătălia de la Panipat, care oferă India dinastiei turco-mongole.

Noi sîntem obişnuiţi cu turcii otomani, născuţi dintr-un mic trib din Anatolia. Pînă şi acum europenii tresar la povestea înaintării timp de două secole a Imperiului turcesc spre apus. Ceea ce uităm este că, exact în acelaşi timp şi pe baza aceluiaşi mecanism, un imperiu turcesc se năştea în India, pentru a dăinui cam tot atîta vreme. Gloria mogulilor se încheie cu moartea lui Aurangzeb, în 1707, după ce în 1683 (data asediului Vienei) împăratul încercase să cucerească Dekkanul. Tot secolul al XVIII-lea este închinat luptelor de împărţire a moştenirii imperiului mogul dizolvat. Iarăşi ne amintim de "omul bolnav" al Europei.

Diferenţa între cele două imperii turceşti, cel otoman-european şi cel mogul-indian, consta în faptul că ultimul a fost mai întins şi incomparabil mai bogat. Opulenţa, bijuteriile, aurul, seraiurile, fîntînile arteziene, grădinile înfloritoare, palatele şi moscheile cu mozaicuri, tot ce este fast şi bogăţie în istoria otomană trebuie ridicat la cub ca să se apropie

de magnificenţa şi abundenţa mogulă. Aritmetica hindusă, îndrăgostită de numerele mari, furniza unităţi adecvate de măsurare. În India, şi acum, lac-ul reprezintă 100 000 unităţi, iar cror-ul - 100 de laci, deci zece milioane. Cînd Nadir, şahul Persiei, a prădat Delhi la 1739, a luat cu el obiecte în valoare de 70 crore de rupii, inclusiv tronul cu păuni. La 1757, regele afgan care invadează India evaluează prada la 12 crore de rupii. Hinduşii desfac la 1760 tavanul de argint al unei săli din palatul mogul şi bat din el 17 laci de rupii. Nobilimea locală, raja, rezista în cuiburi întărite de zeci de kilometri, ca la Jaipur, unde zidurile sînt ridicate pe creasta munţilor . Un castel feudal european echivalează cu un fort minuscul al acestor supracetăţi. La Panipat, Humayun, fiul lui Babur, cruţă o familie de raja care-l răsplăteşte cu un diamant ce valora în expresia vremii "jumătate din cheltuielile întregii lumi pe o jumătate de zi". Era Koh-i-noorul pe care l-am văzut pe coroana reginei Victoria, în turnul Wakefield din Londra.

Bogăţia mogulilor era mai mare, dar mecanismul cuceririi şi exercitării puterii era acelaşi ca la turci. O mînă de cuceritori nomazi, cu o tehnică de luptă superioară, constînd din cavalerie mobilă şi armuri uşoare, se impunea peste o societate sedentară şi rurală, greoaie şi paşnică. După cucerire, stratul dominant impunea o reţea de instituţii care ridicau impozite, recrutau soldaţi şi adunau meseriaşi, singurii cetăţeni recenzaţi. După momentul "cucereşte", urma timpul "bucură-te". Arhitectură plăcută, grădini, haremuri, muzică şi oameni de duh sînt departe de filosofia grea, catedralele copleşitoare, sobrietatea cenuşie şi introspecţiunea Occidentului. Graţie acestor repere simplificatoare, m-am plimbat cu mai multă uşurinţă printre monumentele mogulilor, considerate ca proiecţii turcomane

pe un plan vast şi plin de substanţă strălucitoare.
Împăratul se numeşte Akbar. La moartea lui Babur Cuceritorul, la 1530, imperiul se întindea de la Kabul, prin Lahore, Delhi, Aggra, pînă dincolo de Benares la Patna. Memoriile lui Babur mărturisesc contradicţiile acestui spirit ce îmbina cruzimea, bravura şi gustul plăcerilor. În viaţa lui pierde totul de mai multe ori şi reia aventura de la capăt. Sedentarii nu sînt elastici în loviturile ce le primese. Ei îşi iau revanşa timp de veacuri. Ei procedează prin eroziune seculară. Stratul feudal străin nu putea cuceri definitiv India. Un prieten indian mi-a spus că marea armă a Indiei este răbdarea. "I-am văzut pe moguli în trimf, în declin şi apoi în morminte istorice, spunea el. Am asistat la victoria englezilor, la măcinarea Imperiului britanic şi apoi la plecare."mecanismul cucerii este scurt, local şi pasager. Dar este teribil şi, momentan, eficace. În nici un loc disproporţia între invadator şi obiectul cucerii n-a fost atît de mare ca în India.
Humayun, după tradiţia tatălui său, este alungat, redus la zero, scapă prin minune. Bazat pe o alianţă cu perşii, revine în India şi reface imperiul.
E considerat de istorici drept cel mai quijotesc dintre moguli. Îi plăceau vinul şi opiumul. Nu trăieşte decît 48 de ani, ca şi tatăl său. I-am văzut mormîntul la Delhi, construit între 1556 şi 1559 de Begum Hamida, soţia sa. Mormîntul, primul exemplu de artă mogulă, este înconjurat de o grădină persană geometrică de mare frumuseţe. Ea este simbolul imperativului "bucură-te". Cu o ironie sinistră, englezii au executat în această grădină pe fiii şi nepoţii ultimului mogul la 1857. Lîngă imensul monument am găsit mormîntul modest al doamnei Buchalima, de umilă origine, cu o poartă şi o grădină care îi

poartă numele. În ciuda izolării şi a statutului, femeile joacă un rol mare în politica mogulă, ca şi sultanele la turci. Buchalima se pare că a fost doica lui Akbar.
Şi aşa ajungem la fiul lui Humayun şi al Hamidei, la împăratul Akbar. Cel mai vestit, cel mai înţelept şi cel mai puternic dintre moguli, Akbar nu a învăţat niciodată carte. Vînător pasionat, iubea în special elefanţii. Impenetrabil, gîndea mult şi vorbea puţin. Se înconjura de oameni de valoare. Îi plăcea să asiste la discuţiile lor. Se ocupa de sfatul ţării. Sub el, imperiul se întinde pînă la gurile Gangelui în Bengal, pînă la sultanatele din Dekkan în sud, pînă la Golful Persic la apus, cuprinde Baluchistanul în nord. Akbar îşi ia ca soţii prinţese indiene, devine tolerant, caută să stabilească un dialog cu populaţia. Îşi pune probleme religioase şi filosofice. Luptă, cucereşte şi lărgeşte, desigur. Dar piramidele de capete nu mai sînt semnul trecerii îngrozitorului invadator. Nici populaţia nu trebuia să se aşeze pe jos la apariţia călăreţului şi să caşte gura, să i se scuipe în ea, extremă condiţie de umilitate şi nimicnicie. Akbar trăieşte mult. Domnia sa este una de stabilitate. Imaginea sa, de înţelepciune. Iată-l cu marele vizir Birbal, intrat în legendă pentru ascuţimea sa de minte. Se povesteşte că o dată Akbar l-a înt ebat pe Birbal care este diferenţa între adevăr şi fals. Birbal a răspuns: “Un deget”. “Cum?” - a zis împăratul. “Da, Majestate, căci distanţa dintre ochi şi urechi este de un deget. Ceea ce vedem e adevărul, ceea ce a azim este falsul.” Altă dată Birbal fuma, şi împăratul i-a arătat un măgar în cîmpul de tutun. “Vezi, *nici* măgarul nu se atinge de tutun.” “Nu, Majestatea ar fi spus Birbal, *numai* măgarul nu se atinge de tutun.”Aceste povestiri le-am găsit în culegerea lui Oroon Ghosh. Ghidul de la Fatehpur Sikri mi-a povestit altă întîmplare.

Lui Akbar îi plăceau nespus caii. Juca polo. Un persan i-a promis un cal deosebit. Împăratul i-a dat 5 laci de rupii (o jumătate de milion) şi persanul a plecat. Peste un timp, el cere lui Birbal să-i întocmească o listă a celor mai nebuni oameni din ţară. Birbai l-a pus primul pe listă pe împărat. La indignarea acestuia, s-a justificat prin plata anticipată a calului către persan. "Dar dacă vine înapoi persanul?", a întrebat Akbar. "Atunci voi pune numele său în fruntea listei", a fost răspunsul primului ministru.

Cetatea este Fatehpter Sikri. Am vizitat Fortul Roşu din New Delhi şi Fortul Rosu din Aggra. M-am aprit însă la Fatehpur Sikri, cetatea din apropiere de Aggra, la vreo patruzeci de kilometri distanţă. Este şi ea roşie. Granitul roşu în India este un strat aşezat aproape de suprafaţă şi a fost materia primă de construcţie a mogulilor. Fatehpur Sikri este ridicată de Akbar. Împăratul n-avea copii. Oprindu-se la Sikri, un sat mărunt, a dat de un sfînt mahomedan, şeicul Salim Chisti, care l-a sfătuit să-şi trimită soţia hindusă acolo. Peste cîteva luni i s-a născut lui Akbar un băiat. Astfel a venerat locul şi l-a făcut capitală. Mistica a fost mai puternică decît ingineria. Cînd capitala a fost gata, s-a constatat că nu are sursă de apă. A stat 16 ani în ea, dar după aceea a părăsit-o. Fatehpur Sikri a rămas o cetate fantomă. Ea dă o senzaţie de construcţie artificială, de capriciu arhitectonic. Este un organism urbanistic care n-a decăzut lent, ci căruia i s-a dat o lovitură de cuţit încă din timpul vieţii. O mumie împodobită, o structură destinată posterităţii, o mărturie a unui moment de glorie.

În 1554, după cinci ani de construcţie, Akbar îşi ţinea curtea la Fatehpur Sikri. Un vizitator din acea vreme enumeră bogăţiile emoţionat: 100 de elefanţi, 30 000 de cai. 1 400 de căprioare îmblînzite, 800 de concubine, apoi

tigri, leoparzi, şoimi şi alte minunăţii. E mai mare decît Londra, adaugă el.
Să facem un tur rapid şi să degajăm o semnifi.caţie. Patru porţi uriaşe. Cea mai impunătoare este aceea a Victoriei (Fatehpur înseamnă victorie), numită şi Buland Gate. E construită în 1602. E cea mai mare din India, cu cei peste 50 de metri înălţime ai ei. Comemorează victoriile din Sud. Inscripţia în arabă: "Lumea este un pod, treci peste el, dar nu construi casă. Cine speră pentru o oră, speră pentru eternitate. Lumea ţine un ceas, petrece-l în devoţiune. Restul nu se vede." În zare se zăreşte Aggra, de pe locul acestei porţi ,cu splendidul Taj Mahal.
Divanul, unde se făceau întrunirile publice prezidate de împărat, putea cuprinde mii de persoane. Împăratul stătea pe tronul de pe terasă, presărată cu stîlpi ornamentali. Pe o piatră mai ridicată se făceau executiile. Nefericitul condamnat se aşeza pe butuc,
pentru a fi zdrobit de piciorul elefantului favorit al împăratului, pe nume Hiran. La moartea lui a fost construit turnul hiran Minar, cu sute de trompe înafară, ca nişte ţepuşe. Cum părăseşti divanul, dai de grupul Khas Mahal, apartamentul lui Akbar, casa Sultanei şi o şcoală de fete. Se spune că Akbar se interesa de originile limbajului şi făcea experienţe izolînd copiii şi urmărindu-le evoluţia în condiţiile lipsei de grai. În Daftari-Khana, un fel de studio, Akbar lucra noaptea tîrziu. În curtea Pachchisi juca şah, figurinele fiind sclave îmbrăcate special. În Ankh Michauli împăratul se juca de-a baba-oarba cu femeile din harem. Nu se spune care era miza jocului. Exista un observator astronomic. Iată şi spitalul şi casa lui Birbal, foarte ornamentată. Un palat este construit pentru soţia hindusă a fiului său Jodha Bai. În marmură albă, ca o bijuterie, stă mormîntul

şeicului Salim. Împozantă este moscheea Jama Masjid.

Semnificaţia. Să lăsăm la oparte ornamentaţiile. În camera sultanei Istamboli begum nu este centimetru pătrat de zid şi de tavan nesculptat în desene florale şi geometrice. Să lăsăm şi camerele persane ale mogulilor, unde ghidul aprinde o lumînare, ce atrage mii de sclipiri în oglinzile mozaicate. O cercetătoare ne oferă următoarea temă de reflecţie la Fatehpur Sikri (Jacqueline Tzrwhitt: *The Moving Eye*) "Cultura occidentală presupune *ochiul fix*: ansamble ordonate, perspectivă liniară, univers şi obiecte statice, un punct de vedere fix şi privilegiat, faţă de care totul se ierarhizează şi creşte pînă la încoronare. Ei bine, Fatehpur Sikri ar fi arhitectura fără centru fix, unde totul se desfăşoară cu surprize la fiecare pas, nici un detaliu nu acoperă întregul, pe care-l cunoşti din *ochiul mobil*. Liniaritatea e obositoare, în timp ce Fatehpur Sikri, compoziţie subtilă, ne oferă repaos şi deliciu, prin faptul că este întemeiată pe alte axiome artistice decît cele europene."

Locul este Diwan-I-Khas. Din mulţimea de clădiri, coridoare, încăperi, curţi, grădini, locuri de joc şi de afaceri de stat, care-şi dezvăluie neaşteptat şi ascuns frumuseţea după legea arhitecturii neliniare, aleg Diwan-I-Khas, un edificiu cu zidurile împodobite cu desene şi sculpturi. Pare dublu etajată din afară, dar înăuntru are o singură sală mare. În mijloc, o coloană octogonală uriaşă susţine un balcon legat prin braţe de galeriile ce mărginesc încăperea. Pe platforma de piatră din capitelul stîlpului cel mare stătea Akbar. În sală şi în galerii erau adunaţi filosofii, înţelepţii şi şefii religioşi. Diwan-I-Khas este sediul unei experienţe unice. Împăratul mahomedan a pus aici la încercare tăria adevărurilor fiecărei părţi. A organizat o

confruntare liberă de şcoli. Intoleranţii săi coreligionari nu vedeau cu ochi buni dezbaterea ce-i punea pe picior de egalitate cu alţii. Dar autoritatea lui Akbar era prea mare pentru a fi contestată chiar într-un domeniu atît de delicat.

După ce a cunoscut controversele între şiiţi şi suniţi, cele două mari curente islamice, între hinduşi şi buddhişti, spre marea delectare a lui Akbar au apărut şi călugării portughezi. Discuţiile ieşeau deseori din tiparul de politeţe şi erau oprite cînd degenerau în certuri. Foarte agresivi şi intransigenţi păreau călugării catolici. Cînd a apărut un negustor englez reformat, denunţurile reciproce ale creştinilor au luat forme extreme.

Ascultîndu-i, în înţelepciunea sa, Akbar a ajuns la concluzia, după cum notează cronicarul său, că "există oameni de bine, gînditori abstinenţi şi dotaţi cu puteri superioare în toate religiile. Dacă o cunoaştere adevărată ar trebui găsită undeva, de ce adevărul să fie mărginit la un singur crez sau la o religie ca islamul, relativ nouă şi avînd abia o mie de ani?"

Există un element de veselă detaşare şi neverosimil relativism în dezbaterea organizată de Akbar, care aminteşte de poemul lui Heine despre turnirul spiritual din Toledo. Dar lucrurile nu s-au oprit aici. Akbar a vrut să fabrice o religie nouă, sinteză a adevărurilor sesizate de diferitele sisteme. Unii comentatori spun că el voia să dea un statut mai bun soţiilor hinduse, care nu puteau fi, depăşind numărul de patru, decît concubine. Experienţa lui ar fi, deci, paralelă cu aceea a lui Tudor Barbă Albastră, căruia papa nu-i dădea dezlegare de divorţ.

Cu toate acestea, Akbar impresionează nu numai prin eclectismal său religios, ci mai ales prin originile politice ale gestului său. Înţelegea, poate, că stăpînirea unei ţări ca

India presupunea o unificare ideologică, presimţea poate masacrele între hinduşi şi mahomedani, reizbucnite în ciuda erei, peste trei secole şi jumătate, bănuia că o societate nu stă numai pe instituţii de adunat taxe?
Akbar este semnificativ prin semnele de toleranţă. Pe stîlpul octogonal (opt, simbol buddhist) care susţinea galeriile, observ la bază desene persane cu Omar Khayyam bînd vin din cupă, stele cu patru vîrfuri (cei patru prieteni ai lui Mohamed recunoscuţi de suniţi), capiteluri specifice arhitecturii jainiste, şcoala neviolenţei şi a renunţării.
Chipurile animalelor şi zeităţilor din desenele cu motive hinduse de pe pereţii clădirilor din Fatehpur Sikri au fost distruse pe vremea lui Aurangzeb. Acesta a fost îngust, necruţător, bigot. Este sfirşitul mogulilor.
Înflorirea maximă a unei civilizaţii stă în momentul ei generos şi tolerant. Incursiunea mea în imperiul turcoman din India de nord merge din aproape în aproape de la civilizaţia mogulă la Akbar şi Fatehpur Sikri, pînă la stîlpul marmorean din Diwan-I-Khsas, care poartă această amintire şi învăţătură.

Repere europene

Hamlet contestatar

„POLONIUS: Ce citiți, domnul meu?
HAMLET: Vorbe, vorbe, vorbe.”
SHAKESPEARE

De câte ori mi-am dorit ca drumurile să mă ducă prin Copenhaga! Între două zboruri de avion, speram să pot vedea castelul Elsinore. Ştiam că voi întâlni un decor imaginar şi că documentele istorice nu atestă prezenţa nici unui prinţ melancolic pe zidurile sale.

Şi totuşi, există locuri de întâlnire irezistibile. Simţeam că nu pot consuma o meditaţie îndelungată asupra lui Hamlet mai bine decât la Elsinore. Întârzierea neaşteptată a avionului mi-a stricat planurile. Şi iată-mă ajuns la zidurile castelului nordic Kronborg, al cărui pseudonim literar este Elsinore, după închiderea muzeului, la căderea nopţii.

Şterg din inimă orice regret pentru nevizitarea nenumăratelor camere cu bogate candelabre, şeminee, porţi de aramă şi tavane mitologice, în colţurile cărora sunt reprezentaţi copiii bucălaţi ai familiei regale. Sunt sigur, fără a le fi văzut, că zidurile se tapisau în piele de Cordova şi că de multe ori în camerele din turn stătea câte o regină nefericită şi cufundată într-o dramă fără de care castelele n-ar mai avea nici farmec, nici istorie. Ştiu, din palate vizitate, că unele săli nordice au tavane de lemn, că în mijlocul lor sunt aşezate scaune olandeze şi că pe margine atârnă splendide tapiţerii de lână şi mătase. Tapiţeriile trebuie, desigur, să aibă o vegetaţie luxuriantă, fructe mari şi flori, scene orientale, Suzana şi cei doi bătrâni, scene viguroase de vânătoare. Dealtfel, un muzeu format din camere goale, teatrale, nu reflectă bine gustul nordic pentru culoare. Nimeni nu ştie mai bine ca nordicii să contopească exteriorul casei cu natura, în timp ce în decoraţia interioară ţâşnesc culorile vii, aprinse ale fanteziei. Ghidul mi-ar fi spus cu lux de amănunte cum a fost furată de suedezi, din mijlocul cetăţii, o fântână ce poate fi acum

văzută la Stockholm; de câteva zeci de ori s-ar fi repetat apoi incendiile şi jafurile care au punctat viaţa clădirilor cel puţin de două-trei ori pe secol.

Perfect consolat de pierderea interiorului, mă apropii de zidurile care duc spre mal. Pe cerul întunecat se văd contururile turnurilor asimetrice. În faţă, peste o apă ca Styxul, lucesc luminile ţărmului suedez. Vaporaşe trec cu lumini roşii, ducându-mă cu gândul la călătoriile maritime ale lui Hamlet. Sundul, cu furtunile sale, stă ân faţă. Pe o asemene vreme şi pe un zid asemănător trebuie să fi apărut tatăl lui Hamlet.

Nu-mi place fostul rege. Năluca e nebună. Se întoarce să sperie lumea, îmbrăcată în platoşă, simbol al valorilor de care nu vrea să se desprindă. A participat din plin la un joc pe care l-a pierdut într-un moment de adormire. E încărcată de păcate, pe care şi le recunoaşte drept teribile crime; ispăşeşte pentru ele în chinuri indescriptibile. În mărturisirea către Hamlet, trece cu vederea propriile-i mârşăvii, pozând în victimă şi transmiţând un mesaj de răzbunare.

Tatăl lui Hamlet ţine, ca şi noul rege al Danemarcei, cel care i-ar urmat, de o familie de teribili administratori, când paşnici, când războinici; avea şi un fond de aventură, căci în lupta cu Norvegia îşi pusese o parte din regat zălog, lăsând să se pronunţe asupra lui destinul. În apariţia lui pe zid nu văd decât o încercare de a-l converti pe Hamlet la lumea sa de fapte şi idei. Ce ar fi făcut, întra-adevăr, dacă ar fi surprins complotul din timp? Claudius ar fi fost dat gâdelui, Reginei i s-ar fi acordat mărinimos dreptul de a bea otravă, zeci de curteni ar fi fost masacraţi şi bunurile lor confiscate. Jocul s-a desfăşurat însă altminteri, şi acum năluca vrea ca Hamlet să-i preia rolul.

Fără fantomă, care a simţit desigur aversiunea mea, trec cu gândurile la Hamlet. Prinţul ezită să reapară în jocul care l-a obosit. Într-o replică ce a dat de furcă traducătorilor, Hamlet comentează mandatul tatălui cu ideea: „Epoca e scrântită. Blestemată fie soarta care m-a născut ca s-o dreg.” Moartea tatălui său şi căsătoria mamei au precipitat deja suferinţele studentului, care este contaminat de răul secolului. În acest tânăr frumos, voinic, inteligent şi harnic, care se adapă în mod rezonabil de la ştiinţa vremii (şi aşa-l vede Ofelia), s-a strecurat la un moment nedeterminat al vârstei morbul oboselii şi al plictisului.

Ceea ce toată lumea vede nu este, însă, decât simptom exterior; esenţialul este că Hamlet nu mai crede în valorile societăţii. El este un contestatar. Ideile structurii ierarhice nobiliare, seculare, i se par putrede. Aşteaptă căderea edificiului. Îi e silă de războaie şi de eroismul lor, îl dezgustă felul de a se semenilor, cu capetele cufundate în butoaie (contestatarii sunt rareori alcoolici). Danemarca îl strânge ca o temniţă; şi nu numai ea, ci întreg Universul. Tot ce au inventat oamenii drept convenţii este, pentru el, o caricatură hilară. Când vede un curtean, ce prin definiţie e linguşitor, este apucat de o furie veselă. Contestatarul Hamlet n-are valori de schimb. Face incursiuni regulate în filozofie, istorie, etică, şi nu găseşte nici un punct de sprijin. „Ce searbăd, veşted, rânced şi zadarnic e rostul lumii întregi în ochii mei!” După ce a sfârtecat tăbliţa de valori a tatălui, unchiului, mamei, curtenilor, duşmanilor, Hamlet nu mai ştie unde să pună binele şi răul şi cade în solipsism. Contestând efortul celor care au clădit o lume destinată vizibil destrămării, el nu găseşte resorturi raţionale pentru un efort pe care să-l întreprindă el

însuşi. Hamlet nu are voinţă pentru că se îndoieşte de efectele ei,

Contestatarii occidentali se adresează societăţii adulte în termenii următori: aţi lucrat cu o îndârjire plină de merite, aţi făcut eforturi şi aţi desfăşurat cantităţi imense de voinţă pentru a pune specia sub semnul dispariţiei nucleare, pentru a polua oceanele cu detergenţi şi pentru a presăra pe câmpuri materii toxice. În goana voastră după agonisire, aţi atins performanţele supreme ale optimizării materiale, stricând calitatea vieţii şi anulând bucuria satisfacţiilor pure. Nu vrem să participăm la o asemenea întreprindere.

Gândul, mintea şi raţionamentul sunt pentru Hamlet o sursă de îndoială, şi el pune sub semnul ei rosturile oricărei acţiuni. În aceste momente intervin toate personajele lumii vechi, îndemnându-l să revină la regulile jocului. Tatăl-fantomă îi cere, în esenţă, acelaşi lucru pe care i-l oferă tatăl adoptiv, invitându-l să-i fie curtean şi stâlp al tronului. La fel în îndeamnă mama. Aşa îl dăscăleşte Polonius pe Laertes, în lunga predică a cuminţeniei.

Tot tineretul din piesă este contestatar. Gândurile le sunt unora la călătoriile în străinătate; alţii nu cunosc decât solidaritatea de generaţie. Ofelia, această absolventă cuminte şi înstărită de colegiu, priveşte cu nedumerire la desfăşurarea de forţe din jurul ei, este incapabilă să participe decât prin simulacre vagi de acceptare şi-şi găseşte sfârşitul – exprimându-şi filosofia fundamentală – printre flori. Dacă Shakespeare ar fi adăugat: „Iubire, nu Război", tabloul ar fi fost complet.

Prins în contradicţiile Danemarcei putrede , incapabil să-şi conducă filosofia renunţării până la capăt, Hamlet este iritabil, impulsiv şi pronunţă vârtejuri de cuvinte

neînţelese. În piesă are foarte puţine iniţiative, iar – când prilejurile trec pe lângă el – le sesizează în mişcări repezi şi neaşteptate. Filosofia lui este aceea a unui vis dulce, a unei nostalgii a calmului, a liniştii; ar vrea ca destinul să nu mai cânte pe sufletul lui ca pe un flaut; în termeni noi, ar dori ca mulţimea solicitărilor externe să fie mai puţin densă şi să nu îl tragă înapoi spre o lume pe care o refuză...

De fapt, numai ipoteza unui Hamlet contestatar dezleagă misterul nebuniei sale.

Un medic nordic îmi exprima odată convingerile sale că generaţia adultă – şi manufacturizată, cum ar zice Jacques Prévert - , care a trecut prin cel de-al doilea război mondial, a ieşit din încercările mari ale conflictului profund traumatizată, având o formă de bunuri necontrolată şi o rapacitate pe care nu şi-o recunoaşte. Tineretul e consternat în faţa unei scări de valori care a transformat întreaga existenţă a omenirii într-un joc de afaceri, periculos şi ameninţător. Este clar, spunea medicul, că psihopatia este apanajul adulţilor. O carte apărută recent, a lui Ronald Laing, explică lucrurile de o manieră ştiinţifică., declanşând un curent antipsihiatric. Multe simptome atribuite nebuniei nu sunt – susţine el – decât efortul unei persoane de a-şi forma un echilibru şi de a-şi apăra sănătatea mintală pe un alt plan decât îl constrânge mediul său. Familia, susţine el în continuare (dar am putea spune tot atât de bine şi regatul Danemarcei), este de multe ori dominată de o iluzie colectivă, pe care toţi sunt constrânşi să o urmeze, riscând – în caz contrar – de a fi consideraţi nebuni, răi sau egoişti.

Shakespeare nu putea descrie un personaj contestatar dacă n-ar fi trăit el însuşi într-o societate decadentă. Regina Angliei murea, intrigile se ţineau lanţ, puterea regală

– în care crezuse societatea feudală, cu articulaţiile strânse meşteşugit ca o armură – suferea afrontul unor concepte revoluţionare şi al unor mişcări populare. Absolutismul rinascentist, cântat în tonuri sigure în piesele anterioare, se prăbuşeşte pentru Shakespeare, odată cu *Hamlet*. Viaţa artistică comentată în piesă, în care Shakespeare reflectă teatrul din vremea sa, reprezintă corespondentul pieselor de şoc de astăzi.

Cel mai solitar dintre eroi a avut cel mai mare număr număr de interpretări. Bila rotundă care este omul, cu multele culori ce ies la iveală în funcţie de câmpul de forţe în care stă, n-a fost învârtită mai complet de nici un autor. Acolo unde Johnson vede o personificare a răului, Madariaga un egoist brutal, Grebanier un tânăr viguros şi sensibil, Goethr un nobil lipsit de nerv eroic, Coleridge un supraintelectual, Jones şi Freud un Oedip imperfect, căci a refuzat un incest – în ochii lor, natural - , Mihnea Gheorghiu personajul unei drama intelectuale şocat de dominanta forţei, orice cititor poate să-şi adauge partea lui de interpretare, căci există un Hamlet pentru fiecare. O versiune modernă i-a dat-o un comentator din zilele noastre, care l-a văzut cu ochii închipuirii într-un *sweater* negru şi în *blue-jeans*.

Pătruns de frig, îmi las nălucile, cu gândul că nu l-aş fi făcut pe Hamlet beatnic, dacă n-aş fi văzut cu o seară înainte o cafenea din New York, unde îşi au contestatarii Elsinorul lor, şi dacă pe mari afişe de neon n-ar fi fost anunţată piesa *O lume nebună, nebună*.

Catedrala din Chartres

„E o catedrală uitată. Oamenii atât s-au istovit clădind-o, încât cum i-au pus moțul săgeții în vârf, cum au uitat-o. Începuseră s-o uite de mult, de secole, iar în clipa aceea uitarea s-a produs totală, instantanee.”
MARIN SORESCU

O vezi de departe înălţându-şi turnurile, de la zeci de kilometri de pe şosea, aşa cum o vedeau pelerinii care trebuiau să ajungă la ea pe jos. Străbaţi şesul fertil şi întins al Beauce-ei, cu ochii la cele două săgeţi înălţate spre cer de pe o înălţime din oraşul Chartres, intri în oraş trecând pe poduri vechi, medievale şi uliţe strâmte, pentru ca, în mijlocul unei pieţe, catedrala să-ţi apară dedată copleşitoare, singulară, în măreţia ei de monument asimetric şi totuşi armonios.

Turnul dinspre sud este construit pe la 1150 şi are o lansare directă, în timp ce celălalt turn este săvârşit în plină Renaştere, în gustul flamboaiant. Toate laturile catedralei sunt diferite. Faţada cea mai veche, cu porticul de piatră dantelată, este majestuoasă şi caldă. Partea dinspre nord este mai agitată, cu marile nervuri ale arcurilor de sprijin şi ale contraforturilor tentaculare. Partea absidală este întortocheată, iar partea sudică, din nou, hieratică şi lucidă. Enciclopedia vremii, Biblia cu Vechiul şi Noul testament, legendele populare, cunoştinţele despre calendar şi despre anotimpuri, virtuţile şi slăbiciunile omeneşti, ideile din Grecia antică cu ştiinţele şi purtătorii lor, totul este înscris, de jur-împrejurul bisericii din Chartres, în piatră durabilă, aşa cum Michelangelo a pictat, pe tavanul Capelei sixtine, cosmologia şi filosofia vremii sale.

Simţi că artropodul acesta gigantic ar trebui văzut de sus şi dintr-odată. În piaţă şi în jurul lui n-ai spaţiu suficient, oraşul pătrunde până foarte aproape, neoferind nici un un punct de perspectivă satisfăcător. Ceva gigantic, cu personalitate proprie, unic în zoologia construcţiilor, se iveşte şi nu ţi se dă, lăsându-ţi o umbră de mister, ţie, călătorului neliniştit care încerci să-l cuprinzi înconjurându-l. Dar lovitura, efectul de graţie îl primeneşti atunci când ajungi în interior şi

simţi înălţarea fantastică a ogivelor, stâlpii imenşi care suportă masa de piatră, dar care apar aici în ipostaza lor rectilinie, verticală, de o uşurinţă şi de o delicateţe pe care nu le are decât dreapta pură. Vitraliile – în culori ireale – aruncă peste tot o glorioasă pulbere de lumină, de aur şi de cer albastru. Porţia cea mare de mister ţi-o rezervă cripta din adâncuri, unde afli că, mult înainte de creştini, cultul fecioarei fost practicat de către druizii care veneau de pretutindeni în punctul unde se găseşte astăzi catedrala, pentru că era, datorită puţurilor sale miraculoase, un loc de refacere. Sacralitatea locurilor se moşteneşte de la păgânism la creştinism. Legendele sunt mai tari decât religiile. Fecioara parturientă, fecioara neagră, fecioara născătoare e copil a mişcat imaginaţia popoarelor barbare pierdute în păduri.

Misterul de la Chartres este dublu: de gen şi de specie. Genul proxim este familia de optzeci de catedrale, de cinci sute de biserici mari şi de zeci de mii de biserici mici, care au răsărit în lumina reliefului între anii 1050 şi 1350, când francezii au mutat din loc mai multă piatră decât egiptenii la piramide. Din aceşti trei sute de ani, veacul de mijloc este cel care duce la perfecţiune stilul gotic. Programul de inovaţie al goticului se consumă în această perioadă. După anul 1350, nu se mai realizează nimic nou; dinamica lui veritabilă ţine până la 1270. Ce resort ascuns a declanşat energia necesară construirii acestei păduri de catedrale gotice – cu năzuinţa lor de înălţare, de rafinare, de înnobilare, dintr-o lume de viciu, epidemii, ucideri, războaie locale, războaie continentale, conflicte între seniori şi rege, conflicte între rege şi Biserică, într-o lume în care viaţa era nesigură, existenţa aleatorie şi bucuriile înspăimântate de vederile Infernului? Distanţa de la orgia colectivă până la asceza cavalerului liric este

parcursă în toate domeniile, şi catedrala este fără îndoială una din manifestările de extrem dezechilibru, de pasiune împinsă la paroxism, a omului medieval.

Vei auzi, de peste tot, explicaţii care nu te vor satisface. Catedrale au apărut, de fapt, într-un moment în care cruciadele obosiseră şi spiritul lor de luptă exaltată se întorsese înspre interior. Ele erau un alt Ierusalim, ce urma să fie cucerit în chiar inima oraşelor; templul lui Solomon trebuia să aibă acolo replici măreţe, înspre care să se îndrepte pelerinaje echivalând cu un drum la locurile sfinte. Dealtfel, toată podeaua de piatră a catedralei din Chartres era construită într-un imens labirint, care trebuia parcurs în genunchi, şi care figura drumul la sfântul mormânt.

Îţi place să asculţi explicaţii şi clasificări. După un englez, excesele goticului francez s-au produs în înălţime, ale celui german în volum, ale celui spaniol în arie, ale celui italian în culoare, ale celui englez în lungime. Franţa a avut catedrale raţionale, lucide; Germania, pline de putere; Spania, întunecate; Italia, teatrale; Anglia, echilibrate. Primeşti cu bucurie orice ar putea risipi misterul. Clasificarea lui Cohen vine, şi e, într-ajutor ca o uşurare. În sânul familiei de catedrale franceze, Laonul este cea scolastică, Amiens-ul cea enciclopedică, iar semnificaţia specifică celei din Chartres ar fi profeţia. Te sprijini pe orice informaţie sau cunoştinţă pentru a înţelege mai bine monumentul, deoarece simţi că eşti în faţa unei prelungiri simptomatice a omenirii. În piatră este o excrescenţă, o prelungire a cărnii, efortului şi minţii medievale. Simţi că nimic nu poate să clarifice mai bine fenomenul om decât manifestările sale exterioare: introspecţiunea curată este o alee oarbă. De unde, însă, prejudecata că tot ce este deja materializat

este explicit, clar şi logic, iar ceea ce este inform, aparţinând subconştientului nostru, este misterios şi provocant? Nu găsesc temă mai incitantă decât un monument uriaş de piatră rafinată, conţinând cunoştinţe, aspiraţie, geometrie.

Uriaş şi unitar, în ciuda faptului că la edificarea lui au colaborat zeci de generaţii. Biserica de pe timpul episcopului Fulbert a fost clădită în secolul al IX – lea, distrusă în 1020, pentru ca aceea construită deasupra ei să fie distrusă din nou de un incendiu, în 1134. Ridicarea turnurilor a avut loc imediat după dezastru, dar, în principal, catedrala a fost terminată până la 1260. Notre-Dame din Paris a fost zidită de-a lungul unui secol întreg.

Dacă desenezi pe hârtie planul unei biserici începând cu nartexul, cu tunurile, trecând prin colateral spre navă, spre transeptul care reprezintă braţele crucii – care nu au egalitatea celei bizantine - , spre cor şi absidă, trebuie să presari datele închiderii lucrărilor pe distanţe de secole. De unde atunci impresia de unitate, pe care o dau bucăţile acestea diferite de piatră, lipite unele de altele la distanţe în timp atât de mari? Te izbeşte lipsa perspectivei în jurul bisericii asediată de clădiri. Dar nu te gândeşti că generaţiile care au lucrat la ea n-au avut, la drept vorbind, parte de catedrală şi n-au văzut-o de fapt. Pentru locuitorii de atunci, catedrala a fost un imens şantier, în care se găseau pietre, se ducea o viaţă de eforturi, de nesiguranţă a resurselor, de eşecuri şi de riscuri. Când s-au înălţat schelăriile, generaţiile care le începuseră erau duse de mult. Când catedrala a fost gata, ea a reprezentat o cochilie în care se auzeau doar ecourile zgomotului medieval şi care palpita de alte chemări, pentru o altă viaţă cotidiană, viaţa celor care o aveau în faţă, încheiată, săvârşită. Pentru medievali nu existau

catedrale, ci construcţie de catedrale. Nu există, deci, atât un mister al catedralei, cât mai ales un mister al construcţiei, al efortului şi al concentrării de energie umană.

Pentru ca să şi-l explice, Lewis Mumford elaborează ideea megamaşinii umane, care are ca prototip acea organizare economică şi socială strict ierarhizată, pe care am întâlnit-o în vechiul Egipt, autoare a piramidelor. Structură deosebit de concentrată a puterii, megamaşina regală orientează surplusul mâinii de lucru într-un proiect gigantic, într-o perioadă de relativă abundenţă, sub semnul unor idei dominante despre supravieţuirea peste pragul morţii.

Megamaşina umană colectivă a fost pusă la punct în Egipt în aproximativ trei secole şi a dispus de un mecanism de transmitere a ordinelor prin cler şi prin birocraţie, două organizaţii ierarhice peste care domneau templul şi palatul. Toată ştiinţa şi tehnica vremii erau subordonate unui aparat, unui sistem de organizare socială cu un randament uriaş. Schiţa lui Mumford nu se aplică însă bine Franţei medievale, pentru că regele, un senior ceva mai emancipat, era în realitate lipsit de mijloacele necesare. Nu atât omogenitatea sistemului, cât autonomia părţilor sale explică marea emulaţie a oraşelor franceze, devenite independente, şi care se întreceau în a-şi simboliza în catedrală personalitatea lor distinctă. Catedralele sunt, deci, în mare măsură, opera fraternităţilor laice de constructori, formate de abaţiile benedictiene şi cisterciene, care au ajuns până în Transilvania. În sânul comunităţilor profesionale de constructori, sculptori, sticlari, zidari, fierari, tâmplari, în care meşteşugul era un secret păstrat prin jurământ la intrarea în breaslă, s-a produs o concentrare de energie şi cunoştinţe, capabilă să ducă la marile construcţii.

Capeţienii s-au reuşit să pună pe picioare o megamaşină franceză, în ciuda victoriilor lor asupra puterii senioriale centrifugale; dar, prin autonomia acordată comunelor şi oraşelor, în care au găsit un sprijin antifeudal, prin comunităţile profesionale – care reprezentau tot atâtea emancipări de sub soarta iobagă şi legată a ţăranilor de posesiunile senioriale - , au construit maşini umane la scară municipală, în care energia a pulsat cu toată puterea aspiraţiei spre absolut.

La construcţia catedralei nu domină nici regele şi nici episcopul. Autoritatea episcopului începe de la altar. Maşina socială care le construieşte este uluitor de neierarhică. Organism colectiv, *capitolul (le chapitre)* este responsabil de construcţie şi de administraţie. Catedrala aparţine poporului. În ea, teoretic, intră toată populaţia oraşului. Funcţionaliştii văd în această posibilitate de adăpostire, şi în activităţile care se desfăşoară în catedrală în afara liturghiei (contracte, şedinţe, întâlniri, loc de discuţii şi de sfaturi), adevărata explicaţie a catedralei, ce joacă rolul unei agore greceşti. Dacă „funcţionaliştii" îşi îndreaptă privirea mai degrabă în jos, „iluzioniştii", în schimb, îşi culeg explicaţiile din privirea bolţilor, a acelor bolţi ce reprezintă avântul spiritual şi năzuinţa depăşirii unei mizerabile condiţii pământene.

Cearta dintre funcţionalişti, care plasează catedrala în sociologia oraşului medieval, şi iluzionişti, care văd în ea o aventură spirituală, nu te fură dacă ştii să-ţi îndrepţi gândul spre tehnica graţie căreia s-a putut ridica piatra la peste o sută de metri, în turnuri şi la aproape patruzeci în navă. A funcţionat aici, fără îndoială, o ştiinţă a numărului, a calculului, care a permis ca forţele uriaşe şi presiunile să se scurgă în stâlpi şi în contraforturi în mod stabil şi

durabil. Te gândeşti că dacă civilizaţia noastră va fi cercetată peste o mie de ani de către distante generaţii sau fiinţe extraterestre, ea rămâne neexplicată fără o aprofundată cunoaştere a tratatelor de matematici de care dispunem. Podurile suspendate, clădirile cu nervuri de oţel, oraşele imense, sateliţii artificiali şi rachetele care au atins Luna nu pot fi înţelese fără matematica secolului al XX – lea. Nici un produs al industriei nu poate fi priceput fără armătura raţionamentului matematicilor moderne. Sculptorii medievali îşi făceau munca lor creând după modulii prescrişi de arhitecţi bucăţile de piatră pe care le marcau chiar cu sigiliul propriu. Sticlarii amestecau culorile pentru vitralii în acele formule nereconstituite, care ne-au dat pe Notre-Dame de la Belle Verrière, ce împodobeşte astăzi Chartres. Fiecare meserie îşi făcea datoria locală, însă undeva, în capul arhitectului, trebuia să se unifice imensa operă, capabilă să reziste intemperiilor şi vremii, dând senzaţia întregului şi a armoniei depline.

Contemporane cu catedrala de la Chartres sunt operele matematice ale lui Leonardo Pisano, cunoscut şi sub numele de Fibonacci pentru că era fiul unui notar poreclit „cel blând”. Leonardo, din oraşul Pisa, a scris *Cartea Abacului*, un tom de aproape 500 de pagini, de o foarte mare răspândire în Evul Mediu. Ne este binecunoscut şirul lui Fibonacci, în care un număr este egal cu suma celor două precedente. El reuşeşte să rezolve sistemele algebrice şi să introducă pentru prima dată numerele negative sub forma datoriilor. Medievalii erau fascinaţi de proprietăţile deosebite ale numerelor: numărul de aur al lui Fibonacci îi umplea de încântare. El este jumătatea diagonalei unui dreptunghi plus unu, dreptunghi în care laturile sunt unu şi doi. Acest număr are

proprietatea deosebită că, împărţit la el însuşi fără unu, să dea cât el însuşi plus unu, sau cât el însuşi la pătrat. Proprietăţile remarcabile ale triunghiului se găsesc în *Practica geometriei* şi în *Cartea pătratelor*, scrise de acelaşi Leonardo Pisanul. Din nord vine Iordanus din Saxonia sau Memorarius, care scrie o aritmetică expusă în zece cărţi şi alte cărţi de geometrie.

Estetica proprietăţilor, surpriza coincidenţelor, miracolul potrivirilor oferă putere de soluţie tehnică în această alchimie a numerelor. Traducerile din arabă, călătoriile în Orient, întâlnirile şi contactele din universităţi fac ca geometri şi calculul să cunoască o mare răspândire şi să furnizeze elementele de ştiinţă magică pe care le găsim la baza construcţiilor uriaşe. Este uimitor să afli că dimensiunile catedralei sunt multiplu de una şi aceeaşi unitate de lungime, numită „cotul de la Chartres", şi anume: lărgimea corului de douăzeci de ori, lungimea corului de cincizeci de ori, lungimea navei de o sută de ori, lungimea transeptului de nouăzeci de ori, înălţimea bolţii de cincizeci de ori. Pentru cel ce nu înţelege ştiinţa medievală, secretele de construcţie şi formulele magice veneau neaparat din Orient, aduse de cruciaţi, de templieri şi de ordinele închise care le păstrau ca pe o putere supranaturală. Dar, în realitate, nu avem decât reţete tehnice verificate de experienţa seculară, îmbunătăţite de aportul ştiinţei arabe transmise prin Spania, sudul Franţei şi Sicilia, fixate cu ajutorul legendei şi magiei, al unui principiu estetic consacrator. Toate celelalte tehnici procedează la fel, de la chimie la metalurgie, de la vindecarea bolilor până la construcţii. Astăzi, când dezgropăm cunoştinţele epocilor mai vechi, dăm de acest înveliş înşelător de principii mistice, care nu era decât fixativul unei tehnici elaborate şi încercate experimental, ce se păstra în

cercurile de iniţiaţi, apărându-se de divulgare. Omagiul ştiinţelor este prezent pe toate feţele catedralei din Chartres. Iată, pe partea occidentală sau regală, Dialectica şi pe Aristotel, Retorica şi pe Cicero, Gramatica cu Priscian, formând cunoştinţele din trivium, iar în cvadrivium erau Geometria cu Euclide, Aritmetica cu Pitagora, Astronomia cu Ptolemeu şi Muzica, din nou, cu Pitagora. Pe partea nordică, între statuile citate drept cele mai reprezentative ale Evului Mediu, sunt din nou Muzica, Metalurgia, Medicina, Arhitectura, Filosofia şi Magia. Uneori, ştiinţele din cvadrivium sau artele literare apar şi în vitralii.

Este emoţionant să găseşti ştiinţele în această baie de virtuţi, în care corpului i se promite viaţă eternă, frumuseţe, agilitate, forţă, libertate, sănătate, plăceri şi longevitate, iar sufletului înţelepciune, prietenie, concordie, onoare, putere, siguranţă, bucurie; să le întâlneşti lângă madone stând pe tron în stil bizantin, lângă legendele din Vechiul testament şi lângă marea reclamă pe care, în vitralii, şi-o fac diferitele pături meşteşugăreşti ale oraşului. Dealtfel, şi Christos, care nu este nicăieri înfăţişat pe cruce în catedrale din Chartres, apare pe faţada dinspre miazăzi, cu o carte în mână, în postură de predicator.

Mai important decât momentul enciclopedic este, la Chartres, momentul sintezei. Tot veacul al XIII – lea, glorios întru înflorirea goticului, reprezintă un moment de sinteză. Chartres este replica în piatră a operei lui Toma din Aquino, *Summa theologiae*. Evul Mediu este bântuit de lupte şi conflicte între partizanii curentelor filosofice. Realiştii platonicieni cred că ideile există cu adevărat în realitate, conceptualiştii le admit o existenţă în mintea noastră, în timp ce nominaliştii consideră că ele sunt doar

simboluri de lucruri concrete şi singulare. Erwin Panofsky stabileşte o paralelă între fazele goticului şi fazele scolasticii. Cu Chartres suntem, după el, în faza goticului clasic, dar şi a momentului de supremă realizare a scolasticii, faza lui Toma din Aquino, marele aristotelician. Mai târziu, goticul va deveni doctrinar, în paralel cu rafinamentul doctorului subtil Duns Scotus. Fazele scolasticii sunt determinate de continua reluare a încercării de a concilia credinţa şi raţiunea. Augustiniştii considerau că iluminarea subiectivă este principiu de cunoaştere, că numai credinţa ajută cunoaşterea, că fără ea ştiinţa nu poate avansa. Toma din Aquino nu accepta această teză. El realizează o balanţă între cele două, care deschide un câmp mai mare de desfăşurare pentru raţiune, chemată să sprijine propoziţiile impenetrabile ale credinţei. Într-un fel, prescolastica, pentru că separă printr-o barieră insurmontabilă credinţa şi raţiunea, poate fi reprezentată de stilul roman cu ziduri groase şi cu exterioare mute, care contrastează cu revelaţia interioară. Echilibrul între raţiune şi credinţă, pacea, concordia – pe care le stabileşte momentul de sinteză al lui Toma din Aquino – îngăduie zidurilor exterioare să traducă mesajul interior şi să se pună în armonie cu el. Toma din Aquino este, ca şi maestrul lui, Aristotel, un posedat al clasificării, un neîntrecut mântuitor al metodologiei. Opera sa se împarte în: *partae*, *membra, quaestiones, articuli*. După schema în trei timpi a scolasticii *videtur quod – sed contra – respondeo dicendum*, se clădesc argumentele raţiunii care abordează tot ce este discernabil, pentru a ajunge la o concluzie în deplină concordanţă cu propoziţiile credinţei, revelaţiei şi dogmei.

Departe de a fi descurajată de dogmă, raţiunea are obligaţia de a clarifica, de a manifesta. Sarcina ei este ca a pietrarilor care fac statui, a zidarilor care construiesc stâlpi, a vitraliştilor care vor da efecte de lumină colorată, totul în armonie cu revelaţia supremă pe care o va da volumul neumplut, inefabil şi revelator al catedralei.

Simţul este, şi el, o formă de raţiune (*nam et sensu ratio quaedam est*), spune Toma din Aquino. Arhitectura catedralei este un efort raţional de organizare şi de sistematizare. Pilonii ţin bolţile, aşa cum articulii susţin credinţa. Pasul de trei, corespunzător trinităţii sacre, este de găsit în construcţia catedralei ca şi în *Summa* scolastică. Toată gândirea medievală are trei timpi. La Bacon găsim tehnicile concilierii, împărţire în trei: momentul dialectic al diviziunii ritmice şi momentul juridic al armonizării finale. Cele două turnuri ale catedralei nu sunt o abatere de la regula de trei, forma originală a proiectului cuprinzând de trei ori trei turnuri, astăzi neînălţate. Dacă pentru Platon geometria era aceea care se proiecta în lume, şi noi nu eram decât palide umbre ale unor esenţe reale, la Aristotel, domneşte organizarea configuraţiilor şi a structurilor. Ideea că sinteza catedralei este transpunerea în piatră a unei opere filosofice nu este şoapta mistică a unui călugăr dominican desprins din ziduri, şi care îţi strecoară la ureche versiunea idealistă a istoriei. Modul de a gândi al unei epoci este unul şi acelaşi lucru pentru artă, filozofie, ştiinţă, tehnică, organizare socială. El nu este un cadru în care se varsă conţinutul activităţii omeneşti, ci trebuie conceput ca un fel de gramatică generativă (aidoma celei a lui Chomski din zilele noastre), ca un program embrionar, cromozomic, din care de

desprinde toată civilizaţia în acelaşi stil, în acelaşi limbaj, în aceeaşi condiţie.

Altă mare operă de sinteză a secolului al XIII – lea este trilogia lui Dante, unde Toma din Aquino figurează în Paradis. Pacea relativă între credinţă şi raţiune se răsfrânge şi asupra personajelor statuare, care înconjoară biserica.

În pictura lui Soutine, catedrala este strâmbă şi contorsionată. Pentru mine, ea este de o mare limpezime şi luciditate, negaţie a tot ceea ce a putut fi numit întunecat şi obscurantist Ev Mediu. Am auzit că la o catedrală gotică, care avea vreo 3000 de statui, unele n-au nimerit la locul lor conform planului, fiind încurcate de purtători. Chartres este o expresie a clarităţii şi a sistemului, un triumf al ordinii. Mielul din braţele lui Ioan Botezătorul, de pe versantul principal, nu este o copie palidă a ideii de miel, ci are realitate ca toată omenirea de sfinţi, ca toate animalele şi plantele din decoraţiile catedralei. Pe feţele apostolilor respiră încrederea în psihologie, restabilită după secole de represiune.

Catedralele sunt un elogiu al pietrei. Este paradoxal că, pentru a reda senzaţia înălţării în spaţii, a zborului, a transparenţei, omul a ales materialul cel mai dur, cel mai rezistent, cel mai greoi, care trage, după părerea lui Aristotel, spre fundul pământului unde este „locul lui natural”. Piatra este o măsură a încăpăţânării creatorului. Lemnul, zidurile cu fresce, culorile, ipsosul şi chiar bronzul nu sunt elocvente pentru explozia de energie şi pasiune a omului. În raport cu piatra, ele sunt moi şi fluide, participă fără să fie vii, şi nu surprind eternitatea ca pietrele. Prelucrarea acestora face să se lege generaţiile, să înflorească ştiinţele, să se constituie meseriile. Greutatea pietrei nu poate să fie învinsă de către avântul geniului. Nefiind decât bucată modulară, pentru a

primi semnificaţie, ea trebuie plasată într-un tot de spiritul sintezei.

Toate istoriile au un sfârşit. Şantierele catedralelor s-au oprit odată cu începerea războiului de o sută de ani, dar goticul a încetat mai devreme, la sfârşitul secolului al XIII – lea. Obstacolul tehnic: în competiţia pentru înălţime, în care Chartres a depăşit Notre-Dame din Paris, fiind la rândul său întrecută de Reims şi de Amiens, Beauvais-ul, care vrut să atingă înălţimea de cincizeci de metri de la sol, reprezintă un eşec. Bolta s-a prăbuşit în 1284, limita fusese atinsă. De multe ori, Beauvais-ul este citat ca simbol al plafonului inevitabil al fiecărei tehnici. Obstacol intelectual: cu zece ani înainte, se produce prăbuşirea supremei sinteze a filosofiei tomiste: maestrul este interzis în universităţi. Scolastica se descompune în curente mărunte, care vor măcina ideile, le vor extrage din marile construcţii de ansamblu şi le vor duce ca materie primă la marile şantiere ale Renaşterii.

Ulița alchimiștilor

„Sete blestemată de aur! Ce nu-i pui tu pe muritori să facă?”
VIRGILIU

Castele şi cetăţi masive există în Europa, dar o uliţă a aurului ca aceea portugheză, care să răscolească viziunea noastră despre mister şi despre vremurile din pragul ştiinţei raţionale, nu ştiu să mai fie. Lumea o caută în virtutea acelei atracţii ce-i mână pe oameni spre legendele imprimate în chiar locurile unde s-au născut. Să se fi plimbat oare Rudolf – împăratul habsburgic care l-a găzduit pe Mihai Viteatul – în mantie neagră pe această uliţă, intrând la magicienii curţii sale, cărora le consacra energia, averea şi speranţele?

Istoricii au tot atâtea ipoteze pentru trecut câte au economiştii pentru viitor. Nu se ştie prea bine de cine era locuită această străduţă de case minuscule, ca nişte vestoane, înghesuite una într-alta, dar cu fizionomii diferite. Una se distinge prin tavanul pictat, alta este cea mai mică dintre toate şi găzduieşte o expoziţie, într-alta a stat Kafka, cealaltă are emblema „La îngerul gardian".Șemineele făcute în afară şi cuptoarele care te întâmpină din anticamerele scunde mângâie imaginaţia cu limbile de foc deasupra căruia fierb retortele. Şi totuşi, uliţa nu e potrivită pentru Rudolf al II-lea. Ea are mai degrabă aerul unui adăpost pentru oamenii care s-ar fi aflat în Praga autonomă în conflict cu justiţia: eretici, datornici, criminali, dizidenţi ai breslelor.

Este posibil ca palatul să fi oferit cele douăzeci de arcade, în zidul care leagă două turnuri: Daliborka şi Mihulka, pentru ca la adăpostul lor să-şi închipuie case oamenii serviciilor, gărzilor şi păzitorii prizonierilor de marcă, care erau încarceraţi cu toată gospodăria- inclusiv găinile şi purceii, pentru hrană.

În nişele zidului vechi, casele sunt variaţiuni pe temă dată. Nu puteau fi mai largi decât nişa, însă fiecare reprezintă un chip fermecător de exprimare a valorilor comune,

simple, speriate, adăpostite sub un zid imperial.

Între noi şi 1600 s-a intercalat un secol romantic, care a mistificat Evul Mediu şi Renaşterea. Era, fără îndoială, pe atunci, multă spaimă; erau şi mulţi demoni, multe lucruri neexplicate şi multe vrăji; dar nici secolele moderne nu se lasă bătute în privinţa anxietăţii şi a miturilor. Dacă încercăm să reducem uliţa la dimensiunea ei reală, ne dăm seama că, în loc de alchimişti, adăpostea mai degrabă meşteşugari, aşa cum se obişnuia, pe străzi ce le purtau numele, şi că uliţa misterului nu era decât uliţa aurarilor, aşa cum exista o uliţă a fierarilor şi a pielarilor. Uliţa a devenit mai târziu un simbol potrivit de întruchipare a maniei imperiale, a obsesiei ce a turmentat un împărat – şi care a fost, într-adevăr alchimia. Adevăratele laboratoare ale alchimiştilor erau aşezate în palat, în locuri mai intime şi mai ferite decât sălile consiliilor secrete. Acolo Rudolf al II – lea îl vedea pe vreunul din alchimiştii săi, fie el John Dee, Edward Kelley, Gürtenhöfer, Schwartzer sau polonezul Sendivogius, mai des decât îl întâlnea pe ambasadorul unchiului său, Filip al Spaniei. Alchimia era ştiinţă mare, nu meşteşug mărunt. Nici nu trebuia să se ascundă în umbra mănăstirii benedictine. Ea era oficială. Într-un secol în care a bântuit furia războaielor şi a luptelor religioase, şi în plin avânt al reacţiunii reprezentate de contrareformă, alchimiştii nu erau arşi pe rug pentru erezie, ci numai pentru eşec. Curţile îşi smulgeau una alteia alchimiştii, aşa cum astăzi se practică fuga sau sustragerea creierelor.

Astronomul şi astrologul Tiho Brahe vine de la curtea Danemarcei după o stăruinţă de un deceniu, primeşte un palat şi o moşie; îl supără locul, şi este instalat într-un castel din Praga. Kelley vine de la curtea Elisabethei,

este înnobilat şi ţinut cu onorurile cuvenite până la fatala lui dizgraţiere.

Alchimia este ştiinţa anului 1600. O ştiinţă nefragmentată în discipline competiţionale, o ştiinţă dominată de aceleaşi scopuri fundamentale pe care le-am putea atribui ştiinţei de astăzi la un capitol distinct „etica ştiinţei". Tinereţea veşnică, serenitatea, satisfacţia şi bunăstarea sunt traductibile în termenii moderni ai etosului cercetării. În era preexperimentală, alchimia practica intens experimentul (un alchimist a fost acela care a găsit reţeta pregătirii acidului nitric din salpetru). Încă înainte de anul 1300, uleiurile, metalele, substanţele medicinale, acetatul de plumb, clorura stanică, numită pe atunci „spiritul fumegând al lui Libabius", în sfârşit, acizii, aliajele bune sunt produsele colaterale ale alchimiei, căci scopurile sale fundamentale erau mult mai ambiţioase. Lipsită de elementul matematic şi de instrumentul laic de gândire, care nu s-a elaborat decât de pe la 1600 încoace, în absenţa conceptelor şlefuite timp de sute de ani, ca diamantele, alchimia lucra cu noţiuni sacre.

Orice obiect era obiect în sine şi era şi purtătorul unui simbol transcendent. Substanţele participau la o viaţă universală, cristalele se năşteau ca embrionii, regnul mineral era animat. Pentru alchimist, elementele aveau simpatie unul faţă de altul, se iubeau sau se respingeau. Astăzi vorbim de valenţă. „În uniunea mercurului şi sulfului, spunea o cărticică pe care Rudolf o avea în bibliotecă, sulful se comportă ca şi sămânţa masculină şi mercurul ca şi sămânţa feminină în concepţia şi naşterea unui copil." Culorile pietrelor nestemate sunt semnele gradului de maturitate, căci cristalele se coc ca şi fructele. În relaţiile dintre ele, substanţele mor şi renasc, transformările sunt însoţite de suferinţe la care participă din plin alchimistul

sobru şi ascet, umil şi sfânt. El nu poate oficia asupra unor taine atât de adânci fără o spiritualitate pură şi extatică. Ceea ce nu-l împiedică pe alchimistul Caterinei de Medici să fugă cu toate fondurile de investiţii.

Asupra ştiinţei mai evoluate, raţionale, dar adânc fragmentate, care s-a născut în secolele următoare, alchimia a avut ascendentul modern al pluridisciplinarităţii. Viziunea ei era globală; sau, cum zicem astăzi, sistemică. Din proiectele mici, experimentale, ale lui Lavoisier, nu se puteau naşte marile ambiţii pe care le-a nutrit ştiinţa sacră. Au trebuit 300 de ani ca să se revină la utopiile străbătute de nebunie ale alchimiştilor. Ştiinţa atomică a refăcut visul transmutaţiei. Este uluitor că acesta a fost conceput atunci când se credea că nu sunt pe lume decât 4 elemente: apă, pământ, aer şi foc şi trei principii: sulf, sare şi mercur. Progresele uluitoare ale biologiei din zilele noastre reabilitează a doua mare fantezie a alchimiei: viaţa în laborator, homunculul pe care Paracelsus voia să-l obţină în eprubetă. Fizica plasmei reînvie încrederea în crearea acelei mase confuze, materie primă informă şi fluidă, care permite modificări drastice la nivelul microfizic. Toţi cercetătorii mari ai acestei perioade, printre ei şi Mircea Eliade, surprind identitatea scopurilor fundamentale ale alchimiei şi ale ştiinţei moderne: de a interveni în natură, de a reduce scara seculară a proceselor. Alchimia voia să preia, prin subiectul om, rolul întreprinzător al unor acţiuni care să dea rezultate imediate. Aurul care se coace în pântecul pământului timp de milenii urma să fie refăcut în retorte în timp de zile sau săptămâni prin reproducerea acelor procedee secrete ale naturii pe care alchimistul trebuie să le descifreze.

A trebuit să treacă veacuri pentru ca ştiinţa să-şi formuleze obiective de proporţiile

acestora. Rudolf al II – lea, împăratul ce se afla în război cu Poarta Otomană, căreia îi trimitea tribut şi uneori câte un ceasornic cu figuri din colecţia sa faimoasă, era obsedat de o soluţie de îmbogăţire şi de achiziţie puterii care să-i permită să iasă din încurcătură. Ales de principii electori, din care aproape jumătate erau protestanţi, supus la presiunile Romei şi ale iezuiţilor, ce-i cereau să fie ferm şi necruţător, sensibil la viaţa paşnică a reformaţilor din Boemia, sătul de certuri dinastice şi religioase, el sprijinea un proiect imperial prioritar, strategico-ştiinţific, de creare a unor mijloace zdrobitoare care să refacă visurile lui Carol Quintul, bunicul său. Este cea mai mare finanţare a ştiinţei până la planul Manhattan de creare a primei bombe atomice.

Aurul era, pentru Rudolf, nu numai vis filosofic de materie pură, nealterată; el însemna, în acelaşi timp, şi putere şi armate, şi curmarea ambiţiilor arhiducelui Matias, prin umilirea regelui Franţei, şi depăşirea frumuseţilor Escurialului şi alungarea invadatorilor turci din Europa şi refacerea unităţii şi a păcii. De ce i se reproşează acestui melancolic şi excentric om singuratic că a fost indecis, că nu a trecut la acţiune? De ce i se reproşează compromisul şi ezitarea? Acest personaj snob, moale şi ineficace, a întârziat declanşarea războiului de 30 de ani, tragică urgie care a bântuit Continentul şi pe care au dezlănţuit-o pasionaţii, voluntariştii, adepţii puterii şi ai soluţiilor radicale. A fost patronul ştiinţei fascinat de propunerile şi de promisiunile ei magice.

Dar în lunga ei istorie, nu a progresat, oare, întotdeauna ştiinţa pe un teren de modă, de înfrigurată aşteptare a puterii militare de a beneficia de miracole spontane şi de soluţii copleşitoare?

În umbra lui *Opus Magnus* al chimiei a progresat lent prelucrarea substanţelor şi descoperirea elementelor. În umbra astrologiei şi a prezicerilor ce le făcea cotidian la curte Tiho Brahe, s-au născut tabelele nepieritoare de date pe baza cărora urmaşul său, Keppler, a găsit legile mişcării corpurilor cereşti. Astăzi, explorarea lentă şi grea a fundului oceanului este precedată de legenda căutării de comori sau de echivalentul economic al resurselor opulente. Disciplinarea şi sistematizarea gândirii şi cercetării cu sprijinul maşinilor de calcul are în faţă mitul cibernetic al găsirii unui sistem infailibil şi ieftin de organizare. Energia benefică a atomului este precedată de explozii şi de factorul de distrugere urmărit cu o fantastică concentrare de mijloace materiale şi intelectuale.

Ştiinţa contemporană ajunge în posesia reală a unor soluţii senzaţionale, spre deosebire de mătuşa ei alchimistă. Visurile de putere le pot fi comparate, dar nu şi metodele. Uliţa aurului ne spune că nu există cale regală în ştiinţă. Euclid a trebuit să răspundă astfel unui om al puterii. În jurul ştiinţei de astăzi mai pot pluti legendele şi speranţele elixirului arab şi ale pietrei filosofale a Evului Mediu. Ceea ce ea nu admite sunt miracolele sau formulele magice. Legendele i-au servit în măsura în care i-au atras bugete, protecţie şi încurajare. Drumul ştiinţei este însă pacient, lent şi cumulativ. Ştiinţa, în toate vremurile, este fructul acelei grădini pe care fii au săpat-o de nenumărate ori, făcând-o roditoare, după ce tatăl lor le spusese povestea că în adâncul ei stă o comoară.

Leul nordului

„Dintre sute de catarge
Care lasă malurile,
Câte, oare, le vor sparge,
Vânturile, valurile…”
MIHAI EMINESCU

La 10 august 1628, într-o după-amiază strălucitoare, - şi ce poate fi mai frumos decât soarele nordic! – lumea era adunată pe cheiurile Stockholm-ului ca să conducă în prima călătorie corabia ce purta numele dinastiei regale, Vasa cu patru din pânzele sale înălţate, colorată în culori vii, printre care domina roşul, cu aurriturile sclipind în jurul celor 64 de guri de tun, corabia era un monument al gloriei şi al armatei suedeze. Toată măreţia vremii era încorporată în acest lemn de stejar lucrat, sculptat şi împodobit, cu dimensiuni neobişnuite pentru vremea sa. Trei punţi, şaizeci de metri lungime, o mie trei sute de tone greutate. Deodată, lumea scoate un strigăt. Nu se ştie ce se întâmplă. Din senin, corabia se înclină, îşi revine, şi apoi cade ca piatră la fund. Dispare copilul drag al regelui, la care se lucrase de trei ani, şi despre care cerea ştiri în fiecare din scrisorile trimise din campania lui în Polonia. Ce semn aducea scufundarea corăbiei într-o lume atât de tulburată.

În Europa se desfăşura războiul de 30 de ani din care se derulase un deceniu. Se trăia sub semnul asediilor, al campaniilor militare nesfârşite, al victoriilor nesigure şi al înfrângerilor dureroase. Puţini ştiau atunci – dacă ştiau! – că anul 1628 va trece în istoria omenirii pentru apariţia cărţii lui Harvey despre circulaţia sângelui că *Noua Atlantidă* a lui Bacon împlinise câteva luni şi că Galileu şi Descartes pregăteau publicarea dialogurilor şi discursurilor lor care aveau să facă epocă. În afacerile omeneşti, intervine un jucător exterior, numit – folcloric – soartă, şi pe care gândirea în fază mitologică nu-l vede decât personificat. Jucătorul terţ dă cu zarurile şi introduce în desfăşurarea evenimentelor elemente neprevăzute numite accidente. Un calcul greşit în proiectele mintale, fiindcă pe atunci se desena puţin, bârna prea groasă

într-un loc al calei, o apropiere nepermisă între lestul de piatră şi combustibil, un catarg prea înalt. Efectul este extraordinar. I se sustrage lui Vasa o corabie cu tot echipamentul, cu 700 de statui, cu documente asupra modului de a trăi, de a se hrăni şi de a lupta al Suediei. Este dată la fund această încărcătură preţioasă, păstrată timp de 333 de ani în fundul unei ape de aproape 40 de m adâncime.

Ceea ce pierde armate lui Gustav Adolf al II – lea de Vasa, ca instrument de război, câştigă alte generaţii târzii ca muzeu istoric şi de artă. Statuile şi lemnul s-au păstrat în mâlul protector infinit mai bine decât dacă nu s-ar fi scufundat niciodată. Unde sunt corăbiile lui Gustav Adolf, care n-au căzut la fund? Interesele imediate ale oamenilor, însă, nu au coincis cu cele de lungă respiraţie: ce nu distrugea natura, stricau cufundătorii, care, prin 1664, au reuşit să scoată la suprafaţă vreo 53 de tunuri.Tehnicienii nu încetează să se minuneze de performanţa atinsă în acea vreme, când scafandrii au reuşit să scoată tunuri de o tonă şi jumătate din ape adânci, întunecate şi reci. După aceea, s-au sleit şi tehnica şi voinţa, şi n-a mai fost vorba de corabia lui Vasa, timp de câteva secole.

În vremea din urmă, campania a reînceput, condusă de un om în plină putere, întreprinzător, Anders Franzen, care a localizat corabia şi a conceput proiectul de salvare. Scoaterea vasului a avut loc în zilele noastre. Operaţia a constituit un proiect naţional. A fost înconjurată de o grijă înduioşătoare. Savanţii au inventat un nou mijloc de a trata şi a păstra lemnul îmbibat de apă. Statuile şi piesele mici stau sub duşuri chimice şi corabia în întregimea ei este supusă la infiltrarea intermitentă de substanţe, în vederea conservării, în hala uriaşă ce pare deopotrivă uzină şi spital. Stejarul de pe Vasa

nu se va usca astfel niciodată. Adăpostită într-o clădire frumoasă, adică funcţională, corabia cu toate bunurile ei a devenit muzeu de trecut pe hărţile turistice ale lumii.

Stau în faţa unui leu, recuperat din fundul mării. Raţionamentul ia firul următor: acest leu poate trece drept cel mai grăitor monument de pe vasul care este cea mai ilustră construcţie a lui Gustav Adolf. Gustav Adolf este personajul cel mai interesant al taberei protestante în războiul de 30 de ani. Leul acesta de stejar poate fi luat, deci, drept monument al celui mai lung şi mai sfâşietor război din istoria Europei. Va depune el mărturie? Relicvele muzeale sunt în ultimă instanţă porţi către istorie.

Leul nostru este un leu al mării, este un leu baltic. Suedia pe timpul lui Gustav Adolf se bătea împotriva Danemarcei, împotriva Poloniei şi împotriva Rusiei pentru „dominium Maris Balticis". Corabia construită era un simbol al supremaţiei suedeze în Baltica. În calculul său economic, figura şi efectul psihologic pe care un vas mare şi împodobit, strălucind de aur, l-ar fi produs vederii inamicului sau în porturile vizitate. Dorinţa de a domina a Suediei se exprimă în fiecare sculptură. O luptă pentru Baltica, deci. Baltica a apărut în obiectivul principal al habsburgilor când, în anul scufundării corăbiei, l-au numit pe celebrul general Wallenstein admiral al mărilor oceanice şi baltice. Habsburgii vizau domeniul de influenţă al suedezilor. Jocul devenea mai mare, conflictul se lărgea. După scufundarea corăbiei, care a declanşat, poate, în mintea lui Hustav Adolf, marginile conflictului în care se angajase, regele închide cearta cu ţările riverane, le transformă în aliaţi şi porneşte în Germania, împotriva habsburgilor, antrenându-se în războiul de 30 de ani. Gestul său a declanşat a doua fază a acestui război.

Prima fusese caracterizată de avansul neîncetat al catolicilor. Leul nordului înclină balanţa în favoarea părţii oropsite. Timp de 4 ani se va manifesta contracurentul protestant, prin victoriile împotriva habsburgilor. Partea a treia, care începe cu 1634, va fi cea mai lungă: o tristă etapă a uzurii, ce se va sfârşi cu pacea de la Westfalia. Dar faza aceasta Gustav Adolf nu va mai trăi-o căci, din 1632, rămăşiţele lui, culese din lupta de cavalerie de la Lützen zac în biserica Riddarholm din Stockholm. Statuia leului este capabilă de o mărturie mai profundă. Cu sprâncenele furioase şi cu privirea ameninţătoare, el devine o probă în procesul motivaţiei istorice. Nimic nu a fost dezbătut mai mult decât raţiunea care l-a făcut pe Gustav Adolf să intre cu forţele sale în războiul de 30 de ani. Se pare că, în această hotărâre, a fost văzută o cheie a explicării întregului conflict.

De ce s-a bătut, oare, Europa? Din toate punctele de vedere, mijloacele puse în joc depăşesc enorm rezultatele, care par la sfârşit mizerabile, triste, derizorii. Bilanţul este dezastruos pentru Germania care, din 17 milioane de oameni, ajunge la numai 4 milioane, trăind în oraşe pustiite, degradate şi va avea nevoie de vreo 2 secole ca să-şi recâştige nivelul de trai de dinainte de război. Războiul a fost preţul Continentul l-a plătit pentru a învăţa lecţia toleranţei, au spus unii. Nu numai că acest preţ a fost exorbitant, dar când Voltaire avea să scrie în celălalt secol, eseul său despre toleranţă, acest bun dispăruse iarăşi de pe piaţă. Dezbaterea a fost aprinsă. Religia? Pe drept cuvânt, Franz Mehring, în interpretarea marxistă, arată că limbajul a fost predominant religios, numai pentru că atât cultura, cât şi formele de conştiinţă se exprimau în asemenea termeni. Gustav Adolf este tot ce poate fi mai departe de un mistic. El nu este un fervent apărător al

credinţei jignite. Toţi protestanţii Europei l-ai luat drept protector, dar motivaţia lui nu era una religioasă.

Interesele economice au contat foarte mult, dar nu luate în sensul strâmt – al cuceririi unor guri de fluvii peste care un rege nordic ar pune avantajos vamă. În sensul mai larg, da, argumentul este precumpănitor. Austria nobiliară şi catolică îşi are soluţia sas de dominaţie prin intermediul imperiului creştin, formula sa de unificare a Europei. Rezistă ţările în curs de dezvoltare şi păturile negustoreşti, meşteşugăreşti, intelectuale în ascensiune, în majoritatea lor ne- sau anticatolice, protestatare.

Ambiţiile dinastice? Sunt multe semne că Leul Nordului, cum era numit Adolf Gustav, voia să fie rege al Poloniei, membru marcant al imperiului, dar coroana cea mare nu a vrut-o. Era ştiut că din gestul său vor decurge, în caz de victorie, anexiuni teritoriale şi titluri. Dar motivaţia poate fi cu greu redusă la atât. Iată, deci, mărturia leului, a leului de stejar. Cearta analiştilor este greşită. Cum să împarţi un concept global – care cuprinde şi avere, şi religie, şi influenţă, şi putere, şi dominaţie, şi interese strategice – în factori izolaţi, rupţi şi parţiali? Oamenii trăiesc istoria global. Întreprind acţiunea şi pe urmă o justifică în termeni juridici. Grotius exista şi era amestecat în războiul de 30 de ani ca ambasador al suedezilor pe lângă Richelieu. Pamfletele curgeau, ca şi discursurile, în jurul meselor de negociere, pentru a arăta, în termeni savanţi, dacă era sau nu legitimă cucerirea unui oraş. Motivaţia era, apoi, îmbrăcată public în forme supreme de credinţă religioasă care dădeau caracter mesianic masacrelor şi incendiilor. Dar leul care rage era, în fond, mai aproape de natura conflictului decât orice declaraţii solemne, religioase sau juridice.

Două curente, adânc polarizate, cristalizate de un secol de discuţii şi lupte între catolici şi protestanţi, de alt secol de dominaţie habsburgică, îşi distanţaseră suficient de mult poziţiile pentru ca, de o parte şi de alta, să apară lei. Comportamentul lor nu trăda sălbăticia. Personajele războiului de 30 de ani au aparenţă de raţionalitate totală. Ei au argumente, cântăresc strategii, înnoadă alianţe. Richelieu se sfătuieşte cu Père Joseph, eminenţa cenuşie, în şoaptă, Gustav Adolf îl consultă pe înţeleptul său sfetnic Oxenstierna, în scris. Regele suedez îşi asigură prin raţionament politic sprijinul Franţei, Turciei, Rusiei, al cazacilor şi al Transilvaniei, care va ajunge şi la pacea de la Westfalia. Toţi cred că istoria se scrie pe câmpul de luptă.

Nu am ales, oare, leul cu înclinare preconceputǎ, drept simbol al epocii? În muzeul corăbiei se află şi alte statui: îngeri, personaje biblice, eroi ai mitologiei greceşti şi romane, cariatide. Mă uit mai bine şi văd că toate au săbii, coifuri, scuturi. Hercule sfărâmă capete, îngerii cântă victorii şi femeile despletite au expresia cruzimii. Toţi eroii sunt în postură războinică. N-am greşit, deci. În toată scena răsună răgetul leului.

Înțeleptul din Ragusa

„Firea, aşa de înţelepceşte pre la toţi darurile ş-au îndămănat, cât pre unii în cuvânt, iar pre alţii în lucru vrednici, putincioşi şi suferitori i-au arătat, unii în loghică, iar alţii în ritorică, unii în cea ethică, iar alţii în cea fizică filosofie."
DIMITRIE CANTEMIR

Într-o zi în care în Europa începuse iarna, priveam, de pe zidurile bine conservate ale cetăţii Ragusa o Adriatică însorită şi calmă. Este clima binecuvântată care, revărsată peste vestigiile istorice, peste oraşul medieval devenit muzeu şi peste peisajul odihnitor, face din Dubrovnik-ul de astăzi un centru pestriţ de turism.

Coasta pietroasă şi săracă, chiparoşii şi lămâii, verdele apei şi albastrul cerului îmi amintesc de insulele egeene, în care s-au născut gândirea şi speculaţia, ai cărei urmaşi suntem. Dar şi coasta italiană, cu cetatea rivală: Veneţia, se simte aproape la Ragusa, trezindu-mi imagini din renaşterea italiană. Cine vrea personaje dornice să îmbrăţişeze universul, să posede soluţiile unificatoare ale fenomenelor, să prindă dintr-o sorbitură întreg destinul omului, trebuie să le caute în Mediterană. Se întâlnesc aici şi civilizaţia greacă, şi renaşterea lui Leonardo DaVinci. Nordul e mai metodic, iubeşte detaliul, cumulează obiective ce pot fi, până la urmă, epuizate; la ţărmurile mărilor limpezi, ochiul nu mai simte obstacole. Idealurile sunt generoase, nesfârşite.

Dacă prin cauze asemănătoare se produc efecte înrudite, Ragusa nu poate să nu aibă şi ea un erou universal. În influenţa formativă a geografiei asupra spiritului a crezul Henry Thomas Buckle, atunci când a vrut să explice civilizaţia engleză, iar Hippolyten a extins criteriul la toată literatura şi arta lumii.

La Ragusa, inteligenţa a fost cultivată, secole de-a rândul, de diplomaţie şi negoţ. Diplomaţia a fost de stil bizantin. Ragusa a trăit din diplomaţie aproape un mileniu. Dovadă că a învăţat ne lecţia elaborată la Constaninopol. S-a strecurat prin istorie, acceptând, de la marile puteri care o înconjurau, un minimum de suzeranitate şi,

acomodându-se, rând pe rând, cu protecţia veneţienilor, a turcilor şi a austriecilor.

Comerţul l-a deprins de la veneţieni şi genovezi, cu care a rivalizat. Au fost momente când pe mări pluteau două-trei sute de corăbii ragusane. Inteligenţa, adică tocmai capacitatea ei de adaptare, o găsesc în faptul că, atunci când veneţienii i-au restrâns activitatea maritimă, Ragusa, nedescurajată, s-a îndreptat spre argintul, plumbul, arama şi sarea din Balcani, găsindu-şi noi vocaţii.

Nici negoţul profitabil şi nici diplomaţia bună nu înfloresc decât în republicile democratice, aşa cum a fost Ragusa. Acţiunile sale au ieşit din deciziile consiliilor care o conduceau şi ale adunării populare. Dacă aş fi istoric şi tânăr, mi-aş un stagiu în arhiva cu documente neîntrerupte din 1278 până în 1808, care pot interesa în atâtea feluri ţara noastră.

Nu numai documentele sunt conservate bine, dar şi lăzile, clădirile, sălile de întruniri, balcoanele, în aşa măsură încât casele de filme care vor să producă un *Romeo şi Julieta* în decor autentic vin la Dubrovnik. Constanţa istoriei, asigurată de îndeletnicirea îndelungată a inteligenţei, creează condiţii pentru explorarea temelor mari, cu deschidere largă. Perosonajul universal pe care-l caut la Dubrovnik. Constanţa istoriei, asigurată de îndeletnicirea îndelungată a inteligenţei, creează condiţii pentru explorarea temelor mari, cu deschidere largă. Personajul universal pe care-l caut la Dubrovnik este Iosif Rogerius Bscovici. Aici, în cetate, n-a lăsat multe urme, doar în catedrală citesc o inscripţie latinească pioasă, închinată „summi ingenii viro philosophi et matematico presantissimo scriptori”, iar pe insula Lokrum din apropierea Dubrovnkului, spre care mă conduce o barcă, am şansa parcurgerii unui muzeu adăpostit într-o fostă mănăstire, în

care sunt expuse destule din cele 75 de cărţi pe care le-a scris.

Rogerius s-a născut la 1711, în epoca lui Brâncoveanu şi Cantemir la noi. E fiul unui comerciant originar din Herţegovina şi al fiicei unui negustor italian, împământenit repede la Ragusa. În casa înstărită a părinţilor săi a găsit cărţi. Tatăl a murit când el avea 10 an, dar mama şi sora sa au trăit mult în cetate, primind scrisori de la copilul pribeag. A făcut colegiul iezuit din Dubrovnk şi pe urmă a plecat la Roma, intrând în Ordinul iezuiţilor. A devenit profesor de matematică şi apoi, ca toţi savanţii vremii, a călătorit căutând societăţi ştiinţifice şi interlocutori pe măsură. Ca iezuit a avut misiuni diplomatice. A întreprins o călătorie în Moldova, iar memoriul publicat cu acest prilej îl înscrie în bibliografia noastră istorică. În miezul vârstei sale, tipăreşte o carte de filozofie naturală, pe care fizicienii din ziua de astăzi o reiau cu interes, după ce timp de un secol le păruse tuturora obscură. A întâlnit pe toţi savanţii vremii sau a corespondat cu ei. Aparţine unei mari familii de gânditori – în care figurează Newton, Voltaire, Leibniz, Buffon, Cléraut, Lalande, Euler, Laplace, Lagrange, Gauss, d'Alembert. Cu unii a fost legat prin amiciţii. De cei mai mulţi – prin dispute. A trăit toată viaţa singur (dar, oare, nesingurătatea se măsoară numai prin existenţa unei familii?). Era înalt, avea o expresie nobilă; destul de sociabil, desfăşura o conversaţie vioaie, cu multă putere de sesizare şi previziune. Acesta este omul cu care am întâlnire în Dalmaţia.

E greu să spune ce a fost Rogerius, pentru că preocupările sale nu au frontiere bine delimitate. E unul din ultimii reprezentanţi ai leonardismului, înainte ca sfârşitul secolului să fi apucat să sunt din trâmbiţa specializării. E un urmaş de filosofi greci, care măsoară umbrele pe ţărmuri

nisipoase ca să deducă înălţimea astrelor. E rinascentist. E newtonian.

Să facem, totuşi, cele cinci incursiuni de rigoare în viaţa lui atât de unitară, încercând demersuri analitice pentru ceea ce n-a constituit decât un singur tot.

Matematicianul. Există o vârstă potrivită pentru orice activitate, şi Rogerius învaţă matematicile în jurul vârstei celei mai bune, adică pe la 20 de ani. La Collegium Romanum studiază matematica şi fizica, după ce la Colegiul din Dubrovnik îşi însuşise bazele unei culturi clasice. A învăţa ştiinţa însemna, în primul rând, a şti bine latina. Aceasta nu e însă totul. Forma riguroasă de exprimare a ştiinţei era latina în versuri. Când Boscovici este primit membru la Royal Society din Londra, discursul său despre eclipse este ţinut în versuri latine. Nu văd aici o contradicţie; în fapt, fiecare epocă şi-a căutat mijloacele proprii de a disciplina gândirea. Boscovici este atât de bun la studii, încât devine profesor al Colegiului din Roma, după ce în 1736 publică o lucrare de astronomie, bazată pe observarea petelor solare, iar în 1737 o alta, de trigonometrie sferică.

Când spunem matematică, la mijlocul secolului al XVIII – lea, spunem în primul rând mecanică cerească. Cele mai multe lucrări ale lui Boscovici sunt din acest domeniu: forma pământului, inegalitatea gravitaţiei, Mercur, teoria matematică a telescopului, limitele observaţiilor cereşti, fluxul şi refluxul, cometele, lumina, Saturn şi Jupiter sunt tot atâtea lucrări ale sale, îmbrăcate în rezonante titluri latineşti. Nu s-ar putea afirma despre el că e departe de preocupările de astăzi: în 1753 scrie *De lunae atmospherae disertatio*. Dar nu numai cerul însemnează matematică; tot ce este hidraulică, regularizarea apelor, studiul cursului fluviilor, al torenţilor, construcţia de

poduri, desecările, porturile, geodezia, hărţile înseamnă matematică.

Larga răspândire a cărţilor lui este atestată de prezenţa, în biblioteca Teleki din Târgul Mureş, a câtorva dintre ele: *Elementa geometriae planae ac solidae, De solis ac lunae defectibus, Abhandlung von den verbesserten dioptrischen Fernröhren* şi de numeroasele ediţii europene.

La 1742, Papa Benedict al IV – lea face apel la matematicieni ca să cerceteze stabilitatea bisericii Sfântul Petru şi să-i calculeze rezistenţa absidei. Papa era alarmat de fisura ce apăruse în boltă. Boscovici se află printre ei, şi soluţia acceptată este a sa. Boscovici a mai făcut calcule de rezistenţă a coloanelor şi pentru domnul Sfânta Genevieva din Paris. Împreună cu Cristopher Maire, calculează lungimea arcului de două grade al meridianului între Roma şi Rimini. În măsura în care a fost astronom şi optician, şi uneori constructor, Boscovici a rămas matematician toată viaţa. Ipotezele lui în domeniul structurii materiei nu au însă suport matematic, şi ele trebuie puse pe seama filosofului.

Iezuitul. În timp ce învăţa la Ragusa, lui Boscovici i s-a oferit o bursă la Roma, cu condiţia, bineînţeles, să intre în Ordinul iezuiţilor. Un biograf grăbit ar putea disocia această componentă din viaţa lui Boscovici, dar nu e nevoie să-l scuzăm. Înaltul caracter politic al acestui ordin, care a fost numit şi „cavaleria uşoară a Papei”, disciplina şi obedienţa, care făceau din el o armată de şoc, nu erau în contradicţie cu preocupările lui ştiinţifice, iezuiţii formând poate cel mai cultivat dintre ordinele călugăreşti. Într-adevăr, deşi iezuiţii îşi impuneau o aspră reprimare a orgoliului, trebuind să dea dovadă de mult zel şi devotament şi să facă legământ de sărăcie, acestea erau armonizate cu

obiectivul lor de a încuraja ştiinţa şi şcoala. Primele universităţi din America Latină au fost făcute de iezuiţi. Ucenicia era îndelungată. Se cerea un noviciat de doi ani, studii de filozofie de trei ani, studii de teologie de patru ani, aşa că Rogerius a ajuns iezuit la vârsta de 30 de ani, pe care am putea-o considera şi vârsta opţiunilor politice.

Conform structurii ordinului, el este nu numai tolerat să facă matematică, dar şi încurajat. Cum iezuiţii erau şi pionieri ai colonizării, îi găsim răspândiţi în lumea întreagă, din cele două Americi până în India şi Japonia. Uşurinţa cu care Boscovici a acceptat tentaţiile unor călătorii nu poate fi străină de ordinul căruia îi aparţinea. Când face măsurători ale meridianului în Italia, are de ales între această acţiune şi o călătorie în Brazilia, unde ar fi fost găzduit de confraţi. Dimpotrivă, când doreşte să meargă în California pentru observarea planetei Venus, dificultăţile în care se găsesc iezuiţii în acea parte a lumii îl împiedică să se deplaseze. Dar atunci când face diplomaţie, sau când vizitează Constantinopolul şi trece apoi prin Ţările Române, iezuitul din el iese din nou la iveală, cu datoria de a se sprijini pe reprezentanţele ordinului şi de a produce rapoarte, fie publice, fie secrete. Pe lângă ştiinţă, iezuiţii nu uitau niciodată treburile politice, iar oamenii lor erau plasaţi pe la toate curţile europene.

În secolul al XVIII – lea, ordinul lor devine din ce în ce mai suspect şi mai temut. Pe planul ideilor, iezuiţii se ceartă pe două fronturi: cu jansenişţii francezi, pe de o parte, şi cu enciclopediştii, pe de alta; savanţii iluminişti trăgeau, în ceea ce-i priveşte, spre o altă organizaţie secretă, şi e bine structurată, care era francmasoneria. La insistenţa curţilor europene, în special a Bourbonilor, Clement al XV – lea suprimă Ordinul iezuiţilor. Aşa încât

Boscovici, deşi i se acordă cetăţenia de către francezi şi deşi este pus în fruntea unui laborator optic al armatei, nu se va simţi totuşi bine printre colegii săi, şi este de presupus că o parte din resentimentele de pe urma cărora a avut de suferit au fost stârnite de fosta lui sutană.

Diplomatul. După 40 de ani, se deschide o vârstă proprie diplomaţie. Când Republica Lucca se ceartă cu Marele Ducat al Toscanei pentru secarea unui lac, se caută un ambasador *ad hoc*, care să reglementeze chestiunea la Viena. Republica găseşte în matematicianul iezuit personajul potrivit, şi Boscovici apare altfel în faţa împăratului Franz I. Este aproape sigur că aici l-a întâlnit pe marele diplomat care a fost Kaunitz, născut în acelaşi an cu Bscovici. Cum nimeni nu se grăbea, negocierile au fost lungi, iar Boscovici a avut răgazul necesar ca să se ocupe de studiile sale. Trei ani mai târziu, a trebuit să apere neutralitatea Ragusei în faţa englezilor, căci se bănuia că vase ragusane fuseseră puse în slujba militară a regelui francez.

În calitatea lui de ambasador itinerant, Bscovici stabileşte legături cu oamenii de ştiinţă din Anglia, ţară care devine extrem de receptivă la teoriile lui. Acestea sunt predate la Universitatea din Edinburgh, şi mari fizicieni englezi ca Faraday şi Kelwin îl citează pentru ipotezele sale privind structura materiei.

Întrucât călătoria la Constantinopol, sub pretextul unei observaţii astronomice legate de o zi de la care Boscovici întârzie, are loc imediat după misiunea de la Londra, s-ar părea că a fost şi ea prilejuită, dacă nu de o negociere, cel puţin de nevoia unei informări la faţa locului. În acest sens, boala de şapte uni care îl obligă să stea la Constantinopol ar putea fi trecută la capitolul diplomaţie.

Călătorul. Boscovici confirmă faptul că vârsta de 50 de ani este vârsta proprie călătorului, nu atât pentru că ea îl surprinde pe drumuri, căci văzuse şi până atunci destule locuri, cât mai ales pentru faptul că simte nevoia să-şi consemneze impresiile, într-un memoriu devenit de largă circulaţie. Călătoria sa de la Constantinopol în Polonia conţine o amănunţită şi, am putea spune, simpatică descriere a Moldovei. Aminteşte în treacăt Bagdadul, se ocupă de Brăila şi de Galaţi. Datele sunt interesante pentru acea vreme, şi Iorga le scoate în relief în *Istoria românlor prin călători*. Decrierea lui Boscovici contrastează cu aceea unui englez, Porter, cu care a călătorit şi care, din cauza refuzului de facilităţi din partea autorităţilor, se acreşte şi scrie despre noi pe un ton de zeflemea. Notaţiile lui Boscovici se referă la comerţ, la mişcarea economică pe care o observă. El trece prin Bârlad şi Vaslui. Zăboveşte mai mult lângă Iaşi, la Frumoasa, şi-i place Palatul domnesc în care este primit. Asistă chiar la întărirea domnitorului prin capuchehaia care soseşte de la Poartă. Pe atunci era domn în Moldova Grigore Calimachi. Boscovici este primit în audienţă şi îl descrie atât pe domnitor, cât şi pe fratele său, Alexandru, care asistă la conversaţie.

Aşa cum îşi notează cărţile elegante în tipar veneţian, pe care le găseşte în mănăstirile noastre, Bascovici menţionează şi în Palatul domnesc, în primul rând, biblioteca cu cărţi bune şi chiar cu subiecte ştiinţifice. Se vorbeşte, bineînţeles, greceşte; dar cu aceeaşi uşurinţă şi franţuzeşte. Cât despre tema conversaţiei, ea este de-a dreptul surprinzătoare: se discută evoluţia fizicii, camera optică. Domnitorul îi cere lui Boscovici amănunte despre noile instrumente, rugându-l chiar să-i mijlocească şi lui procurarea de unelte asemănătoare. În

cabinet se aflau două globuri: unul terestru şi altul ceresc.

Notele de călătorie erau pe atunci documente politice şi economice însemnate. Ţările Româneşti treceau printr-un moment de maximă dependenţă faţă de Poartă. Europa interesa nu numai de starea recoltelor şi de promisiunile comerţului, dar şi de preocupările domnitorului şi de personalitatea sa.

Cartea lui Boscovici a cunoscut numeroase ediţii – italieneşti, franceze şi germane.

Filosoful. După întoarcerea din Moldova, Boscovici este numit profesor de matematici la Pavia, apoi director al unui observator din Brera, de care rămâne mult timp ataşat. În continuare va sta timp de zece ani în Franţa, sub egida marinei şi ştiinţei sale. Însă nici o lucrare de astronomie şi de optică a lui Boscovici nu va egala lucrarea sa de filozofie. În fond, şi aici tot de fizică este vorba: când spunem „filozofie" în secolul luminilor, înţelegem structura materiei şi alcătuirea Universului. Opera de căpetenie a lui Boscovici a fost concepută la patruzeci şi opt de ani, în timp ce era în misiune diplomatică. Titlul ei întreg este: *Theoria philosophiae naturalis, redacta ad unicam legem virium in natura existentium*. La vârsta filosofică, atunci când conducea observatoare şi laboratoare de optică, Boscovici nu făcea decât filozofie în corespondenţa sa intensă cu savanţii vremii. Aşa îl vom găsi, deci, la 60 de ani.

Contemporanilor, ipotezele sale le păreau stranii, iar cartea ilizibilă; căci Boscovici construieşte materia nu din atomi, ci din particule aflate în mişcare perpetuă. Astăzi, după ce teoriile moderne au descompus atomul şi au găsit în el câteva sute de particule, fizica se apropie fără dificultate

de ipoteza lui Boscovici. Într-adevăr, dacă pentru atomiştii din Antichitate şi din vremea sa atomul rămânea indivizibil, pentru Boscovici el este o asociere de puncte elementare.

Reciti astăzi, el apare sub o lumină nouă şi ca un mare şi neînţeles precursor: a vorbit de importanţa vitezei luminii, pe care a considerat-o esenţială ca şi Einstein; în jurul punctelor a imaginat existenţa unor zone de atracţie sau de respingere, având şi linii neutre (pe orbitele neutre, după cum se ştie, teoria cuantelor a aşezat astăzi electronii); a vorbit, în sfârşit, despre universuri paralele, ceea ce face ca teoria contemporană a antimateriei să aibă precursori.

Într-un eseu, Paul Valéry îl numeşte pe Boscovici demodat. Iată, însă, că numai câteva decenii de revizuire în fizica teoretică îl readuc în actualitate.

Nu mai vorbesc de anii sfârşitului. S-a certat cu Lagrange, cu d'Alembert şi cu Laplace. Lalande spune despre el că matematicienii nu-l iubesc, dar că este un geniu. „E mai presus de cei cărora calculul diferenţial le-a creat renumele", spune Lalande, nu fără o aluzie răutăcioasă la d'Alembert. A devenit irascibil şi obosit. Nu se mai poate concentra. „Mi-a slăbit capul, scria el surorii sale, şi nu mă mai pot folosi de el ca înainte."

Într-un timp a fost considerat nebun. Violenţa alterna cu depresiunea. Dar se poate reproşa, oare, unui om, care închide în viaţa sa mai multe existenţe paralele, că nu şi-a putut păstra seninătatea dalmatină până la capăt? În fond, a şi stat prea puţin la Ragusa – ca să-şi găsească liniştea privind unda Adriaticii. Şi, la urma urmei, sfârşitul lui nu este decât acela al unui om mare care s-a luat în piept cu Universul.

Oxbridge

„Coincidentia oppositorum."
NICOLAUS CUSANUS

Oxford şi Cambridge sunt cele două mari şi vechi universităţi ale Angliei, situate faţă de Londra la câteva ore de drum cu maşina, prima spre vest, spre centrul Angliei, a doua spre nord. Competiţia între cele două universităţi este de notorietate mondială. Ele sunt veşnic în întrecere în toate domeniile, între care cel mai spectaculos este, fără îndoială, faimoasa competiţie anuală de canotaj. Conferinţa la care participam la Cambridge s-a întrerupt la ora patru, pentru ca toată lumea să vadă concursul care avea loc pe râul Cam. Am înţeles că aproape toată Anglia era la acea oră la televizor.

Oxfordul şi Cambridge-ul s-au întrecut şi pe chestiunea întâietăţii în timp. Data înfiinţării lor este nebuloasă, fiecare din universităţi producând în cursul secolelor dovezi istorice mai mult sau mai puţin improvizate că ar fi mai veche decât cealaltă. Până la urmă, cu o anumită aproximaţie, data de întemeiere a Oxfordului a fost fixată la 1167, iar a Cambeidge-ului, la 1209. În senul de universităţi constituite, cu bulă papală, ele aparţin fertilului secol al XIII – lea. De fapt, Cambridge este o nuia ruptă din boschetul Oxfordului.

A te întrece timp de şapte secole în sânul unei culturi, a concura veşnic şi a veghea la performanţele celuilalt, este fără îndoială un resort puternic de atingere a excelenţei. Cultura nu funcţionează fără mai mulţi poli, aşa cum nu curge curentul electric fără diferenţă de potenţial. Ca orice universitate, fiecare în parte ar fi constituit instituţia de fixare a standardelor, dar, luate împreună, au format o singură instituţie de ameliorare a standardelor. Terenurile mari de sport şi locul deosebit pe care-l ocupă educaţia fizică în formarea tinerelor generaţii britanice te trimit cu gândul la analogia între sport şi ştiinţă. În ambele joacă un rol important

mândria şi ambiţia echipei. În ambele există obsesia depăşirii rezultatelor cunoscute, în ambele contează dârzenia, corectitudinea, antrenamentul nelimitat. Publicul diferă în oarecare măsură, iar scorurile în ştiinţă nu sunt atât de clare ca în sport. Întreţinând atmosfera de joc intelectual perpetuu în viaţa culturală şi ştiinţifică a Angliei, cele două instituţii sunt gândite astăzi de public împreună. Un singur termen le desemnează – negeografic şi neadministrativ, luând câte o silabă de la fiecare: *ox-bridge*, într-un mod cu atât mai îndreptăţit, cu cât şi *ford* şi *bridge* înseamnă trecere peste apă.

Oxford şi Cambridge sunt orăşele medievale de o mare valoare arhitectonică. Daţi o funcţie culturală vie unei clădiri, şi se va păstra mai bine decât un muzeu. La Oxford, oraşul – mai populat şi mai dezvoltat – îşi face simţită mai mult prezenţa în jurul universităţii, dar la Cambridge oraşul pare un auxiliar al acesteia. Mai mult decât arhitectura poate pasiona aici activitatea nouă din interiorul zidurilor vechi. Instituţiile îşi au viaţa lor, destinul, istoria, stilurile diferite de la popor la popor. Oxford şi Cambridge sunt mărturia unui mod englezesc de a gândi instituţiile, într-o uluitoare constanţă de formă care îngăduie, totuşi, o elastică de adaptare de conţinut. Iată de ce noul şi vechiul trebuie gândite aici împreună, altfel lecţia ne scapă. Istoria trebuie împletită cu gânduri contemporane. La întâlnirile de lucru profesorii vin cu mâneci scurte. La întâlnirile oficiale, poartă toga medievală cu revere colorate, indicând gradul şi specialitatea.

În mediul intelectual al Evului Mediu, a cărui omogenitate era asigurată de catolicismul de limbă latină, savantul Ioan de Salisbury, care trăieşte în secolul al XII – lea, studiază la Paris cu Abélard, ascultă cursurile lui de Conches la Chartres, merge de câteva

ori la Roma şi se stabileşte ca profesor în Anglia. Mobilitatea universitară medievală este menţinută, în ciuda rivalităţilor interuniversitare: mulţi profesori de la Cambridge provin de la Oxford, şi invers. Întreb pe şeful departamentului de ştiinţe tehnice de la Cambridge asupra planurilor de viitor. E numit rector al unei noi universităţi tehnice din Anglia. A studiat în Canada, Germania şi Statele Unite. Are stagii în trei locuri englezeşti. Este relativ tânăr.

După ce luăm masa la Casa universitarilor, privind lebedele Maiestăţii-Sale plimbându-se nestingherite pe râul Cam (o dată pe an sunt recenzate), profesorul K. mă conduce în laboratorul său şi, în manieră profesorală, îmi explică sistemul colegial al universităţilor engleze cu creta în mână la tablă. Desenează un punct: acesta este studentul; îl raportăm la două coordonate: fiecare student aparţine atât unui departament, cât şi unui colegiu. Într-adevăr sistemul englezesc necesită tablă şi cretă pentru a fi reprezentat. Englezii nu fac mare efort pentru a explicita organizarea instituţiilor şi chiar se bucură lăuntric de incomprehensibilitatea lor. Englezii şi-au cultivat insularitatea. Savurează în secret diferenţele lor specifice, faţă de Continent. A înţelege sistemul lor de plăţi, regulile circulaţiei, schema de funcţionare a unei instituţii, calea de elaborare a legilor, modul de funcţionare a tribunalelor, chiar felul de plată a chiriei necesită o adevărată iniţiere. Sistemul universitar colegial este propriu Angliei, deşi a fost preluat într-o formă diferită de către Statele Unite. Colegiul, în fond, este internatul în care studenţii capătă mai mult decât masă şi casă. Acolo se desfăşoară educaţia de bază, disciplinarea programului şi a efortului, spiritul colectiv.

Seminariile se fac mai mult în colegii, în timp ce cursurile se ţin la departament. Studentul circulă mult între clădirile separate ale departamentelor, ale laboratoarelor şi ale colegiilor, ale sălilor de sport, însă această plimbare se face prin câmpuri de gazon odihnitor, pe cărările liniştite din spatele construcţiilor, prin grădinile care comunică, atât la Oxford cât şi la Cambridge. Departamentul asigură, deci, formarea intelectului şi colegiul pe aceea a caracterului. Un tutore este desemnat fiecărui student şi se întâlnesc o dată pe săptămână între patru ochi. Tutorele poate să indice lecturi suplimentare sau teme de studiu ce ar completa cultura studentului său acolo unde ea prezintă lacune. Tutorele are un cuvânt de spus în examinările finale şi în promovări, atunci când ele sunt la limită; ţine o foaie de caracterizare a studentului său. Formarea caracterului la britanici este o preocupare veche. Autocontrolul figurează ca unul din scopurile de bază ale educaţiei. Exteriorizarea excesivă este privită drept un semn de lipsă de civilizaţie, vorba superfluă este odioasă, iar etalarea simţămintelor direct ruşinoasă. E greşită părerea că această educaţie a voinţei conduce la indiferenţă şi răceală. Englezul crede că presiunea este mai puternică în oală când ea are capac. Pe Continent, firile europenilor nordici sunt mult mai deschise. Un Alfred de Vigny a făcut senzaţie în literatura franceză când şi-a propus comandamente stoice ce nu diferă cu nimic de educaţia curentă a tânărului britanic. Din cele două coordonate educative, căreia îi poartă recunoştinţă absolventul? Departamentului sau colegiului? Adevăratul ataşament se formează faţă de colegiu. E mult mai puţin important de a fi urmat aceeaşi specialitate, decât de a fi fost la acelaşi colegiu. Colegiul se înscrie uneori după numele persoanei, ca una

din datele fundamentale ale existenţei intelectuale. Prin definiţie, doi absolvenţi ai aceluiaşi colegiu sunt prieteni şi parteneri în toate afacerile vieţii. Întreaga istorie ştiinţifică, culturală şi politică a Angliei, poate fi parcursă după numele foştilor studenţi ai colegiilor. La Peterhouse, cel mai vechi colegiu din Cambridge, se păstrează camera unde a locuit poetul Thomas Gray. La Pembroke a studiat bolnăviciosul William Pitt, care a devenit prim-ministru la 25 de ani. Erasmus a stat în trecere la Queen's College. Poetul Coleridge a studiat la Jesus College. Milton şi Darwin sunt asociaţi lui Christ College. Poetul Wordsworth a stat la St. – John, iar masa de lucru a lui Pepys se păstrează la Magdalene College. Newton, Byron şi Tennyson sunt legaţi de Trinity, iar Oliver Cromwell de Sidney Sussex College. Nu mai puţin impresionantă este lista de la Oxford, unde Thomas Morus este legat de Oriel, Bodley – întemeietorul faimoasei biblioteci – şi poetul Addison de Magdalene College şi, tot de acesta, inventatorul Cartwright şi istoricul Gibbon. Numele filosofului Bntham şi al reformatorului John Wycliffe sunt asociate de Queen's College, iar fizicianul Boyle de University College. De Hertford College a aparţinut Halley, astronomul, iar de New College – Galsworthy, romancierul Christ Chruch College a dat pe John Locke şi trei primi mniştri succesivi ai secolului al XIX – lea: Gladstone, Lord Salisbury şi Lord Rosebery. Tot aici a lucrat ca asistent matematicianul Dogdson, care nu este altul decât Lewis Carroll, autorul fermecătoarei *Alice în ţara minunilor*. La All Souls College întâlnim pe Lawrence din Arabia, iar la Blliol pe marele istoric Arnold Toynbee şi pe diplomatul Lord Curzon.

Nu se poate vorbi de cohorta de savanţi, poeţi şi oameni politici ieşiţi din şcoala disciplinată a colegiilor, fără a semnala şi remarcabile dizidenţe. Pentru secolul al XVIII – lea, puţine nume pot fi invocate ca semnificative pentru cultura englezească cu acelaşi drept ca al doctorului Johnson, cunoscut şi mai mult din biografia lăsată de Boswell. ei bine, doctorul Johnson n-a putut termina studiile la Oxford. Venit acolo în 1728, a stat un an la Pembroke College, dar nu s-a putut încadra în disciplina şcolară. „Eram violent şi brutal" – a spus el ceva mai târziu. „Ei au luat amărăciunea mea drept ţicneală. Eram extrem de sărac şi voiam să-mi croiesc drumul prin literatura şi spiritul meu, de aceea am fost împotriva oricărei puteri şi autorităţi." N-a urmat cursurile. S-a purtat urât cu tutorele. Nu venea la lucru şi îşi pierdea timpul pe la porţile colegiului, spunând glume colegilor. În 1729 o melancolie acută, care i-a revenit deseori în viaţă, îl face să plece. Ziaristul, animatorul, creatorul de cenacle, dramaturgul primeşte titlul de „master of art" de la Oxford doar în anul 1755, când îi apare monumentalul dicţionar al limbii engleze, întreprindere individuală care desfide randamentul instituţiilor. Nu a păstrat resentimente faţă de Oxfordul neospitalier al tinereţii şi s-a întors deseori acolo pentru discuţii cu profesorii. În 1775 devine doctor onorific în Litere, după ce primise această distincţie de la Dublin. Gradul doctoral cu care a intrat în eternitate, ataşat la numele său, este o recunoaştere de către Universitate a limitelor ei şi o târzie încercare de încorporare a unei personalităţi remarcabile.

Un moment al învăţăturii medievale la Oxford ne dezvăluie vechea şi perena trăsătură antidogmatică şi proexperimentală pe care o are cultura engleză. Roger Bacon,

numit şi prinţul gândirii în Evul Mediu, care a studiat mult timp şi la Paris, este un produs al Oxfordului. A petrecut ultimii 14 ani în închisoare, pentru că în calitate de călugăr frnciscan se ridicase împotriva tuturor autorităţilor scolastice ale secolului. Călugăr franciscan devenise mai ales pentru a putea să aibă cerneală, pene şi cărţi ca să-şi scrie *Opus majus*, care, împreună cu *Opus minor* şi *Opus tertium*, participă la lucrările sale de căpătâi. A fost un bun matematician, şi în cartea sa a elogiat rolul matematicii. Este primul care a utilizat expresia „scientia experimentalis". Matematica a numit-o poarta şi cheia altor ştiinţe. Îi cunoştea pe Euclid, Ptolemeu, Arhimede, Apoloniu şi alţi autori ai Antichităţii. Bacon a fost elev al episcopului de Lincoln, Robert Grossetest, adică cel cu capul mare, care a devenit mai târziu prim-cancelar al Universităţii din Oxford. Gândirea oxfordianului Thomas Bradvardinus, care a urmat lui Bacon, conţine elemente valoroase pentru elaborarea calculului infinitezimal în secolul al XVII – lea. Probil că fără tratatul său despre continuu sau acela despre proporţiile vitezelor în timpul mişcării, crearea calculului diferenţial ar fi întârziat. Atitudinea critică antiscolastică a începuturilor anunţă un filon de aur în gândirea eneză.

Un alt moment semnificativ îl găsim la celălalt Bacon, Francis Bacon din secolul al XVI – lea, care n-a stat în închisoare decât câteva zile, închis în turn pe timpul Elisabethei. Pe un vitraliu de la Trinity College în Cambridge, Faima îl prezintă pe Newton lui George al III – lea, în timp ce Bacon ia note în spate. Aşa cum Roger Bacon a enumerat cele patru cauze ale ignoranţei, Francis Bacon a fost experimentul, dar nu l-a înfăţişat în armonie cu respectul matematicienilor, ci mai degrabă în contradicţie cu tot ceea ce putea să

fie deducţie. Regula se inductivă este bazată pe enumeraţie. Nu din întâmplare statistica şi calculul probabilităţilor s-au dezvoltat aşa de mult în Anglia şi stau atât de adânc la baza vieţii economice şi sociale. Bertrand Russel povesteşte că un statistician care vroia să înregistreze pe proprietarii de case dintr-un sat din Galia a aflat că primul se numea William Williams, al doilea la fel, al treilea şi al patrulea tot aşa, şi atunci a conchis prin inferenţă că toţi trebuie să fie William Williams. Dar era în eroare, căci un singur om din sat se numea John Johns. Povestea ilustrează limitele metodei inducţiei prin simplă enumerare. Cu toate acestea, de la John Locke până la Russell gândirea britanică merge de jos în sus, şi nu de sus în jos ca aceea deductivă. Toate curentele ei mari de idei sunt inspirate de climatul experienţei şi de importanţa faptelor, şi sunt colorate de suspiciunea faţă de deducţia teoretică şi tratarea pur intelectuală. „Ştiinţa este ceea ce ştim, iar filosofia ceea ce nu ştim", spunea Bertrand Russel. Fără această preferinţă, fără acest mecanism specific de gândire, nu putem înţelege nici sistemul de învăţământ britanic, care acordă lucrărilor de laborator marea majoritate a timpului, comprimând cursul oral la minimum necesar de explicaţie şi orientare. În departamentul ştiinţelor tehnice de la Oxford am întâlnit o lucrare de diplomă având ca temă un mecanism de autoghidare pentru sateliţi, care urmau să respecte direcţia unei stele fixe. La Cambridge, în laboratoarele Politehnicii, se lucra la soluţionarea unor probleme practice de reducere a zgomotului şi a trepidaţiilor în zborurile civile de mari viteze.

În august 1563 Elizabetha I a Angliei a vizitat Cambridge. Era de 5 ani regină şi mai trebuiau să treacă 20 de ani până la

decapitarea Mariei Stuart şi la înfrângerea armatei spaniole. Un ministru energic, Lord Cecil, care era şi cancelar al Universităţii, s-a ocupat de toate aranjamentele vizitei cu energia lui neobişnuită. Ca şi acum, rectorul propriu-zis era un vicecancelar şi avea răspunderea administrativă, în timp ce cancelarul era o personalitate politică dominând de departe. S-au luat măsuri pentru găzduirea reginei la King's College, în timp ce Lord Warqig şi Robert Dudley erau acuzaţi la Trinity, Cecil stând la St. – John. Un plan amănunţit a fost făcut pentru primirea reginei, atrăgându-se atenţia autorităţilor universitare că ea este foarte educată. Două elemente trebuiau să domine: învăţătura şi mai ales ordinea. Studenţii trebuiau ţinuţi în linişte şi orice înghesuială la manifestări trebuia evitată. Regina a fost primită în curtea lui Queen's College, şi toţi au descălecat în afară de ea. Îmbrăcată în catifea neagră, avea părul prins într-o plasă presărată cu perle şi deasupra o pălărie cu pene, ca un personaj important al Renaşterii. Inteligenţa ei era exersată în vederea dezbaterilor intelectuale. Când a ajuns în capela King's College, „a rămas încântată de frumuseţea capelei, pe care a preţuit-o mai mult decât orice în regatul ei". În capelă, s-a jucat duminică-seară o piesă latinească şi la ora nouă torţele luminau scena. Piesa a durat până noaptea târziu. A doua zi regina a ascultat o disputaţie latină în biserica Sfânta Maria, dar a fost iritată că nu-i auzea bine pe vorbitori. I-a îndemnat de mai multe ori să vorbească mai tare şi, când acest lucru nu s-a produs, s-a aplecat asupra scenei, deasupra capetelor lor. Obosită de recepţii şi banchete, de cuvântări şi răspunsuri, mângâind pe copiii deosebit de dotaţi care îi erau aduşi înainte, regina n-a mai putut asculta piesa lui Sofocle pregătită în cinstea ei.

Una din frumuseţile arhitecturii engleze este capela vizitată de Elizabetha la King's College, situată în curtea imensă, patrulaterală a acestei instituţii. Henric al VI – lea a avut idee înfiinţării colegiului, dar lui i se atribuie şi planul capelei. La Cambridge nu este acceptată ideea că Henric al VI – lea a trecut printr-o perioadă de nebunie. Mai degrabă se atribuie acestui rege tânăr o epuizare nervoasă provenită din solicitările mari ale conducerii regatului, în timp ce vocaţia lui ar fi fost religioasă şi academică. În altar se află *Ardoarea magilor* de Rubens, iar vitraliul este unul din cele mai frumoase din Europa. Tavanul şi orga sunt atât de impresionante, că te fură de la alte detalii ale interiorului. Completarea clădirii se datorează lui Henric al VIII – lea, şi armele lui împreună cu iniţialele Annei Boleyn sunt săpate în zid. Nimeni nu poate să uite verdele, galbenul şi roşul scenelor din vitralii şi lumina de safir a părţilor superioare.

Aproape toate colegiile au o capelă, o grădină şi o colecţie de argintărie pentru dineurile solemne. La New College, la Oxford, intrarea nu este faimoasă, dar revelaţia succesivă a curţii şi a grădinilor este absolut impresionantă. Capela conţine lucruri vechi şi noi, relativ armonizate. În antecapelă se găsesc vechile vitralii ale unuia din cei mai mari creatori de sticlă din Oxfordul medieval, dar şi ferestrele desenate la sfârşitul secolului al XVIII – lea re Reynolds. La mijloc, atrage atenţia o statuie de concepţie modernă a sculptorului Epstain, reprezentându-l pe biblicul Lazăr. Capela se mândreşte cu un splendid El Greco. Într-o mică încăpere de piatră, la rădăcina unui turn, se găseşte închis tezaurul conţinând inele mari ce se purtau peste mănuşi, obiecte episcopale, cârje aurite,

unul din cele mai vechi vase chinezeşti găsit în Anglia, pe care îl are colegiul de pe la 1500, şi – lucru neobişnuit – un cord de unicorn. Valoarea lui în Evul Mediu era foarte mare, căci se credea în existenţa acestui animal cu trup de cal cu un corn în frunte. Săgeata mare de peste un metru este mai degrabă un os de peşte narval. Nobilimea se bătea pentru obţinerea „cornului", căci era considerat un mare stimulator al virilităţii, sau, cum spune ghidul mai pudic, un antidot împotriva otrăvurilor. Până la urmă, colegiul a trebuit să-i taie vârful şi să-l cedeze Contelui de Lancester în timpul Elisabethei, păstrând restul ca pe o preţioasă relicvă. Apartamentul decanului are o deschizătură secretă, care permitea să controleze comportarea studenţilor în biserică. Neliniştea tineretului a fost un vechi subiect de preocupări pentru corpul didactic. Se crede că fenomenul contestatar e de dată recentă, dar în cartea *Universităţile Europei în Evul Mediu* se vorbeşte despre un tulburător al ordinii, care, fiind dat afară din capelă, şi-a dat foc patului punând în primejdie întregul colegiu. A aruncat cu pietre pe acoperişul sălii de mese acoperind mâncarea cu praf. Când a fost chemat în faţa rectorului, a venit împreună cu o echipă de 12 oameni înarmaţi. Cineva spunea că mai mult sânge s-a vărsat la Oxford decât pe numeroase câmpuri de bătălie. Decanul de la New College este un fin diplomat la pensie. Discută problema tineretului cu multă stăpânire de sine, dar cu o vădită îngrijorare. Fata lui este adeptă a revoluţiei permanente, violente şi totale.

Am stat la colegiul Sf. Caterina din Cambridge câteva zile, beneficiind de confortul noului cămin alăturat vechilor clădiri. Sf. Ecaterina are drept simbol pus la intrare roata cu care a fost martirizat

personajul tutelar. Are o faimoasă colecţie de portrete din secolul al XVIII – lea şi, bineînţeles, tacâmurile de argint scoase la festivităţi. Despre două elemente aparent diferite, dar care intră în componenţa ştiinţei, îmi aminteşte şederea de la Sf. Ecaterina: cărţile şi gazonul. Biblioteca de la colegiu este instalată pe locul unui faimos grajd care aparţinea căruţaşului Hobson, intrat în legendă pentru că nu permitea nimănui să-şi aleagă calul – şi de aici expresia „alegerea lui Hobson", care era cu sens unic şi bine determinat. La Cambridge şi la Oxford cărţile sunt o instituţie aparte. Am vizitat bibliotecile, dar mai ales librăriile, în care poţi să stai ore întregi lucrând singur sau punând la încercare cooperarea librarilor. Inspirat de discuţiile cu profesorul K. , am cerut subiecte ieşite din comun, ca: aplicarea metodelor cantitative la studiul societăţii medievale, şi iată-i pe librari consultând cataloage, cercetând rafturi şi făcând investigaţii urmate de găsiri triumfale de texte. Nimic nu este mai odihnitor pentru ochi decât, odată ridicaţi de pe carte, să cadă pe un peisaj verde. Verdele grădinarilor de la Cambridge şi Oxford este absolut neîntrecut. Grădina lucrează ca al doilea tempo al existenţei, primul fiind constrângerea sălii, a studiului, a zidurilor. Grădina este în aceste colegii ca o pagină verde imensă, care compensează spaţiul strâmt şi cenuşiu al paginilor scrise. Ieşind de la colegiu, am văzut că grădinile cu celelalte colegii, King's College în speţă, comunică şi fraternizează. Am ajuns la râul Cam, după încă vreo câţiva paşi la podul faimos atribuit lui Newton, construit în secolul al XVIII – lea fără nici un cui, numit şi Podul matematicienilor. Când a fost desfăcut pentru reparaţie, două sute de ani mai târziu, au fost încurcate piesele care intrau după o anumită schemă una într-alta, şi n-a mai

putut fi refăcut fără intervenţia unor piroane de metal.

Iată o schemă aproximativă a studiului în sistemul britanic: muncă în laborator urmată de competiţii sportive, cercetare în bibliotecă urmată de plimbare pe pajişti verzi. Totul pare degajat, fără precipitaţii inutile, dar ascunde în fapt un program de activitate intensă şi bine pregătită. O şedinţă de trei zile a fost precedată de 6 luni de corespondenţă. Fiecare pas era studiat, imprimat în program, distribuit fiecărui participant. Pentru ca şedinţele să fie fructuoase, se făceau repetiţii generale. Am proiectat împreună cu profesorul K. un simpozion pe o temă ştiinţifică. Credea că în următorii doi ani îl vom putea pregăti satisfăcător.

Matematicianul G. H. Hardy a spus că marea lui atracţie faţă de matematică şi ştiinţă a venit din imaginea, dobândită în copilărie, a meselor de la Cambridge, în care într-o fraternitate specială profesorii îşi transmiteau sticla de Porto sau de vin de Burgundia la sfârşitul mesei, în timp ce farfuria cu nuci circula de la comesean la comesean. „Mă fascina în special scena din sala de mese şi de atunci încolo, până ce mi-am realizat dorinţa, matematica a însemnat pentru mine un post la Trinity College.” Am trăit şi eu ritualul vinului şi nucilor circulare la Oxford şi Cambridge. Carafa de cristal se transmite cu un gest ferm vecinului din dreapta, el o preia bărbăteşte şi o dă vecinului său, după ce îşi toarnă în pahar. E un gest de solidaritate, care leagă un grup omenesc, îndeplinind acelaşi rol ca plosca în munţii noştri. În Nordul Canadei am primit pe micul castor de piatră numit Lummi, care se aşază în palma unuia din eschimoşii strânşi la focul din iernile adverse, se încălzeşte acolo şi face ocolul micii societăţi, unind-o. Spirit benefic, piatră vie,

mica sculptură neagră, de o uluitoare expresivitate faţă de simplitatea ei, duce un mesaj de afecţiune şi încurajare.

Cuvântul „universitate” are înţelesul originar în comunitate, asociaţie a profesorilor cu studenţii. Odată selecţia făcută, viaţa devine mai apropiată, între profesori şi studenţi. Sistemul ciclic britanic, care domină tot învăţământul şi care este de o mare economicitate, întrucât permite absolvirea în nenumărate momente după intervale de studii lungi sau scurte, rezervă subgraduaţilor, cei care fac primii trei ani, o mai mare severitate, dar graduaţii şi pe urmă doctoranzii intră în familie. Ultimii doi an ai şcolii secundare nu sunt decât un examen prelungit de admitere la facultate, făcut după toate standardele certificatului fixat de Oxford şi Cambridge. Principiul de bază este legere vastă de discipline şi subiecte, dar în interiorul lor exigenţă ridicată. Sunt mirat de cunoaşterea adâncită a limbii române atunci când ea este aleasă printre limbile romantice ca materie de certificat secundar. La majoritatea universităţilor nu se cere decât certificatul, dar la Oxford şi Cambridge este pretinsă şi o înfăţişare a studentului. Îmi spune vecinul de la masa la care se plimbă vinul şi farfuria de nuci, faimosul profesor de chimie, P. : „Uită-te la vecinul nostru ce frunte elocventă are”. Mai târziu mi-a atras atenţia asupra privirii unui profesor de ştiinţe politice. Fizionomia este o adevărată artă în această îndelung cultivată formare a elitelor. Profesorul P. este gutos ca şi lord Cecil, şi cu umorul lui amar îmi spune că-l dor până şi oasele care i-au fost înlocuite cu fildeş. Sistemul, pus astăzi la încercare de democratizarea masivă a şcolii de pretutindeni, este pentru Oxford şi Cambridge selecţia unei elite. Educaţia britanică refuză să privească omul ca pe o piesă interşanjabilă, insistând asupra unicatelor. Universitatea

britanică se uită cu uimire la schimbarea criteriilor în Statele Unite, unde învăţământul superior, cu cele 2000 de universităţi ale sale, capătă caracter de masă. Cum vom putea menţine stacheta sus, până la sfârşitul acestui secol? se întreabă, oftând, profesorul P.

În capela de la Trinity am văzut statuia mare, cu trăsăturile lipsite de farmec, dar bărbăteşti şi preocupate, a lui Newton. Pe scara E 4, lângă poarta mare, la etajul I sunt camerele lui. A stat la Cambridge 35 de ani. Foarte recent i s-a pus sub fereastră un măr, care derivă din mărul de la Yorkshire, asociat cu teoria descoperirii gravitaţiei. Răspunsurile mari ale ştiinţei vin din întrebări simple, la trecerea de la laborator la bibliotecă sau de la terenul de cricket la gazonul grădinilor. Stockley povesteşte în memoriile despre Sir Isaac Newton: „După-masă, vremea fiind călduţă, am mers în grădină şi am băut ceai, numai el şi cu mine. Printre altele, mi-a spus că este în aceeaşi situaţie ca atunci când i-a venit în minte noţiunea de gravitaţie. A fost provocată de căderea unui măr în timp ce el stătea într-o postură meditativă. De ce coboară întotdeauna mărul perpendicular pe pământ? s-a gândit el în sine. De ce nu merge la dreapta sau la stânga, ci constant spre centrul pământului?”

Table of Contents

Pietre vii 1
Sponsor principal 2
Caseta tehnică 3
Repere asiatice 4
Sfatul lui Krishna 5
* 6
De la Buddha la Ioasaf 16
* 17
Perşii 25
* 26
Emirul şi poetul 34
* 35
Emirul şi astronomul 42
* 43
Cetatea fără apă 50
* 51
Repere europene 60
Hamlet contestatar 61
** 62
Catedrala din Chartres 68
** 69
Uliţa alchimistilor 82
** 83
Leul nordului 89
** 90
Înţeleptul din Ragusa 96
** 97

Oxbridge 107
** 108